

1 1970

Leto XVIII

KRONIKA

Časopis za slovensko krajevno zgodovino



KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

XVIII

1970

IZDAJA IN ZALAGA ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO
SEKCIJA ZA KRAJEVNO ZGODOVINO

LJUBLJANA

T 130310
+

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGDOTOVINO

1130310

1971



PO 1675/1971

UREDIL UREDNIŠKI ODBOR: DR. PAVLE BLAZNIK, FRANCE DOBROVOLJC, DR. TONE FERENC, DR. FERDO GESTRIN, BOŽO OTOREPEC, DR. JOŽE SORN, DR. SERGIJ VILFAN — GLAVNI UREDNIK: DR. PAVLE BLAZNIK — ODGOVORNI UREDNIK: DR. JOŽE SORN — LEKTOR: FRANCE DOBROVOLJC — ZA UPRAVO ODGOVARJA MAJDA KUNAVER — TISK TISKARNE »TONETA TOMSIČA« V LJUBLJANI — KLIŠEJE IZDELUJE KLIŠARNA »LJUDSKE PRAVICE« V LJUBLJANI

KAZALO

AVTORSKO KAZALO

RAZPRAVE IN CLANKI

- Britovšek Marjan*: Ob stoletnici Leninovega rojstva — 65
- Čermelj Lavo*: Ob petdesetletnici požiga Narodnega doma v Trstu — 97
- Höfler Janez*: Nekaj vrstic o prvih desetletjih jezuitskega kolegija v Ljubljani — 21
- Höfler Janez*: Pisarska delavnica okoli leta 1300 v Ljubljani? — 46
- Jakopič Bogo*: Začetek kranjskega ustanovnega zavoda za gluhoneme v Ljubljani — 153
- Jordan František*: Skupno prizadevanje za ustanovitev slovenske univerze v Ljubljani in češke univerze v Brnu — 1
- Knez Tone*: Halštatske gomile v Novem mestu — 11
- Koropec Jože*: Srednjeveški Pohorski dvor — 76
- Kresal France*: Stanovanjska zaščita in gradnja stanovanj v važnejših delavskih središčih v Sloveniji od leta 1918 do 1930 — 105
- Ludvik Dušan*: Prve senčne igre v Ljubljani — 22
- Ludvik Dušan*: Zdravnik komedijant von Aichenberg — 150
- Ogrin Rafael*: Simon Ogrin — cerkveni slikar — 32
- Pavlič Slavica*: Zgodovinski oris razvoja šole v Turnišču — 28
- Račič Božo*: Slamnati »lojstri« — 170
- Smole Majda*: Kranjska plemiška rodbina Apfaltrerjev — 24
- Smole Majda*: Prispevek k zgodovini biblioteške službe v začetku minulega stoletja — 47
- Škafar Ivan*: Dve ohranjeni pismi Božidarja Raiča Jožefu Borovnjaku — 39
- Škafar Ivan*: Gaborjevo pismo upravi Slovenskega gospodarja leta 1876 — 83
- Šorn Jože*: Cinkarne v Zagorju, Šentjanžu in Celju — 129
- Tancik Ferdinand*: Grbi v kapeli sv. Jurija na ljubljanskem gradu — 158
- Valenčič Vlado*: Ljubljansko stavbeništvo od srede 19. do začetka 20. stoletja — 135
- Vatovec Fran*: Ljubljanski festival — 155
- Verbič Marija*: Upor idrijskih podložnikov leta 1627 — 147
- Zelko Ivan*: Sledovi srednjeveškega Špitaliča pri Konjicah — 71
- Zorn Tone*: Iz dejavnosti Narodnega sveta za Koroško pred plebiscitom v letih 1919—1920 — 44
- Zorn Tone*: Iz problematike jugoslovanske uprave na Koroškem pred plebiscitom leta 1920 — 89
- Zorn Tone*: Nemški trgovski obrati v Sloveniji v letih 1938/1939 (Značaj in lastništvo) — 113
- Zontar Josip*: F. V. Hörnigkova statistika obrtnikov slovenskih mest in trgov iz leta 1673 — 80

IZ DELA NASIH ZAVODOV IN DRUŠTEV

- Knez Tone*: Dolenjski muzej in njegove zbirke — 173
- Maček Jože*: Petindvajset let Arhiva Slovenije — 175
- Štukl France*: Nova muzejska zbirka v Železnikih — 48
- Vrišer Sergej*: Ob »uniformah v zgodovini« — kulturno zgodovinski razstavi mariborskega pokrajinskega muzeja — 121

NOVE PUBLIKACIJE

- Demšar Vincencij*: Jadranski koledar 1970 — 62
- Fischer Jasna*: Zgodovinski časopis XXII, zvezek 1—2, 1968 — 50
- Fischer Jasna*: Oris kronologije delavskega gibanja na Slovenskem 1867—1968, Ljubljana 1969 — 185
- Janša Olga*: Kamniški zbornik XII — 53
- Janša Olga*: Poetovio — Ptuj, 69-1969 — 125
- Janša Olga*: Bašev zbornik, ČZN, n. v. 5 (XL) — 179
- Carniole Modernae — 189
- Kos Janez*: J. V. Valvasor, Topographia Ducatus Carnioliae Modernae — 189
- Ožura Jože*: Poslovilna pisma žrtev za svobodo, 1969 — 187
- Reisp Branko*: Branko Berčič, Tiskarstvo na Slovenskem, 1969 — 60
- Rozman Franc*: Anton Scherer, Südosteuropa-Disserationen 1918—1960 — 124
- Stres Gvido*: Celjski zbornik 1968 — 51
- Stres Gvido*: Jože Dular, Metliški gasilci, 1969 — 186
- Stres Gvido*: Jože Dular, 120 let metliške mestne godbe, 1970 — 187
- Stres Gvido*: Ferdo Godina, Požgane slovenske vasi, 1970 — 190

Štukl France: Loški razgledi XVI, 1969 — 52
Štukl France: Ars Sloveniae — Nace Šumi, Baročna arhitektura, 1969 — 57
Štukl France: Ars Sloveniae — Marijan Zadnikar, Romanska arhitektura, 1970 — 181
Štukl France: Ars Sloveniae — Ivan Komelj, Gotska arhitektura, 1970 — 182
Štukl France: Nace Šumi, Arhitektura XVII. stoletja na Slovenskem 1969 — 182
Vidovič-Miklavčič Anka: Litijski zbornik NOB I, 1969 — 54
Vidovič-Miklavčič Anka: Jeklo in ljudje. Jeseniški zbornik II, 1969 — 126
Vilfan Irena: Muljava, 1968 — 58
Vilfan Irena: Sergej Vrišer, Mariborski grad, 1969 — 58
Vilfan Irena: Marijan Zadnikar, Stiški samostan, 1969 — 59
Vilfan Irena: Jože Curk, Ozemlje slovenjebistriške občine, 1968 — 183
Vilfan Irena: Kranj, 1969 — 184
Vilfan Irena: Ivan Komelj, Sevniški grad in Lutrovska klet, 1969 — 184
Vilfan Sergij: Ivo Zupanič, Zgodovina vinogradništva Slovenskih Goric, 1969 — 61
Vodopivec Peter: Marjan Britovšek, Revolucionarni idejni preobrat med prvo svetovno vojno, 1969 — 55
Vodopivec Peter: »Novo mesto« 1365—1965, 1969 — 178
Vodopivec Peter: Srečko Vilhar-Albert Klun, Narodnoosvobodilni boj Primorcev in Istranov na Sardiniji, Korziki in v Južni Franciji, 1969 — 186

KAZALO SLIK

POKRAJINE, GRADOVI, NASELJA IN PODOBNO

Pogled na Znančeve njive v Novem mestu med izkopavanjem halštatske gomile II poleti 1968 — 11
 Odkrit grob v halštatski gomili, ki je vseboval dve keramični posodi — 12
 Odkrit in očiščen grob bogate žene — 13
 Tloris grobov v halštatski gomili — 14
 Odprti grob halštatskega kneza — 16
 Opuščena ljudska šola v Turnišču — 30
 Šola v Turnišču, zgrajena 1878 — 30
 Osnovna šola v Turnišču, zgrajena 1961 — 31
 Špitalič pri Konjicah — 71

Zidovi pod zemljo v Špitaliču — 72
 Pokopališčna ograja in portal cerkve v Špitaliču — 74
 Narodni dom v Trstu pred požigom — 97
 Narodni dom v Trstu v plamenih — 99
 Narodni dom v Trstu po požigu — 101
 Fasada hiše na Prešernovi cesti v Ljubljani (Filip Supančič) — 142
 Fasada vile na Resljevi cesti v Ljubljani (Franc Faleschini) — 143
 Severna stena kapele sv. Jurija na ljubljanskem gradu (Adalbert Stradal) — 159
 Južna stena kapele sv. Jurija na ljubljanskem gradu (Adalbert Stradal) — 160
 Svod v prezbitერიju kapele sv. Jurija na ljubljanskem gradu (Adalbert Stradal) — 161
 Zahodna stena kapele sv. Jurija na ljubljanskem gradu (Alojzij Schaffenrath) — 162
 Obok v ladji kapele sv. Jurija na ljubljanskem gradu (Adalbert Stradal) — 163

OSEBE

Simon Ogrin ob sedemdesetletnici — 32
 Stavbenik Viljem Treo — 138
 Gustav Tönnies, ustanovitelj stavbnega podjetja — 139

RAZNO

Elegantno oblikovani keramični vazi s pokrovom (halštatske gomile v Novem mestu) — 15
 Bronasta čelada negovskega tipa (Novo mesto) — 17
 Bronaste zapestnice (Novo mesto) — 18
 Izbor fine halštatske keramike (Novo mesto) — 19
 Oltarna slika sv. Donata v Turnišču — 29
 S. Ogrin, Bolniki pred Marijo in sv. Valentinom — 35
 S. Ogrin, Sv. Družina — 37
 Gotska konzola (Špitalič pri Konjicah) — 73
 Kapitela v levem steburu pokopališčne ograje ob glavnem vhodu (Špitalič pri Konjicah) — 73
 Skupina uniform na razstavi »Uniforme v zgodovini« (Maribor) — 121
 Vitrina z vojaško opremo iz konca 19. in zač. 20. stol. na razstavi »Uniforme v zgodovini« (Maribor) — 123
 Slamnati »lojstri« — 170, 171

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

XVIII. letnik Ljubljana 1970 1. zvezek

Vsebina prvega zvezka

- František Jordán: Skupno prizadevanje za ustanovitev slovenske univerze v Ljubljani in češke univerze v Brnu — Stran 1
- Tone Knez: Halštatske gomile v Novem mestu — Stran 11
- Janez Höfler: Nekaj vrstic o prvih desetletjih jezuitskega kolegija v Ljubljani — Stran 21
- Dušan Ludvik: Prve senčne igre v Ljubljani — Stran 22
- Majda Smole: Kranjska plemiška rodbina Apfaltrerjev — Stran 24
- Slavica Pavlič: Zgodovinski oris razvoja šole v Turnišču — Stran 28
- Rafael Ogrin: Simon Ogrin — cerkveni slikar — Stran 32
- Ivan Škafar: Dve ohranjeni pismi Božidarja Raiča Jožefu Borovnjaku — Stran 39
- Tone Zorn: Iz dejavnosti Narodnega sveta za Koroško pred plebiscitom v letih 1919—1920 — Stran 44
- Janez Höfler: Pisarska delavnica okoli leta 1300 v Ljubljani? — Stran 46
- Majda Smole: Prispevek k zgodovini biblioteške službe v začetku minulega stoletja — Stran 47
- Iz dela naših zavodov in društev — Stran 48
- Nove publikacije — Stran 50
- Sommaire — Stran 64

Na ovitku

Keramični ciborij s pokrovom iz halštatskega groba v Novem mestu
(okrog 400 pred n. št. — Foto T. Knez)

Ureja uredniški odbor

Glavni urednik dr. Pavle Blaznik

Odgovorni urednik dr. Jože Šorn

Izdaja in zalaga Zgodovinsko društvo za Slovenijo, sekcija za krajevno zgodovino — Predstavniki Majda Kunaver — Tiska tiskarna »Toneta Tomšiča« v Ljubljani — Uredništvo in uprava v Ljubljani, Mestni trg 27/III — Tekoči račun pri SDK, podružnica 501-8-87/1 (Ljubljana, Miklošičeva cesta 8) — Letna naročnina 16 din, posamezna številka 7 din

SKUPNO PRIZADEVANJE ZA USTANOVITEV SLOVENSKE UNIVERZE V LJUBLJANI IN ČEŠKE UNIVERZE V BRNU

FRANTIŠEK JORDÁN

Fr. Jordán (1921), docent češkoslovaške zgodovine in predstojnik katedre za češkoslovaško in občo zgodovino na filozofski fakulteti Univerze J. E. Purkyně v Brnu, je po rodu iz okolice Uh. Hradišta. Po maturi (1941) ni mogel nadaljevati študija, ker so Nemci zaprli vse češke visoke šole; zaposlil se je v tovarni pohištva in moral na prisilno delo v Kapfenberg na Gornjem Štajerskem. Tu se je povezal z ilegalno skupino slovenskih delavcev in odšel z njihovo pomočjo v Lackov odred na Kozjaku. Pozneje je prišel v Tomšičevo brigado, nazadnje pa v Dolenjski odred. Konec vojne je dočkal kot politdelegat v okolici Litije.

Po vojni je diplomiral iz zgodovine in češčine na filozofski fakulteti v Brnu, kjer je tudi doktoriral. Leto dni je delal v založbi Ravnost, nato pa se vrnil za asistenta na fakulteto. Posvetil se je študiju novejših čeških in slovaških zgodovine ter preučevanju češko-hrvatskih odnosov. O teh odnosih je objavil razpravi Hrvatje v čeških deželah v času češke vstaje in tridesetletne vojne (Sborník prací filosofické fakulty brněnské university 1953, str. 308—337) ter Čehi in Hrvati v turških vojnah 16. stoletja (Sborník prací FFBU 1961, str. 161—173). Objavil je tudi pregled Deset let jugoslovanske historiografije 1945 do 1955 (Časopis matice moravské 1956, str. 311—326). Skupaj s Fr. Hejлом je izdal knjigo Revolucionarno leto 1848 (Kroměříž 1948). Sodeloval je pri pisanju Zgodovine Komunistične stranke Češkoslovaške, ki je izšla v redakciji Inštituta za zgodovino KSČ v Pragi (1961).

Kot raziskovalec se Jordán posveča predvsem dvema področjema: zgodovini delavskega gibanja v čeških deželah v časih Avstro-Ogrske in zgodovini Brna. Iz zgodovine delavskega gibanja je objavil a) razpravo Brnski program avstrijske socialne demokracije iz leta 1882 in njegov pomen v češkem delavskem gibanju (SPFFBU 1955, str. 55—71); b) razpravo Radikalno delavsko gibanje na Moravskem v osemdesetih letih

preteklega stoletja (Sborník Matice moravské 1960, str. 5—44); c) razpravo o vzrokih razkola delavskega gibanja v čeških deželah na zmerne in radikale (SPFFBU 1957, str. 120—140); č) knjigo Problemi razkola delavskega gibanja v čeških deželah na zmerne in radikale (1879—1889), ki je izšla 1965 v Pragi (razprava pod podobnim naslovom pa leto kasneje v nemščini v SPFFBU, str. 97—124); d) kritično izdajo zapisnika Zbora češkoslovaškega delavstva v Brnu (1887) z uvodno študijo (1957).

Zgodovino Brna in okolice obravnava s skupino avtorjev v knjigi Iz zgodovine delavskega gibanja na Brnskem (Brno 1956). Sodeloval je pri lani izšli Zgodovini mesta Brna (v dveh delih). Lani je izšla tudi Zgodovina brnske univerze, ki jo je napisal kolektiv avtorjev pod njegovim uredništvom.

Napisal je še Pregled zgodovine Komunistične stranke Češkoslovaške (teze, ki jih je izdal Inštitut za zgodovino KSČ v Pragi 1957), na začetku svoje znanstvene poti pa razpravo Mlada češka preporoditeljska generacija na Moravskem in šturavci pred marcem 1948 (v zborniku L'ud. Štúr. Življenje in delo 1815—1856, str. 405—421). V časopisu čl. vojno-zgodovinskega inštituta Historie a vojenství 1966 (str. 220—264) pa je objavil izvrstno napisane spomine »Med slovenskimi partizani«, ki izidejo letos tudi v slovenščini v reviji Borec.

Janko Liška

Zahteva po slovenski univerzi se je pojavila že leta 1848, v času prvega nastopa slovenskega političnega in narodnega gibanja, značaj trajnega kulturno-političnega hotenja pa je dobila šele v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, ko se je tudi v čeških deželah okrepilo gibanje za drugo češko univerzo s sedežem v Brnu (to gibanje se je navezovalo na starejše poskuse za obnovo univerze v Olomoucu, prve na Moravskem, ki je bila ustanovljena kot jezuitski kolegij leta 1566, ukinjena pa leta 1855). Boj za ustanovitev

češke univerze na Moravskem in slovenske univerze v Ljubljani je potekal lep čas vzporedno, a brez neposrednih stikov. Imel je pretežno kulturne značaj, s politiko je prihajal v stik le včasih; zajemal je sorazmerno ozek sloj prebivalstva: izobražence, kulturne delavce in nekatere politične činitelje.¹ Značaj ter intenzivnost boja za drugo češko in za slovensko univerzo sta se spremenila konec 19. in v začetku našega stoletja, ko se je gibanje razmahnilo in zajemalo vse širšo javnost, ko se je razraslo v politično vprašanje; pa tudi stiki med Slovenci in Čehi so postajali neposredni, zlili so se od časa do časa v skupen tok, ki je z gališkimi Ukrajinci dobil značaj gibanja za slovanske univerze v Avstriji.

Intenzivnost boja za slovanske univerze in ožjo povezavo posameznih gibanj so spodbujali po objavi Badenijevih jezikovnih odredb čedalje ostrejši narodnostni spori v Avstriji, spodbujale pa so ju tudi razmere v avstrijskem visokem šolstvu, ki je služilo predvsem prebivalstvu nemške narodnosti. Na pet nemških univerz (na Dunaju, v Pragi, v Gradcu, v Innsbrucku in v Černovicah) so prišle le tri slovanske univerze, dve poljski v Galiciji (v Krakovu in Lvovu) in edina češka v Pragi. Položaj nenemških slušateljev na nemških univerzah v Avstriji že zaradi jezika ni bil enakopraven. V času vse ostrejših narodnostnih sporov so bili neredko izpostavljeni napadom svojih nemških nacionalističnih kolegov; zato ni naključje, da je bil klic po novih narodnih univerzah najmočnejši ravno iz študentskih vrst. Češki slušatelji praških visokih šol so se udeleževali prizadevanj za ustanovitev novih čeških visokih šol zelo pobudno že od konca osemdesetih let preteklega stoletja, na začetku zdajšnjega pa so začeli odločno podpirati tudi prizadevanja svojih kolegov Slovencev in Ukrajincev, ki so ta leta prihajali v vse večjem številu študirat na češke visoke šole v Prago.

Slovence so usmerjali v Prago vse ostrejši narodnostni spori na nemških univerzah v Gradcu in na Dunaju, mikala pa sta jih tudi vse večji ugled češke univerze ter vse močnejše sodelovanje češke in slovenske napredne javnosti. Sonda v matricah slušateljev Karlove univerze sicer kaže, da priliv slovenskih slušateljev tudi v tem času ni bil množičen, toda kvantiteto je vidno nadomeščala kvaliteta. Velika večina slovenskih slušateljev Karlove univerze je bila politično in kulturno delavna že v študentskih letih oziroma je pomembno posegla v slovensko javno, kulturno in znanstveno življenje, brž ko je končala visokošolski študij.² Slovenski študenti čeških visokih šol se v Pragi niso seznanjali od blizu le s češko kulturno in politično sredino, ampak so se udeleževali tudi

prizadevanj za ustanovitev druge češke univerze, hkrati pa češke študente in češko javnost seznanjali s političnimi, kulturnimi in nacionalnimi zahtevami Slovencev, tako tudi z zahtevo po slovenski univerzi. Pridružili so se jim kmalu še ukrajinski študentje, ki so po neuspešnih poskusih za utrakvizacijo poljske Lvovske univerze leta 1902 manifestativno zapustili Lvov in se zatekli na druge avstrijske univerze, tako tudi na češko v Pragi.³

Po zaslugi študentov in pod vplivom vse ostrejših narodnostnih trenj so se pridružile boju za visoko šolstvo v materinščini v čeških deželah in na Slovenskem vse širše plasti prebivalstva: predvsem inteligenca, a tudi pripadniki drugih slojev mest in vasi. O tem pričajo številni manifestativni shodi in peticije, sprejete za ustanovitev visokih šol. To je sililo tudi vodilne javne in politične predstavnike, da so začeli očitneje zagovarjati zahteve po visokih šolah in se potegovati za njihovo ustanovitev. Ustanovitev druge češke univerze je kar od začetka zavrl odpor nemške politične in kulturne javnosti, ki je iz bojazni, da izgubi privilegije vodilnega položaja na Moravskem, zanikala njeno upravičenost, zahtevajoč hkrati ustanovitev nemške univerze v Brnu. Prizadevanje za ustanovitev slovenske univerze pa je zadevalo na nasprotno interese štajerskih in avstrijskih Nemcev, ki so se, podobno kot sudetski glede češke univerze v Brnu, čutili ogrožene v nacionalnih koristih in v političnem položaju v prostoru, naseljenem s slovenskim prebivalstvom; prizadevanje Slovencev pa je prihajalo navzkriž tudi s težnjami Italijanov po lastni univerzi v Avstriji.

Gibanje za italijansko univerzo se je začelo zaradi številnih sporov italijanskih slušateljev z nemškimi na innsbruški univerzi; avstrijska vlada mu je bila bolj naklonjena kakor podobnim zahtevam Čehov, Slovencev in Ukrajincev, zakaj v pogajanjih z italijanskim prebivalstvom je morala upoštevati zavezništvo z Italijo. Čeprav zahteva po italijanski univerzi v Avstriji ni bila nova in je bila načelno upravičena, so ji predstavniki in pripadniki drugih narodov, zlasti Slovenci in Hrvati, sledili z vso pažnjo, saj so se njihove koristi na Primorskem, v Trstu in v Istri z italijanskimi križale, ne le dopolnjevale. In ko je avstrijski minister za uk in bogočastje Hartel 6. novembra 1901 izjavil delegaciji italijanskih študentov ter nato na interpelacijo v zboru poslancev državnega sveta še poslancu Malfattiju, da namerava vlada ustanoviti v doglednem času italijansko univerzo v Trstu, je zbudil nejevoljo, proteste in novo gibanje za univerze v deželah, ki so se že dalj časa zama potegovale zanje in še nujneje čutile potrebo po njih.

Mladočeški Národní listy v Pragi so takoj izjavili, da tudi Čehi zahtevajo zase, kar je Hartel obljubil Italijanom: drugo češko univerzo na Moravskem. Hkrati pa so se zavzeli tudi za zahteve Slovencev in Jugoslovancev, češ: »Spričo italijanske univerze v Trstu imajo tudi Slovenci in Hrvati pravico zahtevati, da se zanje ustanovi posebna univerza za primorske dežele, kjer so v večini. Še večjo pravico pa imajo do univerze vsi Jugoslovanci, saj jih je dosti več od Italijanov v vseh treh deželah skupaj: v Primorju, Dalmaciji in na Tirolskem.«⁴ Precéj ostreje so reagirali proti nameri avstrijske vlade jugoslovanski študentje ter slovenski javni in kulturni delavci. Jugoslovanski študentje so se sestali 7. novembra 1901 v Gradcu in zahtevali, da se ustanovi jugoslovanska univerza v Ljubljani. Hkrati so pozvali klub jugoslovanskih poslancev, da se potegne zanjo; za pomoč pa so zaprosili tudi češke in poljske poslance. Proti ustanovitvi italijanske univerze pred slovensko je nastopil na zasedanju občinskega sveta v Ljubljani 10. novembra župan Ivan Hribar, ki je predlagal, naj šolska uprava stori vse potrebno za ustanovitev univerze v Ljubljani, tričlanska deputacija pa izroči prošnjo za ustanovitev ministru za uk in bogočastje na Dunaju.⁵

Že naslednji dan, 11. novembra 1901, so slušatelji praških čeških visokih šol priredili na češki tehniki v Pragi velik javen shod. Mimo slušateljev češke univerze in tehnike so se shoda udeležili tudi profesorja češke tehnike J. V. Hráský in J. Stoklasa, poslanci dr. Fiedler, dr. Grégr, dr. Pantůček in dr. Baxa. Profesor Hráský, ki je služboval kot magistratni uradnik v Ljubljani, je pozdravil slovenske študente v slovenščini in podrobno utemeljil potrebo po ustanovitvi slovenske univerze. Poslanec Fiedler je navzočim zagotovil, da bodo češki poslanci podpirali akcijo slovenskih poslancev v prid jugoslovanski univerzi v Ljubljani. Potem so spregovorili o nujnosti, da se ustanovi češka univerza na Moravskem in univerza v Ljubljani slovenski študent prava E. Starè, starosta češkega Akademskega bralnega krožka Goller, Hrvat Bolé, Srb Andrić in Ukrajinec Gerovskyj. Ob sklepu je bila sprejeta resolucija, s katero so navzoči češki, slovenski, hrvatski, srbski in ukrajinski študentje pozvali slovanske parlamentarne klube, da od vlade znova zahtevajo ustanovitev slovenskih srednjih šol, slovenske univerze v Ljubljani in češke univerze v Brnu. Zahtevali so tudi priznanje veljavnosti izpitov, opravljenih na zagrebški univerzi, v avstrijskem delu monarhije in obratno.⁶

Dne 13. novembra je bilo veliko zborovanje slovanskih slušateljev dunajskih visokih šol (z nekajdnevno zamudo zaradi prepovedi

zborovanja po rektorju dunajske univerze in zaradi napada nemških študentov). Udeležilo se ga je tudi 30 poslancev državnega sveta: 15 čeških s podpredsednikom češkega kluba dr. Brzorádom na čelu, 3 hrvaški, 11 slovenskih in 1 ukrajinski. Slovenec Ivan Prijatelj, slušatelj filozofske fakultete, je v svojem govoru protestiral proti nameravani ustanovitvi italijanske univerze v Trstu in utemeljil memorandum za ustanovitev slovenske univerze v Ljubljani ter za priznanje izpitov, opravljenih na zagrebški univerzi, tudi v avstrijskem delu cesarstva. K 3. točki programa, ob vprašanju vzajemnega sodelovanja in solidarnosti slovanskih študentov na dunajski univerzi, je predložil češki slušatelj prava Lengsfeld resolucijo, da se ustanovi češka univerza v Brnu in poljska gimnazija v Těšínu. Oba predloga sta bila sprejeta in zastopniki navzočih poslancev so obljubili, da se bodo zavzeli za njuno uresničitev.⁷

Po zaslugi študentov je prihajala zahteva po novi slovenski oz. jugoslovanski univerzi v Ljubljani in po drugi češki univerzi v Brnu v ožji kontekst in se širila vse bolj tudi v zavesti drugih slojev ter med češkimi, slovenskimi pa tudi drugimi slovanskimi državnimi poslanci. Ni nujno in tudi ni možno navajati vse sestanke v tem času, ki so zahtevali ustanovitev omenjenih dveh slovanskih univerz, treba pa je omeniti vsaj še manifestativno zborovanje na Vinohradih v Pragi.

To zborovanje je bilo 1. decembra 1901. Sklical ga je Slovanski klub v Pragi, udeležilo se ga je po takratnih vesteh ok. 3000 ljudi. Navzoči so bili številni češki poslanci: dr. Edv. Grégr, dr. Herold, dr. Engel, urednik Anýž, dr. Pantůček, dr. Fiedler, prorektor tehnike Hráský, profesor Blažek in drugi. Praško občino je zastopal prvi namestnik staroste (župana) dr. Frič, Vinohrade pa starosta J. Višek. Zborovanja se je udeležilo tudi predsedstvo Slovanskega kluba z dr. J. Scheinerjem na čelu, predsedstvo in članstvo jugoslovanskih akademskih društev, prišli so profesorji srednjih šol, odvetniki, uradniki, prisotna je bila delegacija slovenskih poslancev, ki so jo sestavljali I. Žitnik, dr. Ploj in Gabršek, navzoč hrvaški poslanec dr. Ferri. Med zborovanjem so prišli tudi ukrajinski poslanci dr. Koral, Pihuljak in Javorskyj. Glavni govor je imel mladočeški poslanec dr. Herold; obsodil je nemški odnos do slovanskih kulturnih teženj in poudaril, da imajo Slovenci pravico do svoje visoke šole ter obljubil podporo vsega češkega naroda: »Kakor se ne bo več ustavljal mogočni tok, ki se je sprožil v našem narodu s potrebo po drugi češki univerzi na Moravskem,« je dejal, »tako tudi ne bo utihnilo in ne sme utihniti gibanje, da z vsemi silami delamo za uresničitev

pravične zahteve naših jugoslovanskih bratov, ki se lahko zanesejo, da v tem boju ne bomo na njihovi strani le mi, tu zbrani, ampak ves češki narod vse do uspešnega konca.« Za Slovence je spregovoril poslanec in dvorni svetnik dr. Ploj. Poudaril je, da je ustanovitev slovenske univerze v Ljubljani življenjsko vprašanje Jugoslovancev in ocenil stališče češke javnosti v tem boju. »Vi Čehi,« je dejal, »ste dosegli z lastnimi močmi in z vztrajnostjo, s svojimi možnostmi in s svojim delom, da vsa Evropa gleda z občudovanjem na vaše kulturne in gospodarske uspehe. Vaši uspehi so spodbuda nam Slovencem, mi zasledujemo vaš kulturni in gospodarski razvoj in se ga veselimo kot svojih lastnih uspehov. Zato nas še bolj navdaja z veseljem, da nastopate z dejanji tudi v obrambo naših pravic, ki se nam oporekajo, in dvigate svoj močni glas, da dosežemo tudi mi svoje pravice. Verjemite, da bomo tudi mi vaše težnje podprli, kolikor je le v naši moči. V zahvalo za vašo pomoč v korist ljubljanske univerze bomo zvesto zagovarjali vašo zahtevo po češki univerzi v Brnu, ki z vso pravico pripada veliki večini češkega prebivalstva na Moravskem.« Po govorih poslancev je bila sprejeta resolucija, s katero so navzoči »docela soglašali z zahtevami jugoslovanskih bratov in z njihovimi koraki za ustanovitev jugoslovanske univerze ter z izvajanjem, ki so bila povedana na tem shodu,« ter se obrnili na »češko delegacijo v državnem svetu s prošnjo, da zahteve in težnje jugoslovanskih bratov po ustanovitvi univerze podpre z vsem poudarkom, kjerkoli bo to potrebno«. Ker so prišli ukrajinski poslanci šele po sprejemu resolucije, so dobili takoj besedo, resolucija pa je bila dopolnjena s soglasjem z njihovimi prizadevanji za ustanovitev ukrajinske univerze. Zborovanje je sprejelo številne telegrame, tako iz Ljubljane, Trsta, Ljutomerja, Gradca in Šoštanjane.⁸

Manifestacijski shod v Ljubljani dne 1. decembra 1901 pa je prejel iz čeških dežel mnogo pozdravov oziroma izjav v podporo ustanovitvi slovenske univerze. Shodu je predsedoval ljubljanski župan Ivan Hribar, o potrebi ljubljanske univerze pa so govorili predvsem dr. Triller, dr. Gregorič, dr. Kokalj, Lavrenčič in drugi. Po soglasnih govorih zastopnikov slovenskega delavstva je bila sprejeta resolucija, ki ni terjala ustanovitve slovenske univerze le zaradi koristi slovenskega naroda, ampak zaradi avstrijskega juga sploh. Shod se je končal s Hribarjevim zatrdilom, da so »Čehi in Poljaki pripravljene podpirati naše prizadevanje za univerzo.«⁹ Ivan Hribar je poslal v imenu ljubljanskega shoda pozdrav manifestacijskemu shodu za drugo češko univerzo 2. decembra 1901 v Brnu. Tega shoda se niso udeležili le brnski

občani, ampak tudi številni zastopniki moravskega prebivalstva sploh. Poglavitne govore pa so imeli dr. A. Stránský, dekan praške filozofske fakultete J. Zubatý in predsednik univerzitetne komisije v Pragi Fr. Sis. Ob sklepu so navzoči sprejeli resolucijo, naj se poslanci z vsemi sredstvi potegnejo za ustanovitev druge češke univerze in za zgraditev češke tehnike v Brnu.¹⁰

Za ustanovitev češke univerze v Brnu in slovenske v Ljubljani se je 24. novembra 1901 soglasno izjavil tudi praški mestni svet, ki je posebni komisiji naročil sestaviti izjavo zboru občinskih starešin (občinskemu odboru).¹¹ Ta zbor je o izjavi razpravljal in jo na predlog dr. Groša 2. decembra 1902 tudi sprejel. »Ne politični ali celo agitacijski razlogi, ampak kulturna in zato praktična nuja čekoslovanskega prebivalstva, njegova upravičena težnja, da vzdrži tekmo z drugimi izobraženimi narodi na znanstvenem področju,« pravi izjava »utemeljujejo zahtevo po izpopolnitvi in ustreznih opremljenih češke tehnike in po skorajšnji ustanovitvi druge univerze v Brnu... Ko se potegujemo za uresničenje te kulturne potrebe svojega naroda, pa ne moremo molče mimo podobnih kulturnih prizadevanj naših jugoslovanskih bratov — Slovencev. Razlogi, ki govore za to, da bi tudi drugi slovanski narodi v državi, zlasti Slovenci kmalu dobili samostojno slovensko univerzo v Ljubljani, so enako upravičeni, primerni in koristni, saj bi univerza z vzgojo inteligence v narodnem jeziku prispevala h kulturnemu razvoju stoletja tako krivično zastavljenega ljudstva in tudi ostalega številnega jugoslovanskega prebivalstva.«¹²

Vse te izjave in shodi pričajo, da sta bili akciji za ustanovitev druge češke in slovenske univerze koordinirani; zasledovali sta cilj zanesti misel na nove visoke šole med širše sloje prebivalstva, da bi se v češki in slovenski javnosti izoblikovala zavest o nujnosti te potrebe in o nujnosti podpore prizadevanju čeških in jugoslovanskih poslancev. O uspehu prve namere pričajo številne peticije in zborovanja slovenskih občin, mest in korporacij za ustanovitev univerze v Ljubljani ter številni manifestacijski shodi in mnoge resolucije v čeških deželah za ustanovitev univerze v Brnu. Mimo shodov in peticij za drugo češko univerzo, ki jih je bilo na stotine, da na tisoče, so bili v čeških deželah tudi številni shodi, ki niso sprejemali le peticij za ustanovitev češke univerze v Brnu, ampak tudi za ustanovitev slovenske univerze v Ljubljani in ukrajinske v Lvovu. Primer takega shoda je javno zborovanje v Pisku 2. januarja leta 1902, sklicano po tehnični komisiji za ustanovitev češke univerze na Moravskem. Zborovanje se je začelo s predava-

njem dr. Zd. Tobolke »O slovanski vzajemnosti«. Sledil je referat slušatelja tehnike J. Krušine o potrebi druge češke, slovenske in ukrajinske univerze, ob sklepu pa je bila sprejeta resolucija, ki je izrazila željo udeležencev, »da češka delegacija čvrsto vztraja pri že izraženi zahtevi vladi, da se ustanove češke visoke šole v Brnu, in vneto podpre vsa prizadevanja slovanskih narodov za njihove najvišje kulturne zahteve. »Zlasti bo pravično,« pravi resolucija, »da se mimo češke univerze v Brnu ustanovi slovenska visoka šola v Ljubljani in ruska visoka šola v Lvovu.«¹³

Velik manifestacijski shod te vrste je bil 1. junija 1902 tudi v Pragi v zbornici Staromestnega rotovža. Priredili sta ga univerzitetna in tehnična komisija za ustanovitev čeških visokih šol pod pokroviteljstvom mestnega sveta in v sodelovanju s kluboma slovenskih in ukrajinskih akademikov. Udeležila so se ga vsa visokošolska društva, učiteljska, profesorska in literarna društva, Moravsko-šlezjska beseda, zastopniki odborov Osrednje šolske matiee, zastopniki jugoslovanskih in ukrajinskih slušateljev, ženska društva in številne osebnosti iz znanstvenih, literarnih in pedagoških krogov. O potrebi novih slovanskih univerz sta spregovorila rektor univerze Sýkora in rektor tehnike Blažek. Za češke študente je govoril predsednik univerzitetne komisije JUC Fr. Sis, za slovenske študente namesto napovedanega A. Dermote R. Šega, za ukrajinske slušatelje pa Hošovskij. V imenu kluba mladočeških poslancev je izjavil poslanec dr. Pantůček, »da je postalo vprašanje slovanskih univerz vsem slovanskim zastopnikom v državnem svetu eno od načelnih vprašanj in se zlasti klub svobodomiselnih poslancev prizadeva z vsemi silami za povečanje števila slovanskih univerz.«¹⁴

Podobne resolucije so bile sprejete tudi na shodih v Mladi Boleslavi, v Strakonicah, v Visočanih, v Jaroměru, v Plznju, v Vlašimu, v Železnem Brodu, v Novem Bydžovu in najmanj še v 50 krajih na Češkem in Moravskem.

K skupni akciji zaradi novih univerz pa ni prišlo le med študenti ter med češko in slovensko javnostjo, ampak tudi med češkimi in slovenskimi poslanci. To se je pokazalo pri obravnavi nujnega predloga za ustanovitev univerze v Ljubljani koj po Hartlovi izjavi o italijanski univerzi v poslanskem zboru državnega sveta 12. novembra 1901; predložili so ga poslanci dr. Ferjančič, dr. Ivčević in dr. Šušteršič. Njihov predlog se je obravnaval 6. decembra. Utemeljil ga je vsestransko dr. Šušteršič. Strnil je zgodovino dotedanega prizadevanja za ustanovitev univerze v Ljubljani, utemeljil potrebo po njej in menil, naj

bi služila vsem narodom na jugu Avstrije. Proti predlogu so nastopili italijanski in nemški poslanci, zanj pa so se potegovali jugoslovanski. V razpravo je posegel tudi minister Hartel. Govoril je o težavah v zvezi z ustanovitvijo in vzdrževanjem nove univerze in izjavil, da v Avstriji ne gre le za ustanovitev slovenske univerze, ampak za pet univerz: za italijansko, slovensko in hrvatsko, ukrajinsko, nemško in češko. Pa še oprema starih univerz ne ustreza. Zato in ker je nujno ustvariti za novo univerzo najprej potrebne pogoje, predloga ne more izvesti, tudi če bo priporočen. Za češke poslance je spregovoril v razpravi dr. Jan Žáček. Dejal je, da ga ministrova izvajanja k jugoslovanskemu predlogu ne zadovoljujejo in da »vsi člani njegovega kluba, tako lahko izjavi v njegovem imenu, predlog Jugoslovanov najtopleje podpirajo, da bodo glasovali zanj, ker je docela upravičen in utemeljen«. V nadaljevanju svojega govora pa je obravnaval vprašanje druge češke univerze.¹⁵

Kljub vsemu prizadevanju in solidarnosti slovanskih poslancev nujni predlog za ustanovitev univerze v Ljubljani ni prodril.¹⁶ Minister Hartel je 28. novembra sicer priznal deputaciji ljubljanskega občinskega sveta pod vodstvom Hribarja, Majarona in Požarja, da imajo Slovenci pravico do univerze, hkrati pa izjavil, da se bo ustanovila šele tedaj, ko se za to ustvarijo pogoji. Tako je bil edini uspeh univerzitetne kampanje obljuba, da bo vlada mladim slovenskim znanstvenikom, ki bi se želeli posvetiti profesorski karieri na bodoči slovenski univerzi, dala možnost nadaljevati študij na univerzah v inozemstvu; to se je v nekaj primerih tudi uresničilo.¹⁷ Nič bolje ni uspela hkrati akcija za ustanovitev druge češke univerze. Vlada je sicer 31. januarja 1902 v proračunskem odboru poslanske zbornice po ministru za uk in bogočastje Hartlu priznala potrebo po novi češki univerzi na Moravskem, je pa hkrati ustregla tudi nemškim zahtevam in obljubila ustanoviti v tej deželi še nemško univerzo. Ustanovitev obeh univerz je vezala na soglasje in dogovor obeh, v deželi bivajočih narodnosti; to pa se je izkazalo zaradi nepopustljivosti in nestrpnosti Nemcev za docela neizvedljivo.¹⁸

Gibanje za slovensko univerzo je znova oživel leta 1903. Takrat so prodrle v javnost vesti, da namerava vlada ustanoviti italijansko pravno fakulteto v Trstu ali v Gorici, slovenski študentje na Dunaju pa so zato sporazumno z univerzitetno komisijo v Ljubljani sklicali 14. maja 1903 zborovanje slovanskih visokošolcev, da zavzamejo k vladni nameri stališče. Zborovanja se je udeležilo okr. 600 študentov, navzoča je bila tudi številna delegacija čeških in jugoslovanskih po-

slancev. Govorila sta filozofa Grafenauer in Kobal ter pravnik Žerjav. Nastopili pa so tudi zastopniki srbskih, hrvatskih, poljskih, čeških in ukrajinskih slušateljev. Ob sklepu so sprejeli resolucijo proti italijanski in za slovensko univerzo v Ljubljani.¹⁹

Dunajskim študentom so se pridružili slušatelji čeških visokih šol v Pragi. Zbrali so se 24. maja v karolinski predavalnici z rektorjem češke univerze Horbaczewským, prorektorjem Sýkoro in z dekanom medicinske fakultete Reinsbergom vred. Zborovanju je predsedoval prijatelj Slovencev profesor K. Chodounský. O vprašanju slovenske univerze je govoril spet pravnik Egon Stare, potrebo po narodnih univerzah je utemeljil s prenapolnjenostjo dunajske univerze. Zahtevo po slovenski univerzi so podprli tudi zastopniki čeških, hrvatskih in srbskih slušateljev.²⁰

Ko je prišlo jeseni 1903 ponovno do nemirov na univerzi v Innsbrucku in je vlada razpravljala o premestitvi italijanskih stolic menda na Dunaj, so dunajski slovanski študentje 3. decembra spet sklicali shod slušateljev, ki se ga je udeležilo tudi 30 slovanskih poslancev. Glavni govor za slovensko univerzo je imel A. Ribnikar, dr. Ploj pa je obljubil v imenu poslancev, da bo »Slovanský sváz« (Slovanska zveza) storil vse, da se ta stara slovenska zahteva uresniči. V imenu čeških poslancev je spregovoril V. Hrubý. Potrebo po češki univerzi v Brnu pa je utemeljeval poslanec Černý. O potrebi novih visokih šol so razpravljali tudi zastopniki čeških, slovenskih, hrvaških in ukrajinskih slušateljev. Predlagane in sprejete so bile tri resolucije: za češko univerzo v Brnu, za slovensko v Ljubljani in za ukrajinsko v Lvovu.²¹ Že pred tem pa se je izrazil za kulturne zahteve Slovencev in Ukrajincev — to je za slovensko in ukrajinsko univerzo — zbor čeških, moravskih, šlezjskih in slovaških akademikov v Lipniku na Moravskem, ki je 30. avgusta 1903 zahteval ustanovitev češke univerze v Brnu in še drugih čeških visokih šol.²²

Novo spodbudo k prizadevanjem za slovensko univerzo je dal vladni načrt zakona v državnem svetu, da se ustanovi italijanska pravna fakulteta v Roverettu. Dne 6. aprila 1904 je ljubljanski občinski svet vložil zahtevo za ustanovitev slovenske univerze, 30. aprila pa so slovenski študentje na Dunaju priredili shod, ki sta se ga udeležila tudi dva češka poslanca (Čipera in Sokol). Udeleženci shoda so zahtevali, da se ustanovi v Ljubljani vsaj pravna fakulteta, ki bi se kmalu razširila v popolno univerzo.²³ V javnosti pa so se pojavili tudi glasovi, da bi se ustanovila v Trstu univerza za Slovence in Italijane. Ta predlog pa je slovenska javnost odklonila. Ni bila sicer načelno proti rešitvi italijanske-

ga visokošolskega vprašanja, zahtevala pa je, da se hkrati z ustanovitvijo italijanske pravne fakultete oz. univerze ustanovi tudi slovenska pravna fakulteta oz. univerza. V tem so jo podpirali češka javnost in mladočeški poslanci, ki so se sporazumeli s poslanskim klubom »Slovanský sváz.«²⁴

Češki poslanci so si prizadevali pridobiti za ustanovitev slovenske univerze tudi soglasje Italijanov,²⁵ a niso uspeli. To se je pokazalo že pri prvem branju vladnega načrta za ustanovitev samostojne fakultete v Roverettu 13. maja 1905.

Italijani so soglašali z ustanovitvijo pravne fakultete, ne pa s krajem, kjer naj bi bila ustanovljena (Roveretto). Zahtevali so, da se ustanovi v Trstu. Slovenci niso prigovarjali ustanovitvi predlagane pravne fakultete, nasprotovali pa so, da bi bila v Trstu. Svoje soglasje so vezali s pogojem, da se hkrati z italijansko univerzo ustanovi tudi slovenska. Minister Hartel se je sicer simpatično izrazil o slovenski in ukrajinski zahtevi po univerzi, priznal je tudi pravico Moravske do nje, toda končno stališče vlade je obljubil povedati šele v proračunskem odboru, priporočil pa je, da se utemeljitev vlade za ustanovitev italijanske pravne fakultete obravnava takoj.²⁶ Kljub ugovorom slovenskih ter drugih zainteresiranih slovanskih poslancev je bil ta načrt dan proračunskemu odboru v razpravo.²⁷

V razpravi o visokih šolah v proračunskem odboru poslanske zbornice državnega sveta je minister Hartel 24. junija 1905 priznal upravičenost teženj Slovencev po lastni univerzi, hkrati pa je opozoril, kot že večkrat poprej, na pomanjkanje usposobljenih učnih moči in na nujnost, da se upoštevajo tudi zahteve nemškega prebivalstva.

Temu bi se po njegovem dalo ustreči z ustanovitvijo slovensko-nemške pravne fakultete v Ljubljani. Tudi ta kompromisni predlog je zadel na odpor, zlasti nemških nacionalnih krogov na Štajerskem, pa tudi z zahtevami slovenske radikalne študentske mladine, ki je hotela slovensko univerzo, ni bil v skladu.²⁸

Že pred tem, 21. junija 1905, je nastopil v proračunskem odboru z nestrpno pričakovano izjavo o univerzitetnem vprašanju sam ministrski predsednik Gautsch. Obljubil je, da bo vlada v prihodnjem parlamentarnem obdobju predložila načrt zakona o ustanovitvi dveh samostojnih univerz na Moravskem: češke in nemške, v proračun za leto 1906 pa dala postavko »za pripravljalne korake«. V tej izjavi je Gautsch opustil stališče, ki ga je zastopal kot minister šolstva leta 1896, ko je obljubil ustanoviti na Moravskem nemško-češko univerzo (pa dalj od besed ni prišel,

podobno kot minister Hartel, ki je leta 1901 obljubil ustanoviti na Moravskem dve univerzi. Ministrski predsednik se je ognil jasnemu odgovoru na vprašanje, ki je bilo v danem položaju najbolj žgoče in odločilno, kje bosta novi univerzi. Izrazil je le upanje, da se s političnim pomirjenjem med Čehi in Nemci na Moravskem doseže tudi sporazum v tem pogledu.²⁹

Čeprav se je zdelo, da se je vprašanje druge češke univerze v Brnu približalo rešitvi, pa se stanje pogajanj zanjo dejansko ni razlikovalo od prizadevanj za slovensko univerzo v Ljubljani. Gautschevo upanje, ki je zanj težko reči, ali je bilo iskreno ali le taktika, se seveda ni izpolnilo. Nemška buržoazija na Moravskem in v Šleziji, ki načelno sicer ni mogla zanikati pravice češkega naroda po drugi univerzi, se je postavila ob podpori Nemcev vse Avstrije z vsemi silami in sredstvi proti, češ da bi ustanovitev češke univerze ogrozila nemški značaj Brna. Da bi preprečila ustanovitev češke univerze v Brnu in dokazala nemški značaj mesta, ki je imelo sicer nemško upravo in po uradnem ljudskem štetju tudi večino prebivalcev z nemškim občevalnim jezikom, bilo pa dejansko povečini češko, je sklical nemški Narodni svet na Moravskem v Brno tkim.Volkstag. Na isti dan (1.oktobra 1905) je tudi češki Narodni svet sklical v Brnu veliko zborovanje, manifestacijo za ustanovitev druge češke, brnske univerze. Zborovanja se je udeležil tudi slovenski poslanec I. Žitnik, ki je med drugim izjavil naslednje: »Vaš boj z Nemci in z vlado za češko univerzo v Brnu je tudi naš boj. Podajmo si roke in zmaga ne izostane. Vi boste dosegli češko univerzo v Brnu, mi Slovenci pa z vašo pomočjo univerzo v Ljubljani!« Manifestaciji sta potekali napeto, v znamenju uličnih demonstracij in spopadov nemškega prebivalstva s češkim, ki jih je zatrla šele vojska. V nastopu zoper mirno množico čeških občanov pred Besednim domom je smrtno ranila Františka Pavlika iz Orechova, ki je postal simbol žrtev in bojev za drugo češko univerzo v Brnu.³⁰

Boj za drugo češko univerzo pred prvo svetovno vojno je dosegel z brnskimi dogodki leta 1905 višek, ni pa prenehal; pa tudi prizadevanje za ustanovitev slovenske univerze v Ljubljani ni utihnilo. Ko je Gautscheva vlada odstopila, so 25. januarja 1906 češki poslanci predložili v novo izvoljenem poslanskem zboru državnega sveta nov načrt, da se ustanovi v Brnu univerza s češkim učnim jezikom. Utemeljili so ga z dolgoletnim prizadevanjem češkega naroda za drugo univerzo, s številom slušateljev, s priznanjem potrebe po drugi češki univerzi po ministrskem predsedniku Gautschu in z zgodovinsko pravico Moravske do ene ali dveh univerz.³¹ Načrt

čeških poslancev je bil očitno začetek nove skupne akcije slovanskih narodov v Avstriji za ustanovitev narodnih visokih šol. Poslanci slovenskega poslanskega kluba (dr. Šušteršič in drugi) so v poslanskem zboru državnega sveta 27. junija predlagali, da vlada začne z neodložljivimi pripravami za ustanovitev univerze s slovenskim in hrvaškim jezikom, 23. junija pa je v istem zboru predlagal ustanovitev slovenske univerze v Ljubljani poslanec Ivan Hribar. Njegov predlog je podpisalo 100 jugoslovanskih, čeških, ukrajinskih in italijanskih socialističnih poslancev.³²

Da podpro predloge svojih poslancev in dosežejo uspešno razpravo o njih, so začeli češki in slovenski študenti novo petično in manifestativno gibanje za ustanovitev slovanskih univerz. Prvi tak zbor je bil v Pragi 9. junija 1907. Udeležilo se ga je veliko študentov čeških visokih šol, rektor univerze J. Hlava, profesorji T. G. Masaryk, J. Čelakovský, A. Velich, J. Sobotka in profesor češke tehnike J. V. Hráský. V imenu slovenskih študentov je spregovoril dr. M. Rostohar. Razložil je željo Slovencev, da se ustanovi slovenska univerza v Ljubljani in zagovarjal predlog, da se Slovenci habilitirajo na češki univerzi v Pragi. Za Ukrajince je nastopil slušatelj V. Struk. Pozval je k solidarnemu nastopanju pripadnikov slovanskih narodov tudi in boju za ukrajinsko univerzo v Lvovu. O potrebi in pomembnosti druge češke univerze pa je razpravljal tajnik Zveze češko-slovanskega študentstva pravnik J. Tvrzický. Ob sklepu je bila sprejeta resolucija, ki je zahtevala od avstrijske vlade, da na prvem zasedanju državnega sveta dá v razpravo predloge zakonov, s katerimi bi se brez odlašanja ustanovila češka univerza v Brnu, slovenska v Ljubljani in ukrajinska v Lvovu.³³

Na češki tehnični visoki šoli je bil 22. junija podoben shod slušateljev in predstavnikov profesorskega zbora z rektorjem A. V. Veflikom na čelu. V imenu čeških študentov je spregovoril slušatelj Fiala, v imenu Slovencev Bernot, za Ukrajince pa Struk. Slušatelj Sychrava je predlagal in utemeljil resolucijo, ki je zahtevala ustanovitev narodnih univerz v Brnu, Ljubljani in v Lvovu, priznavala pa tudi potrebo po italijanski univerzi na Južnem Tirolskem.³⁴ Na dan, ko je začel zasedati poslanski zbor državnega sveta, je bila manifestacija za slovanske univerze na češki tehniki v Brnu. Govor o njihovem pomenu je imel profesor Vl. Novak, s stališča študentov pa je o nujnosti teh univerz razpravljal kandidat inženirstva Novak. Tudi na tem shodu so sprejeli resolucijo, ki je zahtevala od vlade, da o prvem zasedanju državnega sveta predloži načrt zakona o ustanovitvi češke univerze v Brnu, slovenske v Ljubljani in ukra-

jinske v Lvovu ter poskrbi za izpolnitev in primerno opremo brnske češke tehnike.³⁵

Enako resolucijo je sprejelo tudi reprezentativno zborovanje čeških mest, občin, narodnih in kulturnih društev, šol, starešinskih zborov in političnih strank, ki jih je sklical v Besedni dom v Brno 23. junija moravski odbor češkega Narodnega sveta. Manifestacije so se udeležili predstavniki vseh čeških političnih strank od katoliške, agrarcev in moravske ljudske stranke do socialnih demokratov. Govor o potrebi druge češke univerze in novih slovenskih univerz sploh je imel profesor J. Čelakovský iz Prage. Spregovorili so predstavniki vseh političnih strank in kulturnega življenja. Zborovanje je sprejelo okrog 240 telegramov in pozdravov čeških društev, organizacij političnih strank, občin in okrajnih zastopstev z Moravskega, Šlezije in s Češkega.³⁶

Akcija za drugo češko, za slovensko in ukrajinsko univerzo pa se ni omejila, le na češke dežele. Dne 24. junija so priredili univerzitetni shod tudi slovanski študentje v Gradcu, 27. junija sta sklicala društvo Pravniki in Slovenska matica manifestativni zbor v Ljubljani, ta dan pa je bil tudi velik shod v češkem Narodnem domu na Dunaju, ki se ga je mimo slovenskih študentov udeležila tudi delegacija čeških in slovenskih poslancev (Hráský, Hajna, Drtina, Biňovec, Hribar, Korošec). Tudi na teh shodih so sprejeli enake resolucije v prid ustanovitvi slovenskih univerz kakor že prej v Brnu in Pragi.³⁷

Študentskim in javnim manifestativnim shodom so se pridružile na Moravskem številne občine, pridružila so se društva, pridružili starešinski zbori z zahtevo, naslovljeno češkemu ministru Pacáku, da vlada sprejme na sledečem zasedanju državnega sveta načrte zakonov, s katerimi bi se ustanovile češka univerza v Brnu, slovenska v Ljubljani in ukrajinska v Lvovu.³⁸

Ker vlada na skupščinske predloge ter na predložene resolucije in peticije očitno ni reagirala, so češki in slovenski poslanci spomladi leta 1908 izkoristili razpravo v proračunskem odboru o italijanski fakulteti in vlado opomnili, da končno že izpolni njihove zahteve glede visokih šol. V imenu češkega narodnega kluba poslancev je izdelal in 23. marca predložil kompromisno resolucijo J. Žáček. Z njo je pozval vlado, da začne čimprej s pripravami za ustanovitev univerze s češkim učnim jezikom na Moravskem. Ni pa omenil roka za ustanovitev ne kraja, kjer naj bi se ustanovila; zato je poslanec V. Klofáč predlagal drugo resolucijo — pooblastilo vladi za vse potrebne ukrepe, da se mora druga univerza s češkim učnim jezikom odpreti v Brnu ob začetku šolskega leta 1909/10. Resolucijo za ustanovitev slovenske univerze je

predložil v proračunskem odboru poslanec Korošec. Ukrajinski poslanec Romanczuk pa je menil, da predlog za ustanovitev Ivovske univerze ne bo uspel; zato ga sploh ni predložil. Razen češke in slovenske resolucije je proračunski odbor obravnaval še italijansko, ki jo je predložil Conci, in Silvestrov predlog za ustanovitev nemške univerze na Moravskem. Vse resolucije razen Klofáčeve so bile sprejete in priporočene vladi v obravnavo, toda upanje na uspeh je imela kvečjemu italijanska zahteva, saj so bili zanjo tudi mednarodnopolitični razlogi.³⁹

Tudi velik manifestativni shod, ki ga je sklicala 29. marca v Brnu zoper mečkanje vlade in proti zadržanju čeških vladnih strank v univerzitetnem vprašanju napredna ljudska stranka, ni mogel več ničesar spremeniti; prav tako ne shod, sklican po klubu češke napredne stranke v Pragi 31. marca, kjer je profesor Fr. Drtina skritiziral Žáčkovo in Klofáčevo resolucijo.⁴⁰

Proti Koroščevi resoluciji so se postavili napredni slovenski študenti v Pragi na shodu dne 29. marca.⁴¹

Napredni slovenski visokošolci v Pragi so se spet sešli konec letnega semestra 1907/8. O slovenskem univerzitetnem vprašanju jim je govoril znova dr. Rostohar; ob koncu referata je predlagal, naj se slovenski docenti, potrebni ljubljanski univerzi, habilitirajo na češki univerzi v Pragi, kjer si ne bi dobili le pravice do predavanja (*venia docendi*), ampak bi slovensko tudi predavali. Vendar se je zavedal, da bi slovenska predavanja lahko vpeljali tudi v primeru, če bi se slovenski docenti in slušatelji zbrali na tej univerzi. Češki značaj univerze bi se s tem ne spremenil (zaradi začasnosti predlagane ureditve, tj. zgolj v zvezi z ustanovitvijo slovenske univerze). Na podlagi tega referata so slovenski visokošolci v Pragi zaprosili akademski senat praške univerze, da omogoči habilitacijo slovenskih docentov.⁴²

Odgovor akademskega senata na to prošnjo nam ni znan. Toda verjetno proti habilitaciji slovenskih docentov ni bilo načelnih prigovorov. Misel na slovenske habilitacije na češki univerzi ni bila nova. Pojavila se je že leta 1898 v zvezi s takratnim predlogom za ustanovitev slovenske univerze v Ljubljani, ko je M. Savič priporočal, naj se kandidati za slovensko univerzo habilitirajo ali na praškem ali pa na bodočem brnskem češkem vseučilišču, v ta namen pa naj bi študiralo na češki univerzi vsako leto po nekaj pravnikov, filozofov in tudi medicincev.⁴³

Čeprav v tem času na češki univerzi v Pragi ni prišlo do habilitacije slovenskih docentov, pa bi se dalo dokazati, da so nekateri izvrstni slovenski študenti prišli tja študirat

z namenom, da se uposobijo za univerzitetno kariero.

Ker je kazalo, da bo pot habilitacije slovenskih docentov in ustanovitev slovenske univerze s pomočjo praške najugodnejša, se je ukvarjal v začetku leta 1909 z mislijo na to tudi visokošolski odbor v Ljubljani. Pooblastil je Ivana Hribarja, da se je šel pogajati v Prago z rektorjem univerze dr. L. Heyrovským. Obe odločilni fakulteti, filozofska in pravna, sta se o slovenskih habilitacijah izrazili naklonjeno. Tej nameri pa se je postavila na pot vrsta ovir. Pri razdelitvi praške univerze na češko in nemško je bilo sklenjeno, da se na nemški univerzi predava le nemški, na češki le češki. Za predavanja v slovenščini bi bilo potrebno posebno dovoljenje. Slovenskim docentom pa bi bila v Pragi materialno zagotovljena mesta le v primeru, če bi bili imenovani za izredne profesorje. Skratka bilo je premalo mest in prostih stolic. Ljubljanski visokošolski odbor je razmišljal tudi o tem, da bi se ustanovitev pravne fakultete pospešila z namestitvijo čeških docentov (vlada je namreč odlagala ustanovitev te fakultete in univerze sploh z izgovorom na pomanjkanje ustreznih učnih moči). Tudi v tem pogledu je bila praška univerza pripravljena pomagati in rektor Heyrovský je sporočil ljubljanskemu županu Ivanu Hribarju imena 5 mladih čeških docentov, ki so bili pripravljeni prevzeti v Ljubljani profesure, če se ne ustanovi češka univerza v Brnu, ki je računala z njimi.⁴⁴

Tesnejšemu sodelovanju češke univerze v Pragi pri pripravah za ljubljansko univerzo je nasprotovala Slovenska ljudska stranka; praška univerza ji je bila presvobodomiselná. Zato bi ji bilo ljubše, da se slovenski vseučiliški provizorij organizira na krakovski ali na zagrebški univerzi, kjer se je bolj uveljavljal katoliški duh.⁴⁵ Toda ta zamisel je bila še manj realna od načrta s praško univerzo.

Namera naprednih slovenskih študentov in naprednega dela slovenske javnosti, da se ustanovi slovenska univerza ali vsaj pravna fakulteta s pomočjo praške češke univerze, se ni dala ostvariti, ker je bilo za uresničenje pogojev potrebno soglasje avstrijske vlade, ki pa ni imela ne prave volje ne dovolj moči ustreči upravičenim zahtevam češkega in slovenskega naroda. Tudi pozneje, ko so se znova oglasile zahteve po češki, slovenski in ukrajinski univerzi, se položaj ni spremenil.

Tako 31. oktobra 1909, ko so priredili študentje v Pragi hkrati dva manifestativna shoda: za vso tehniko in posebej za vso univerzo ob udeležbi nad 3000 študentov, zastopstva profesorjev in jugoslovanskih slušateljev čeških praških visokih šol. Po govorih za ustanovitev češke univerze v Brnu, slovenske v Ljubljani in ukrajinske v Lvovu so navzoči

slušatelji krenili manifestativno na Staromestni trg, kjer se je zborovanje končalo z govorom predsednika Zveze češkoslovenskega študentstva J. Trvzicega.⁴⁶ Mogočen manifestativni shod za slovanske univerze je bil organiziran tudi 8. maja 1910 v zvezi s češkim študentskim kongresom v Brnu. Udeležilo se ga je veliko visokošolcev in srednješolcev, brnskih občanov, več visokošolskih profesorjev in nekaj poslancev. Glavne govore so imeli predsednik Zveze češkoslovenskega študentstva Tížek, rektor češke tehnike v Pragi J. Král, poslanec dr. A. Velich, dr. H. Bulín in dr. J. Žáček. Spregovorili pa so tudi predstavniki hrvaških, slovenskih in ukrajinskih študentov. Mimo resolucije, ki je zahtevala ustanovitev češke univerze v Brnu, so bile sprejete tudi resolucije za ustanovitev slovenske in ukrajinske univerze in za hrvatske visokošolske zahteve.⁴⁷

S tem so se nehali skupni javni shodi in govori za ustanovitev češke univerze v Brnu in slovenske v Ljubljani. Gibanje za drugo češko in za slovensko univerzo sicer ni utihnilo, vendar je iz več vzrokov slabelo: zaradi trdovratnega odpora Nemcev zoper nove slovanske univerze, zaradi neprijaznosti in nezmožnosti avstrijske vlade, da reši to vprašanje, zaradi utrujenosti, razočaranja pa tudi novih zapletov v političnem razvoju na češki in slovenski strani. Nove univerze so se lahko ustanovile šele po razpadu habsburške monarhije oziroma po ustanovitvi narodnih držav. Druga češka univerza je bila ustanovljena v Brnu s sklepom skupščine ČSR 28. januarja 1919, zakon o ustanovitvi slovenske univerze v Ljubljani pa je bil sankcioniran, potem ko je bil sprejet v jugoslovanski skupščini 23. julija 1919. Čeprav sta bili obe univerzi ustanovljeni že neodvisno druga od druge, vendar je bila njuna ustanovitev vsaj delno pripravljena s skupnim bojem in prizadevanjem češke in slovenske javnosti pred prvo svetovno vojno.

OPOMBE

1. O prizadevanjih za ustanovitev slovenske univerze v Ljubljani prim. J. Polec, Ljubljansko višje šolstvo v preteklosti in borba za slovensko univerzo, Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani do leta 1929, str. 3 in d. Gibanje za ustanovitev druge češke univerze je v celoti obdelano v Zgodovini brnske univerze, ki jo je sestavil s kolektivom sodelavcev pisec te razprave in je izšla lani (1969). — 2. Prim. V. Burian, Slovinci na universitě Karlově, Slovanský přehled XXXV, 1946, str. 140 in d. — 3. Prim. Zprávy, Slovanský přehled IV, 1902, str. 102, 199 a 394. — 4. Říšská rada. Poslanecká sněmovna. Z Dunaja 7. novembra. Národní listy, č. 308, 8. XI. 1901. — 5. J. Polec-B. Senekovič, Vseučilišský zborník, Ljubljana 1902, str. 235—245. — 6.

Osrednji državni arhiv Praga, MKV/R, pres., kr. 24, čj. 2545, 1901; Pražské studentstvo pro nové slovanské university. Dnevne vesti. Lidové noviny 9, št. 262, 13. XI. 1901; Všestudentská schůze v české vysoké škole technické, NL 41, št. 312, 12. XI. 1901; J. Polec-B. Senekovič, c. d., str. 254—257. — 7. Polec-B. Senekovič c. d., str. 253—267. — 8. Manifestační schůze pro nové slovanské university, NL 41, št. 332, 2. XII. 1901. — 9. Prim. J. Polec-B. Senekovič, c. d., str. 274—285. — 10. Za českou universitu v Brně, LN 9, št. 279, 3. XII. 1901. — 11. Praha pro druhou českou a slovinskou universitu. Dnevne vesti. LN 9, št. 272, 24. XI. 1901. — 12. Sbor obecních starších královského hlavního města Prahy, NL 41, št. 333, 3. 12. 1901. — 13. Písek pro slovanské university, NL 42, št. 7, 6. 1. 1902. — 14. Manifestační schůze pro zřízení slovanských universit, NL 42, št. 150, 2. 6. 1902; Praha pro slovanské university, Dnevne vesti. LN 10, št. 126, 4. 6. 1902. — 15. Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes im Jahre 1901. XVII. zasedanje. IX. zvezek. Wien 1902, str. 7586-98. — 16. Prim. 15. str. 7626. — 17. Zgodovina slovenske univerze, str. 109—110. — 18. Vysoké školy v rozpočtovém výboru, LN 10, št. 27, 2. 2. 1902. Tudi Zd. V. Tobolka, Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby, del II, zv. 2, str. 319. — 19. Zgodovina slovenske univerze, str. 112. — 20. Gl. 19. — 21. Projev slovenského studentstva ve Vídni o otázce nových universit. Dnevne vesti. LN 11, št. 281, 6. 12. 1903. Tudi Zgodovina slovenske univerze, str. 114. — 22. Studentstvo pro druhou českou universitu. Dnevne vesti, LN 11, št. 221, 27. 9. 1903. — 23. Zgodovina slovenske univerze, str. 114. — 24. Gl. 23. str. 116-117. — 25. Slovinská universita. Iz Ljubljane 6. aprila. Telefonske in telegrafске vesti »Národních listů«. NL 44, št. 97, 7. 4. 1904. — 26. Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes im Jahre 1905.

XVII. zasedanje, XXXIII. zv. Wien 1905, str. 29638—29652. Tudi Zgodovina slovenske univerze, str. 114, Říšská rada, NL 45, št. 131, 14. 5. 1905. — 27. Stenographische Protokolle, str. 29674. — 28. Zgodovina slovenske univerze, str. 119. — 29. Říšská rada. Z Dunaja 21. junija. LN 13, št. 142, 24. 6. 1905. Tudi Zd. Tobolka, c.d., str. 379-380. — 30. Obrovská manifestace pro českou universitu v Brně, LN 13, št. 224, 3. 10. 1905. Tudi V. Šlesinger, Zápas půl století, Brno bd., str. 113-117, F. Šujan, Dějepis města Brna, Brno 1928, str. 442 in d. — 31. Archiv university Karlovy, Moravská universita, Říšská rada, NL 47, št. 174, 26. 6. 1907. — 32. Zgodovina slovenske univerze, str. 122. — 33. Jeho Excellenci ministru dr. Pacákovi ve Vídni. V Pragi 23. decembra 1907. AUK, Moravská universita; Manifestační schůze za druhou českou universitu a universitu slovinskou a ruskou, NL 47, št. 158, 10. 6. 1907. — 34. Dnevne vesti. Pro českou universitu v Brně. LN 15, št. 172, 24. 6. 1907. — 35. České studentstvo pro slovanské university v Rakousku, LN 15, št. 165, 17. 6. 1907. — 36. Manifestační schůze pro zřízení české university v Brně, LN 15, št. 172, 24. 6. 1907. — 37. Zgodovina slovenske univerze, str. 122. O shodu na Dunaju tudi Manifestace slovanského studentstva vídeňského pro českou universitu o Brně, LN 15, št. 176, 28. 6. 1907. — 38. Osrednji državni arhiv Praga, MKV/R, kr. 35. — 39. Rozpočtový výbor, LN 16, št. 84-87, 25. 3.—28. 3. 1908. — 40. Brno pro českou universitu a proti vládě, LN 16, št. 89, 30. 3. 1908; Schůze české strany pokrokové o moravské universitě, LN 16, št. 91, 1. 4. 1908. — 41. Zgodovina slovenske univerze, str. 123. — 42. Gl. 41, str. 123. — 43. O bodoči univerzi v Ljubljani, Slovenski narod, str. 252, 3. 11. 1898. Citirano po J. Polec-B. Senekovič, c.d., str. 332—335. — 44. Zgodovina slovenske univerze, str. 125-126. — 45. Gl. 44, str. 127-130. — 46. Pražská manifestace pro universitu v Brně, LN 17, št. 301, 2. 11. 1909. — 47. Manifestace pro zřízení české university v Brně, LN 18, št. 126, 2. 5. 1910.



HALŠTATSKE GOMILE V NOVEM MESTU

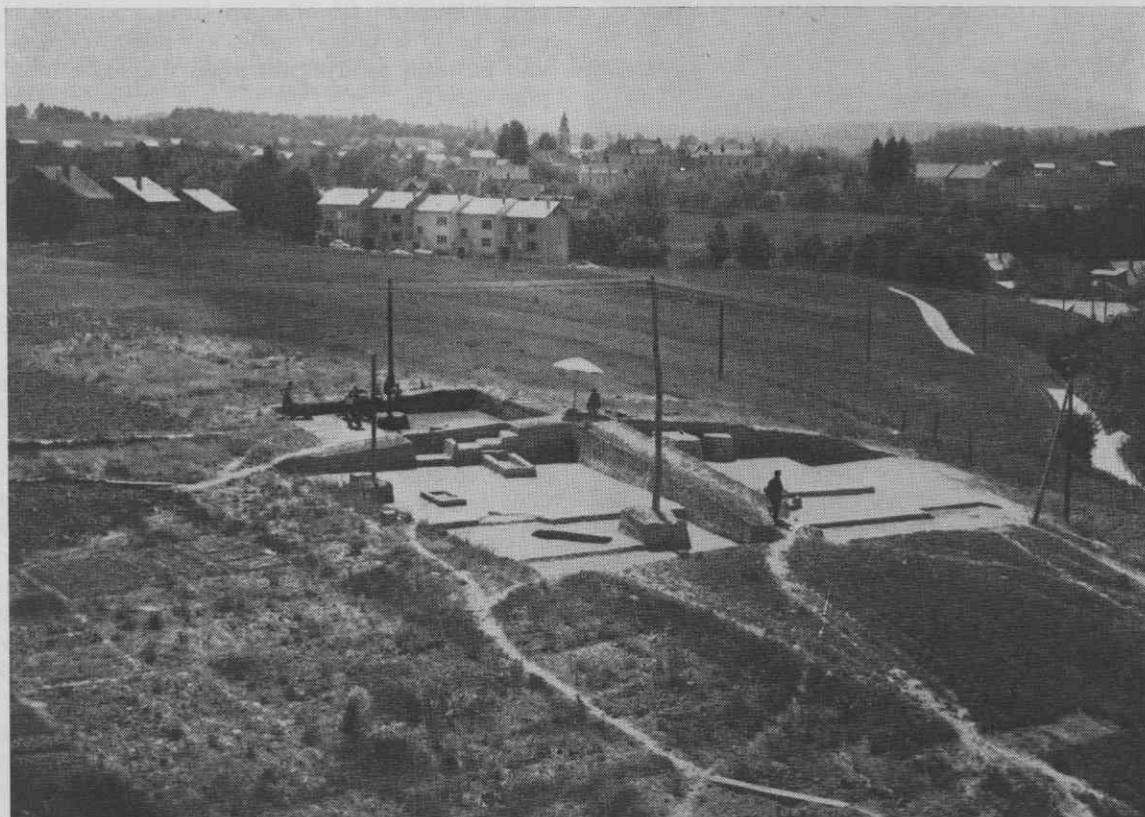
TONE KNEZ

Presenetljivo je dejstvo, da ima Novo mesto, historično eno najmlajših mest na Slovenskem, že zelo dolgo in bogato prazgodovinsko preteklost, tako da danes uvrščamo dolenjsko metropolo po trajanju intenzivne naselitve tega kraja med najstarejša slovenska mesta. Danes vemo, da je bilo najstarejše mesto ustanovljeno zanesljivo že v 8. stoletju pred našim štetjem, to je, na začetku halštatskega časa pri nas.

Obsežno arheološko raziskovanje halštatskih gomil v zadnjih treh letih v Novem mestu je odkrilo čisto nove podatke o novomeški prazgodovini, slovensko arheologijo pa je obogatilo z imenitnimi najdbami. Lepe in dragocene najdbe po svoji umetniški plati in kulturno zgodovinskem pomenu presegajo slovenski okvir. Za halštatsko kulturo v Sloveniji in celo v Vzhodnih Alpah so novomeške najdbe izredna obogatitev, ki dajejo našemu znanju o halštatski omiki na Dolenjskem nove dimenzije. Izkopavanje pa je razkrilo tudi veliko novih znanstvenih podatkov o dolenjskih rodovnih gomilah, ki zavzemajo posebno imenitno mesto v halštatski kulturi južno od Alp. Marsikaj smo izvedeli o njihovi velikosti in konstrukciji ter o družbeni

strukturi halštatskih Ilirov v starejši železni dobi na Dolenjskem. Halštatske gomile — njihova klasična domovina je na Dolenjskem — so najprezentativnejši spomeniki naše prazgodovine. V zadnjih sto letih so v gomilah razni poklicani in nepoklicani raziskovalci izkopali neštevilne in neprecenljive arheološke najdbe, zato je prav, da spregovorimo nekaj več besed o njihovem nastanku, funkciji in usodi, ki so jo doživljala ta zadnja počivališča davnih Ilirov.¹

Večni strah pred neznanim po človekovi smrti in skrb za blagor duše v zagrobnem življenju v kraljestvu senc, sta bila v vsej človekovi zgodovini vedno zelo močan faktor pri oblikovanju njegovega duhovnega življenja in filozofije. V vseh časih so gradili pokojnim na čast trajna znamenja moči in slave. Spomnimo se velikanskih egipčanskih piramid, velikih skalnatih grobov neolitskih ljudi v severni Evropi, čudovitih helenističnih mavzolejev in razkošnih grobnic antičnega sveta, velikih skitskih kurganov v južnoruskih stepah, itd. V naši ožji domovini pa so gradili podobna veličastna počivališča rajnim halštatski Iliri, žilavi in sposobni hribovci, sredi prvega tisočletja pred našim štetjem.



Sl. 1. Pogled na Znančeve njive v Novem mestu med izkopavanjem halštatske gomile III poleti 1968 — Foto T. Knez

V naših krajih se pojavijo gomile kot oblika grobne arhitekture prvokrat že v bronasti dobi, nekako sredi 2. tisočletja pred našim štetjem. Pri nas so gomile iz tega časa silno redke, nekaj skromnih poznamo le iz vzhodne Slovenije. Sledi več stoletij trajajoče obdobje žarnih grobišč, ko ljudje ne pokopavajo več v gomilah, temveč zakopavajo pepel sežganih mrličev v plitve grobne jame. Z naselitvijo in utrditvijo Ilirov v naših krajih (nekako od leta 800 pred našim štetjem naprej) pa se začne dolgotrajno obdobje starejše železne dobe in halštatske kulture, katere najvidnejši zunanji izraz so prav neštete gomile, posejane po slovenski zemlji. V naši domovini jih najdemo od Prekmurja do Notranjske in od Gorenjske do Bele krajine, vendar je prava domovina halštatskih gomil le na Dolenjskem, v Posavju in v Beli krajini, saj jih tamkaj najdemo v daleč največjem številu.

Z razvojem halštatske kulture, ko le-ta doseže določeno razvojno stopnjo, se tudi pogrebni obred iz temeljev spremeni. Ni več anonimnih grobov, kamor so zagrebali prah upepeljenih rajnikov, nič več ne sežigajo trupel; odtlej polagajo pokojnika k večnemu počitku v rakev z vsemi znaki odličja (skeletalni pokop), na grobove pa začenjajo nasi-

pavati zemljo in tako so nastale mogočne gomile. Na ta način, to je s skeletnim pokopom v gomilah, so Iliri v naših krajih pokopavali dobrih 400 let. Iz tega časa se nam je ohranilo samo na Dolenjskem precej nad tisoč gomil! Kako priljubljen objekt so gomile v narodovem izročilu in v ljudskem bajanju, nam govore številne pripovedke in pravljice (po navadi o zakladih, ki da so zakopani v teh gomilah), ki so tako ali drugače vezane za te častitljive kupe nagrmadene zemlje, z ljubeznijo in s spoštovanjem nasute na grobove rajnih.

Kot vse, kar je v zvezi s smrtjo, je tudi gomile kot zadnje počivališče ljudi obdala človekova domišljija z bajkami in pripovedkami, v katerih se prepletata resničnost in fantazija. Davni grobovi v gomilah so s svojo skrivnostjo vedno razvneli domišljijo preprostih ljudi, zbudili so radovednost, človek pa je okoli njih spletal vsakovrstne bajke in razlage. Tako so ob gomilah nastale bajke o zakopanih zakladih, o zlatem teletu, o Atilovem grobu, o Turkih in o ajdovskih grobovih. Kako dolgotrajno in žilavo je ustno izročilo, dokazuje dejstvo, da ljudje še danes prav dobro vedo, da so ti kupi nagrmadene zemlje stari grobovi, čeprav je minilo dvatisočpetsto let, odkar so davni Iliri spoštljivo gradili svoja velika poslednja domovanja. Širok odmev so našle gomile tudi v slovenskem krajevnem imenoslovju, saj poznamo v Sloveniji kar 17 vasi z imenom Gomila. To število krajevnih imen pa je še precej večje, ker nismo upoštevali nešteti zemljiščnih imen v zvezi z imenom Gomila.

Po navadi ležijo gomile skrite radovednim očem v gozdovih, na pobočjih ali ob vznožjih davno zapuščenih utrjenih gradišč. Njihovo število na posameznih najdiščih je zelo različno: lahko najdemo samo eno ali dve samotni gomili, lahko jih najdemo v gručah po pet do deset ali še več skupaj, našli pa bomo tudi velikanska pokopališča ob velikih halštatskih gradiščih, kjer lahko naštejemo celo več desetih gomil. Gomilno grobišče pri Stični (naše največje halštatsko pokopališko območje) je na primer štelokoč okrog 140, po velikosti sicer dokaj različnih gomil! Med taka velika najdišča halštatskih gomil, ki so zrasla ob velikih centrih halštatskega življenja, sodijo še: Magdalenska gora pri Šmarju-Sap, številne gomile na pašniku in v gozdu pri Dobravi blizu Dobrnica, desetine pozabljenih pa tudi že izropanih na zahodnem pobočju Vinjega vrha nad Belo cerkvijo pri vaseh Gradenje, Orešje in Strelac, okrog 30 jih je v brezovem gozdičku pri Grmu v Beli krajini, prav toliko pri vasi Podzemelj, nad 60 jih je bilo na Libni, vsaj 11 velikih je bilo v Novem mestu, 12 manjših je pri Kostanjevici in še bi jih lahko naštevati v nedogled. Ve-



Sl. 2. Odkrit grob v halštatski gomili, ki je vseboval dve keramični posodi — Foto T. Knez

liko so jih že prekopali, zasekali so vanje grde rane, jih plenili in oskrunili s pohlepno grabežljivostjo po vedno novih najdbah. Na Štajerskem, posebej še v Slovenskih goricah² in v Prekmurju³ so v gomilah pokopavali domačine v rimskem času, medtem ko na Dolenjskem gradijo gomile in vanje pokopavajo samo Iliri v starejši železni dobi do nekako leta 300 pred našim štetjem. V kasnejšem času na Dolenjskem in v Beli krajini nič več ne pokopavajo v gomilah, medtem ko jih na Primorskem in na Notranjskem skoraj ne najdemo.

ZGODOVINA RAZISKAV

Zanimanje za prazgodovinske gomile, njihov pomen in vsebino, sega gotovo že stoletja nazaj, vendar o tem nimamo zanesljivih sporočil. Zanimivo je, da nam sicer široko razgledani Valvasor v svojem enciklopedičnem delu *Slava vojvodine Kranjske* ni zapustil nobega sporočila o teh spomenikih naše davnine. Iz vsakodnevne izkušnje vemo, da različni spomeniki preteklosti, posebej še, če se nanašajo na grobove, nadvse radi burijo človekovo domišljijo, ki iz monumentalnih davnih pokopališč ustvarja zakopane zaklade v *ajdovskih grobovih*, na Štajerskem pa skoraj vedno vidijo v njih *Atilov grob*, ki naj bi bil po tradiciji zakopan nekje med Muro in Dravo.

Romantika prve polovice 19. stoletja je bil tisti čas prebujanja nacionalne zavesti, ko se je mlada meščanska družba tako rada ozirala po narodovih starožitnostih in jih v rodoljubnem zanosu po svoje razlagala. Takrat so postale aktualne tudi halštatske gomile, ki so jih tolmačili na vse mogoče načine: kot prirodne pojave in kot zadnja počivališča Keltoev, Slovanov, Hunov in celo Turkov. Pritegnile so široko zanimanje prirodoslovcev, štabnih oficirjev, zemljemercev, narodopiscev in pravzaprav šele nazadnje zgodovinarjev.

Nedvomno so prve gomile iz radovednosti in iz roparskih nagibov prekopavali že pred stoletji in celo v prazgodovini, vendar o tem nimamo nobenih sporočil. Odločilni preobrat v usodi dolenjskih gomil pa se je pričel z vse večjim zanimanjem za prazgodovinske najdbe šele v drugi polovici 19. stoletja s poglobljenim študijem prazgodovine, ko je bil že izdelan Thomsenov triperiodni sistem evropske prazgodovine s tremi osnovnimi dobami: kameno, bronasto in železno, ki v osnovi velja še danes.

Prvi raziskovalec, ki se je s strokovne plati lotil halštatskih gomil na Kranjskem, je bil ravnatelj deželnega muzeja v Ljubljani Karel Dežman, ob njem pa tudi muzejski preparator Ferdinand Schulz. Začetki njenega izkopavanja na gomilah segajo v leto 1878.

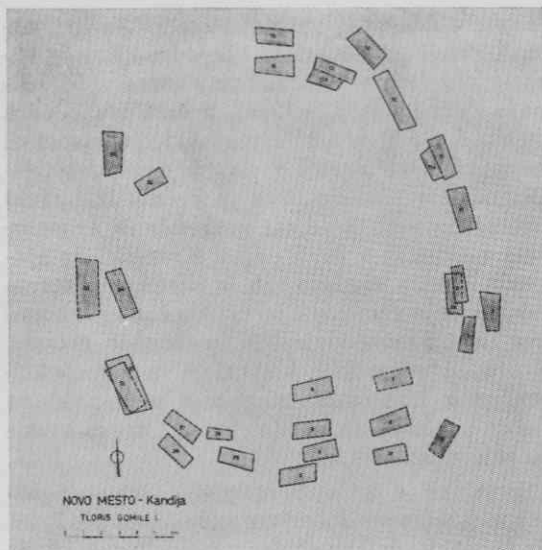
Usoda dolenjskih, oziroma kranjskih halštatskih gomil pa bo ostala nerazdružljivo povezana z delom samozvanega »arheologa«⁴ Jerneja Pečnika (1835—1914), proslulega kopača starin, ki je slovenski arheološki vedi napravil nepopravljivo škodo. V dobrih dveh desetletjih, od leta 1884 do 1904, je Pečnik izkopaval skoraj na vseh količkah pomembnih arheoloških najdiščih v bivši deželi Kranjski. Iz njegovih bežnih zapiskov in iz ohranjene korespondence izvemo, da je v tem času prekopal več tisoč prazgodovinskih in rimskih grobov. S svojim roparskim kopanjem in z mešetarenjem z izkopaninami nas je osiromašil za tisoče arheoloških predmetov, ki danes krasi-jo tuje muzejske zbirke.

Prvi, ki je že v Pečnikovem času neoporečno izkopaval dolenjske gomile, je bil Josef Szombathy, ustanovitelj in predstojnik slovitega prazgodovinskega oddelka dvornega Prirodoslovnega muzeja na Dunaju. Za njim so v času avstroogrške monarhije izkopavali gomile še: šentjernejski rojak — samouk Ignac Kušljan, vojvodinja Meklenburška, prvi slovenski arheolog Walter Šmid in Josip Mantuani. Med obema svetovnima vojnama načrtnih izkopavanj na gomilah ni bilo, le v okolici Stične je nadaljeval roparsko kopanje v Pečnikovem stilu domačin Albin Hrast.

Po drugi svetovni vojni so za račun Narodnega muzeja v Ljubljani pod vodstvom arheologa Staneta Gabrovca pričeli sistematično



Sl. 3. Odkrit in očiščen grob bogate žene, v katerem smo našli veliko nakitnih predmetov (jantarne ogrlice in bronaste zapestnice) in bronasto situlo, položeno k nogam pokojnice — Foto T. Knez



Sl. 4. Tloris grobov v eni izmed halštatskih gomil. Značilno zanje je krožni razpored grobov na obodu gomile, brez centralnega groba. To so značilne rodovne gomile, znane v halštatskem času samo na Dolenjskem — Foto T. Knez

izkopavati izredno veliko halštatsko gomilo pri Stični. Izkopavanje je trajalo več let: 1946, 1952, 1953, 1960—1964 na njem so uporabili najbolj sodobne tehnične metode izkopavanja (odkopavanje po plasteh) in natančne meritve, ki zagotavljajo točno fiksiranje posameznih najdb in najdiščinih okoliščin. Hkrati je bil to šolski primer, kako je danes treba izkopavati gomile, ostal pa je tudi vzor za vsa kasnejša tovrstna izkopavanja.⁴ Na Libni je v petdesetih letih prekopal več manjših gomil France Stare, leta 1962 sta izkopala še del večje gomile Stanko Škaler in Tone Knez in v njej našla zelo bogat grob.⁵ Leta 1969 se je Škaler ponovno vrnil na Libno ter izkopal še preostali del neke že načete gomile. V Slovenskih goricah je nekaj manjših antičnih gomil prekopal mariborski arheolog Stanko Pahič, medtem ko je dve gomili iz halštatskega časa pri Grižah v Savinjski dolini odkopal v letih 1965—1966 Lojze Bolta iz Celja. Edini dve bronasti gomili je doslej prekopal S. Pahič: prvo že leta 1956 pod Brinjevo goro pri Zrečah,⁶ drugo pa leta 1963 v vasi Morje pri Framu.⁷

Zanimiva je usoda novomeških gomil.⁸ Prvo je odkopal Ferdinand Schulz v mestnem gozdu (Portowald) že leta 1890. Naslednji dve je izkopal na Marofu Pečnik leta 1894 za dvorni muzej na Dunaju, nadaljnji dve v ravgovski hosti (Malenškova gomila) pa leta 1905 Walter Šmid. Najdbe iz slednjih dveh gomil so v Narodnem muzeju v Ljubljani. Poleti 1939 so pri urejanju stadiona v Kandiji slučajno našli v zelo sploščeni gomili (ne vedoč, da kopljejo v gomili) slavni halštatski knežji oklep,⁹ dve leti zatem pa v isti gomili še tri-

nožni bronasti kotliček.¹⁰ Poleti 1967 je pisec teh vrstic pričel z obsežnim sistematičnim izkopavanjem gomilnega grobišča v Kandiji, ki je tedaj štelo še zadnjih šest halštatskih gomil, ob njih pa smo naleteli še na precejšnje grobišče latenskih planih grobov z žganim pokopom, ki smo ga do konca prekopali. V letih 1967—1969 smo uspeli izkopati štiri velike gomile, preden je na njih zrasla nova stanovanjska soseka.¹¹

Ogromno število izkopanin iz dolenskih halštatskih gomil je danes shranjeno v treh velikih muzejih: v Prazgodovinskem oddelku Prirodoslovnega muzeja na Dunaju, v Narodnem muzeju v Ljubljani in v Peabody Museum pri harvardski univerzi v Bostonu (Massachusetts, USA). Za nas Slovence je zanimiva in hkrati tragična zgodovina te zbirke, ki se hrani v Ameriki. Tam je zbrano gradivo, ki ga je v večletnih kopaških ekspedicijah po Dolenjski in Beli krajini izkopala vojvodinja Meklenburška, strastna zbirateljica starin. Njena številna in bogata zbirka arheoloških predmetov je ob ustanovitvi Jugoslavije po prvi svetovni vojni prišla pod sekvester, ki pa je bil ukinjen leta 1929. Vojvodinja je bila pripravljena zbirko prodati Narodnemu muzeju v Ljubljani. Toda zaradi kratkovidne politike tedanjih muzealcev in oblastnikov, ki bi morali vojvodinji odšteti primerno odkupnino, ta velika in dragocena zbirka ni prišla v last Narodnega muzeja, temveč je bila — razprodana na dražbi! Zbirko so iz Slovenije odpeljali v Zürich, kjer so sestavili in natisnili ilustriran avkcijski katalog in nato je bila vsa zbirka razprodana leta 1934 na javni dražbi v New Yorku!¹² Dražbeni katalog je še vedno edina objava na primer bogatega gradiva iz japonskih grobov iz Vinice v Beli krajini. Tako je velika in edinstvena zbirka z našega ozemlja postala tudi v študijske namene za nas praktično nedosegljiva.

Prvi avtor, ki je opozoril na važnost dolenskih halštatskih gomil, je bil slavni dunajski arheolog Moritz Hoernes (1852—1917), direktor Prirodoslovnega muzeja in ustanovitelj katedre za prazgodovino človeka na dunajski univerzi.¹³ Hoernes velja za utemeljitelja moderne evropske prazgodovine. Ob meklenburški zbirki se je s tipološko-analitično metodo lotil slovenskega prahistoričnega gradiva Rajko Ložar,¹⁴ naš prvi prazgodovinar, ki je skušal ovrednotiti naše izkopanine ter opozoril na razvoj oblik v halštatsko-latenskem času pri nas. Žal pa je njegovo mnogo obetajoče delo ostalo nedokončano. Po drugi svetovni vojni je delo v tej smeri nadaljeval in poglobil France Stare,¹⁵ ki je ob gradivu iz Vač prispeval nov kronološki in kulturnozgodovinski koncept naše prazgodovine v prvem predkrščanskem mileniju. S

Staretovimi razpravami smo se otresli provincialnega zamudništva in stopili na oder raziskovalcev evropske prazgodovine kot enakovreden partner.

Tretja in najbolj dognana domača študija o halštatski kulturi na Slovenskem (ki temelji na najdbah iz gomil) s tipološko, kronološko in kulturnozgodovinsko razčlenitvijo gradiva, je izšla izpod peresa Staneta Gabrovca (gl. op. 1), danes najboljšega poznavalca halštatskega obdobja v Sloveniji. S to študijo je Gabrovec razčlenil halštatsko bogastvo Slovenije z naj sodobnejšimi prijemi, ki temeljijo na izkušnjah nemške prahistorične šole (Reinecke in Merhartova šola na univerzi v Marburgu na Lahni). V svoji študiji je tudi novomeškim najdbam odmeril važno mesto kot horizont stiško-novomeških knežjih grobov.

V zadnjih dvajsetih letih je raziskovanje prazgodovine v Sloveniji močno napredovalo, velika razstava situlske umetnosti z mednarodno udeležbo v Ljubljani leta 1962 pa je dala slovenskim halštatskim najdbam čisto nov poudarek. Številni domači in tuji raziskovalci (France Stare, Stane Gabrovec, Stan-ko Pahič, Tone Knez, Karl Kromer, O.-H. Frey in Stephen Foltiny) so pri raziskovanju halštatskega časa in njegovih ostalin v Sloveniji dosegli že lepe uspehe. Obsežna izkopavanja, ki so v teku v Stični in v Novem mestu, bodo v nekaj letih bistveno dopolnila in morda celo korigirala naše znanje o halštatskem času pri nas.

Še nekaj besed, kakšne so videti gomile in kje jih lahko najdemo. Velikokrat me preprosti, neuki pa tudi šolani ljudje ob kopanju gomile začudeno sprašujejo, kako da smo vedeli, da so prav na tem mestu grobovi. Po na-

vadi ti nepoučeni radovedneži mislijo, da imamo arheologi kakšne tajne zapiske ali načrte, ali pa da celo z bajalico iščemo in ugotavljamo stare grobove. Seveda je resnica čisto drugačna in sila preprosta. Za ugotavljanje in lego posameznih gomil niso potrebni nikakršni skrivni načrti, temveč le zdrava pamet in večje oko. Vsi tisti ljudje, ki so veliko v naravi, ki so intimno povezani z njo in od nje docela odvisni, kot na primer: kmetje, logarji, lovci in gozdarji, bodo vedno z lahkoto in zanesljivo uganili, kdaj in kje imamo opraviti z gomilo. Izurjeno oko, navajeno, da budno opazuje naravo, bo vedno pravilno precenilo oblikovanost zemljišča in ločilo naravne tvorbe od umetnih tvorb. Vsaka gomila je umetna tvorba, je prazgodovinska arhitektura, delo človeških rok in zato nujno izstopa iz prirodnega okolja. Seveda so čas, vetrovi, deževje, plug in vegetacija to mejo med delom človeških rok in delom narave včasih že močno zabrisali, tako da večkrat le s težavo še ugotovimo obrise oziroma velikost nekdanjih gomil, posebej še, če so bile majhne. Na splošno so danes vse še ohranjene gomile zelo ploske in le blago napete, zato jih včasih le s težavo opazimo.

KAKO IZKOPAVAMO GOMILE

Novomeške gomile v Kandiji so bile nasute na rahlo proti zahodu nagnjenem zemljišču; ta pada proti potoku Težka voda, ki se v bližini izliva v Krko. Vse do poletja 1967 so bile tam večinoma njive (Znančeve njive), travniki in deloma vrtovi. Zaradi nagnjenosti terena in stalnega oranja so bile gomile pred izkopavanjem že močno sploščene in le še prav rahlo napete, tako da jih nešolano oko



Sl. 5. Dve elegantno oblikovani keramični vazi s pokrovom. Na površini sta posodi rdeče in črno barvani. Služili sta kot obredni posodi pri pokopavanju in so jih položili pokojniku k nogam v grob — Foto T. Knez



Sl. 6. Pogled v odprti grob halštatskega kneza, ki so ga pokopali skupaj s konjem. Vse predmete v grobu smo obdali z mavčnimi oklepi in jih šele nato dvignili iz zemlje in prenesli v muzej. V tem najbogatejšem grobu v Kandiji smo poleg drugega našli tudi bronasto čelado, dve situli in eno cisto — Foto T. Knez

skoraj ni moglo prepoznati. Seveda so bile gomile pred stoletji in tisočletjem dosti bolj visoke in bolj stožčaste oblike, plug in erozija pa sta jih iz leta v leto bolj ploščila, nižala in širila.

Pred izkopavanjem smo na oko ocenili verjetno središče ali teme gomile in tam zabili orientacijski količek. S tega središčnega količka je nato geometer s teodolitom natančno izmeril vse štiri nebesne smeri. Na vseh teh štirih straneh smo ob domnevnem robu gomile zabili v zemljo količke, ki so označevali nebesne smeri na gomili. Velikost, oziroma premer gomile smo pred izkopavanjem ocenili spet samo na oko po oblikovanosti zemljišča, kajti točne mere in meje gomile smo dognali in izmerili šele po končanem izkopavanju, oziroma ko smo že odkrili vse grobove. Nato smo po nebesnih smereh odmerili in začrtali na gomili osnovni križ, širok dva metra. S tem križem smo razdelili gomilo na štiri izkopne sektorje, ki smo jih označili s številkami I—IV.

Ta dvometrski osnovni križ je ostal neprekopan vse do takrat, ko smo do dna gomile prekopali vse štiri sektorje. Križ na gomili ima dvojno funkcijo. Na eni strani ga uporabljamo za to, da po njem med izkopavanjem lahko neovirano hodimo in sproti odvažamo izkopano zemljo. Druga, pomembnejša funkcija križa pa je, da nam služi kot važna kontrola, iz katere lahko marsikaj izvemo in razberemo. Lepo gladko obrezane stene kontrolnega križa nam služijo kot kontrolni prerezi, ali — kot jim v stroki pravimo — profili. Na teh prerezih lahko opazujemo, kako in iz česa je nasuta gomila. To nam pove zaporedje slojev, ki se dobro ločijo med seboj

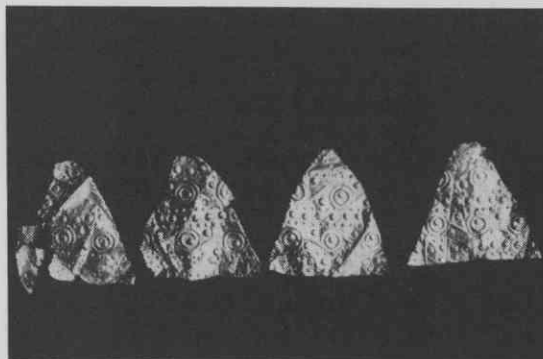
po barvi ali celo samo po odtenkih barv in po različni kvaliteti zemeljskih plasti. Takemu navpičnem prerezu skozi gomilo pravimo v arheologiji vertikalna stratigrafija. Natančno opazovanje, čitanje in risanje (z barvnimi svinčniki) teh profilov, sodi med najvažnejše arheologovo delo na terenu, ki ga praviloma opravlja vodja izkopavanja. Če bo arheolog znal pravilno prebrati smisel slojevitosti v profilu, mu bo celotna situacija, v tem primeru zgradba gomile, kmalu jasna. Pri tem delu sta arheologu lahko v dragoceno pomoč tudi geolog in pedolog. Iz pravilnega sklepanja iz podatkov, ki nam jih pokaže tak prerez, pa bomo dobili tudi odgovor na razna vprašanja, na primer, kako je bila zgrajena gomila.

Potem ko smo gomilo razdelili na štiri izkopana polja, smo se lotili izkopavanja posameznih sektorjev. Terenske razmere, tehnična zmogljivost delovne ekipe, problem odvoza zemlje in podobni organizacijski problemi nam bodo narekovali, po katerem vrstnem redu bomo izkopavali gomilo. Ob zadostnem številu strokovnih in tehničnih sodelavcev in delavcev-kopačev lahko seveda kopljemo tudi po več sektorjev hkrati. Pri izkopavanju v Novem mestu smo največkrat ravnali tako, da smo sektorje kopali po vrsti od I—IV. Zaradi majhne delovne ekipe smo skoraj vedno kopali samo po en sektor hkrati. Vsak sektor smo pričeli odkopavati na vrhu pri središču gomile po slojih, ki so bili največ do 25 cm globoki. Na ta način smo dobili ravne, po možnosti čimbolj vodoravne odkopne površine, ki so postajale vse večje, čim globlje smo kopali gomilo. Te odkopne površine smo vsakokrat takoj po odkopu z dobro nabrušenimi železnimi strgalkami temeljito ostrgali in lepo ravno zgladili. To zahtevno delo, ki terja ne samo precej fizične moči, temveč tudi bistrega opazovanja ostrganih tal, sodi med najvažnejša opravila pri izkopavanju gomile v ilovnatih tleh.

Značilna je sestava tal v novomeških gomilah; ta je tudi narekovala metodo izkopavanja, ki smo jo morali uporabiti, da smo prišli do zanesljivih rezultatov. Tanki humusni plasti na vrhu gomile je takoj sledila mrtviča: sterilna in kompaktna nepropustna rdečerrjavo-rumena ilovica, preprežena s sivkastimi progami. To vrsto ilovice imenujejo geologi marmorirana ilovica, ki je na Dolenjskem močno razširjena. Ustrezne kemične analize so pokazale, da vsebuje ta vrsta ilovice zelo veliko železovih in manganovih oksidov, ki močno napadajo ter razkrajajo vse organske pa tudi anorganske snovi, ki so zašle vanjo. Ker so bili vsi grobovi vkopani v to marmorirano ilovico, so vsi kovinski predmeti pa tudi keramične posode v novomeških grobovih močno korodirani, poškodovani in

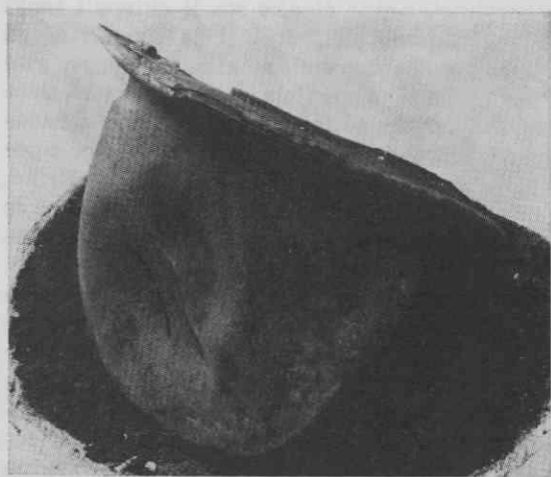
včasih tudi do nespoznavnosti razkrojeni. Najbolj so trpeli železni predmeti, tanka bronasta pločevina in keramične posode slabše kvalitete, tako da smo včasih našli le še temno obarvano sled popolnoma razkrojenih nekdanjih pridatkov. Isto velja za človeške kosti. Vsi grobovi v novomeških gomilah so dosledno skeletni, o čemer nam govorita velikost posameznih grobov in lega pridatkov v njih, vendar se nam ni ohranila niti ena človeška ali živalska kost, ker je kislina v ilovici ves kostni material popolnoma razkrojila. Le temnejša barva in drugačna kvaliteta zemlje v grobni jami, ki se je dobro ločila od okoliške svetlejše sterilne ilovice, nam je vsakokrat pokazala velikost in lego groba. Samo z neumornim strganjem po slojih odkopanih površin smo lahko ugotavljali lego posameznih grobov v gomili. To je edini uspešni način izkopavanja v takih zemeljskih pogojih, sicer bi posamezne grobove odkrili prepozno, ali pa sploh ne.

Potem ko smo odkrili večje število grobnih jam, smo pričeli odpirati posamezne grobove. Vrstili so se revni, tudi prazni grobovi brez pridatkov izmenoma s tistimi, ki so vsebovali kar po več keramičnih posod. Ko smo grob očistili oziroma prekopali do dna (in vse prdatke pustili na njihovem mestu v grobu!), smo vsak grob narisali *in situ* z barvnimi svinčniki v merilu 1 : 10, da bi čimbolj verno obdržali njegovo sliko. Poleg tega smo vsak grob, tudi fotografirali s črnobelim in barvnim filmom za čim popolnejšo dokumentacijo. Vse tiste predmete, ki so bili razmeroma dobro ohranjeni in celi, smo previdno dvignili iz zemlje in varno spravili. Vsak predmet je dobil svojo natančno oznako (številko gomile in groba, koordinate in včasih še kaj). Dobro posušene keramične črepinje smo previdno oprali v vodi (nekaterih vrst keramike sploh ne smemo prati z vodo, ker bi se sicer raz-



Sl. 8. Zlati diadem, izdelan iz tanke pločevine in okrašen z iztolčenimi geometrijskimi motivi. Našli smo ga v grobu bogate halštatske aristokratnje — Foto T. Knez

krojile), jih posušili in nato spet zlepili. To je že opravilo specializiranih delavcev — preparatorjev, ki spretno obnavljajo razlomljene posode. Manjkajoče dele na posodi dopolnijo z mavcem, ki ga nato pobarvajo tako, da muzejski obiskovalci sploh ne opazijo, da je bila posoda razbita in da je sestavljena. Vse tiste predmete pa, ki smo jih našli že močno razjedene, slabo ohranjene ali pa izredno krhke, kot na primer vse bronaste posode, bronaste fibule, železno orožje in podobno, smo previdno obkopali in jih z obdajajočo zemljo vred zagipsali ter šele nato dvignili iz zemlje. Na ta način smo dobili veliko belih mavčnih kolačev ali oklepov, ki v svoji sredini varno hranijo krhke predmete pred nadaljnjimi poškodbami. Te kolače iz mavčnih oklepov smo poslali v restavratorske delavnice, kjer se jih bodo lotili preparatorji in restavratorji, ki bodo z znanjem in veliko mero potrpljenja spravili posamezne najdbe v red, jih utrdili in jim spet dali prvotno obliko. Tako kot predmete v grobu smo tudi velikost in lego vsakega groba natančno izmerili in s tem dobili točen tloris gomile, ki je zelo zanimiv, o čemer bomo govorili v naslednjem poglavju.



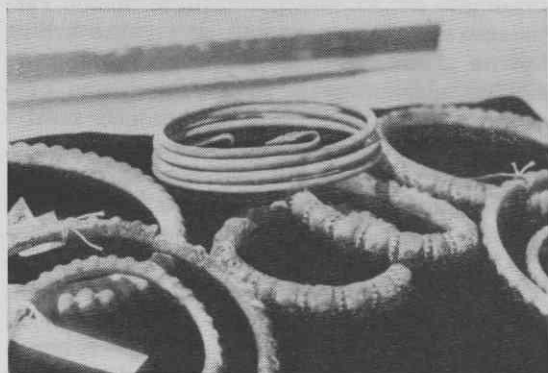
Sl. 7. Bronasta čelada negovskega tipa, najdena v grobu halštatskega kneza. Na oglavju čelade so dobro vidni sledovi udarcev bojne sekire — Foto T. Knez

NAJDBE V NOVOMEŠKIH GOMILAH

Število grobov v halštatskih gomilah na Dolenjskem je zelo različno. Poznamo gomile samo z enim grobom, pa tudi take, v katerih je bilo pokopanih celo nad dvesto ljudi! Največ je med njimi takih, ki krijejo v sebi od 5—25 grobov. V premeru merijo od pet do sedemdeset metrov, njihova višina pa se giblje od pol metra do petih metrov, saj so največje gomile kar pravcati grički. Računati moramo, da so bile gomile v času nastanka še nekoliko višje in bolj strme kot danes, vendar so se v teku tisočletij z erozijo in obdelovanjem zemlje dokaj znižale in postale so bolj ploske. Na podlagi števila pokopov v posameznih gomilah lahko ugibamo in domnevamo, da so bili v njih pokopani ali člani ene

družine, enega rodu, ali morda celo člani enega plemena. Kakor se posamezne gomile že na zunaj po velikosti močno razlikujejo, tako velike in še večje so razlike med posameznimi grobovi v gomili. Nekateri med njimi so zelo revni pridakov, medtem ko so spet drugi bogato opremljeni z raznimi posodami in okrasjem. Odlične osebe so pokopali celo skupaj s konjem. Železno pravilo pri pokopavanju v halštatskem času je bilo: čim odličnejši položaj v življenju na gradišču, tem lepši in bogatejši je tudi poslednji počitek v gomili.

Izkopavanje je pokazalo, da imamo v Novem mestu opravka s klasičnimi rodovnimi gomilami, ki so posebna značilnost halštatske kulture v Sloveniji. To je: skeletni pokop v gomili, pri čemer so vsi grobovi razporejeni v krogu na obodu gomile (glej sl. 4), središče gomile pa je prazno. Novomeške gomile so merile v premeru okrog 30 metrov, vsebovale pa so od 20—33 grobov. V vsaki veliki gomili pa bomo našli tudi knežji grob, ki ga



Sl. 9. Izbor bronastih zapestnic iz halštatskih grobov v Novem mestu — Foto T. Knez

odlikujejo številni in dragoceni pridatki. Ta način pokopavanja je tako značilen za Dolenjsko, da je v prazgodovinski arheologiji dobil tudi svoje ime kot: dolenjska skupina halštatskih rodovnih gomil. Opisani način pokopavanja je znan tudi v centralni Bosni in v Makedoniji, neznan pa je v severni Italiji in severno od Alp.

Običajen halštatski grob v gomili je videti nekako takole: mrlič je ležal skoraj vedno iztegnjen na hrbtu, z rokami iztegnjenimi ob telesu ali pa prekrižanimi na prsih oz. v križu. Na prsih ima eno ali dve zaponki, ki sta mu spenjali obleko, na rokah zapestnici, ženske nosijo okrog vratu ogrlice iz jantarnih ali celo barvastih steklenih biserov, na nogah pogostokrat najdemo bronaste nanožnice. K nogam pa skoraj vedno položijo eno ali več keramičnih posod s hrano in pijačo za okrepitev pokojniku na poti v onostranstvo, kot je veleva takratni pogrebni običaj. Ženske gro-

bove odlikuje lišp in obilica nakitnih predmetov ter ena ali več na prsi položenih glinastih statvenih uteži, kot tipičen atribut ženskih grobov. V moških grobovih pa najdemo poleg lončenih posod za hrano in pijačo največkrat železno, redko bronasto orožje: nož ali dve sulici, okovje za ščit, bronast opasač, bojno sekiro, včasih tudi bronasto čelado. Večino mrličev so položili v grobno jamo brez krste. Včasih pa smo našli na dnu jame deske, na katero so položili pokojnega, zelo redko pa pravo leseno krsto.

V izjemno bogatih knežjih grobovih, ki pa seveda niso pogosti, so našli tudi bronast prsni oklep, kot na primer v Novem mestu leta 1939 in v Vrhpolju pri Stični leta 1935 in tretjega prav tam že pred prvo svetovno vojno. V teh grobovih so bili nedvomno pokopani plemenski knezi ali vplivni rodovni načelniki, vsekakor pripadniki halštatske aristokracije. V miru gospodarji na gradišču so bili v v vojnem času poveljniki bojnih oddelkov, ki so jih rekrutirali iz pripadnikov domačega rodu.

Oglejmo si nekaj bogatih grobov iz Novega mesta, ki jih štejemo med knežje grobove. Kot prvega naj opišem bogat in luksuzno opremljen ženski grob, ki je vseboval tri velike jantarne ogrlice, od katerih ena sama meri po dolžini nad dva metra in je na njej nanizanih nič manj kot 573 jantarnih biserov! Roke te bogate žene je krasilo osem bronastih zapestnic, na prsi so ji položili drobno glinasto statveno utež (simbol žene — gospodarice hišnih opravil). K nogam te žene pa so položili dve bronasti posodi, od katerih je ena celo figuralno okrašena situla, kar je posebna dragocenost v halštatskem času. Spričo tako bogatih najdb v grobu upravičeno domnevamo, da je bila v njem pokopana žena iz najvišjih družbenih krogov — halštatska princesa. V nekem drugem grobu sta telo mlade Ilirke krasili dve masivni bronasti zapestnici, nožne členke sta ji oklepali tanki bronasti nanožnici, vrat ji je krasila dolga ogrlica iz živobarvnih steklenih biserov, kite v laseh pa si je spenjala s spiralno uvito zlato žico. K nogam so tej mladenki priložili čudovito oblikovano črno keramično vazo. Spomladi 1969 smo našli še en grob bogate Ilirke, katere čelo je krasil zlat diadem, narejen iz tankih lističev in okrašen z drobnim geometrijskim ornamentom.

Najbogatejši in tudi kulturno-zgodovinsko najpomembnejši pa je bil grob, ki smo ga odkopali poleti 1968. To je bil grob halštatskega velikaša, ki so ga položili k večnemu počitku skupaj z njegovim konjem. V tem velikem grobu smo poleg opreme za konja (železne žvale, obeski za naglavje) našli izredno bogato opremo moža: kar dve (!) bronasti situli in eno cisto, bronasto čelado negovskega ti-

pa, več lepih keramičnih posod, bronast opasač, železno bojno sekuro, več sulic in bronastih zapestnic, dve fibuli, bogato stekleno ogrlico in še nekaj drobnarij. Pred našimi začudenimi očmi se je odprl grob v boju padlega aristokrata. Da je to res, nam priča zelo dobro ohranjena bronasta čelada, ki je bila s sedmimi udarci bojne sekire udrtja in celo prebita. Novomeški halštatski aristokrat je končal svoje življenje pod strahovitimi udarci bojne sekire ali v boju z zunanjim sovražnikom, ali pa kot žrtev plemenskih razprtij znotraj nesložnih ilirskih rodov. Karkoli že, življenje tega moža je ugasnilo nekje na začetku 4. stoletja pred našim štetjem. Po bogastvu pridakov v grobu sodeč je bil ta mož nedvomno knez novomeških Ilirov okrog leta 400 pr. n. št. V novomeških gomilah je bilo doslej izkopanih že osem bogatih grobov, ki jih lahko štejemo med knežje grobove.

V teku izkopavanja se je pojavilo veliko problemov, na katere bo treba odgovoriti. Na vsa vprašanja bomo lahko odgovorili šele takrat, ko bodo vse najdbe restavrirane in preparirane. Šele takrat bomo natančneje vedeli, kaj vse so vsebovali posamezni grobovi, znan bo položaj in medsebojni odnos bogatih in revnih grobov, časovne razlike med posameznimi grobovi znotraj gomile, tipološke razlike in še marsikaj.

Kako bogata in dragocena je bila naša triletna bera v štirih gomilah, naj pove podatek, da smo med drugimi izkopali že: 6 situl, 2 cisti, 2 bronasti skodelici, 2 bronasti čeladi, 5 bronastih opasačev, izredno veliko nakita iz jantarja in živopisne steklene paste, da okrog 200 keramičnih posod sploh ne omenjamo. Vse najdbe iz gomil sodijo kronološko v najmlajši halštatski čas pri nas, to je v 5. in 4. stoletje pred našim štetjem. To je tisto raz-

dobje, ko se že zamirajoča halštatska kultura še poslednjič vzpne v ustvarjalnem naponu, preden v naslednjih desetletjih ne vdre k nam prva krdela bojevitih Kelto, ki prinesejo s seboj tudi nov način življenja, drugačno civilizacijo in kulturo, ki je zrasla na popolnoma drugačnem izročilu. To pa je poglavje naše prazgodovine, ki sega že zunaj okvira tega članka.

Pri kopanju gomil v Novem mestu se nam je nujno vsililo vprašanje, kako in s kakšnimi obredi so Iliri pospremili svoje mrtve k večnemu počitku. Kdo bi vedel razjasniti, kako je bilo! Ustaljeni tlorisi in lega grobov v gomili ter smiselni razpored pridevkov v posameznih grobovih kažejo na visoko razvit in strogo določen obred pri pokopavanju mrtvih. Karakteristični pridatki v grobovih pa nam povedo tudi to, ali je bila v grobu pokopana žena ali moški, revež ali bogatin, vojak ali kodaec. Če bi se nam ohranile še kosti pokopanih, pa bi manj kot na desetletje natančno lahko določili še starost pokojnega.

Nikdar ne bomo zanesljivo izvedeli, kakšni so bili pogrebni običaji v halštatskem času. Vemo samo to, da so pokojnim polagali v grob njihove najljubše stvari: nakit, orodje in orožje ter posode s hrano in pijačo, dušam v okrepcilo na poti v zagrobno življenje. Nikoli ne bomo izvedeli, kako so se poslavljali od rajnega na mrtvaškem odru, kako se je vil mrtvaški sprevod z gradišča na Marofu k bregovom Krke, kako so ga peljali na drugi breg in s kakšnimi obredi so ga položili k večnemu počitku v gomilo. Le domišljija nam lahko pričara tarnanje in jok užaloščene srenje, žebranje svečnikov, vonj dišečih kadil in žgalnih daritev, tožeče petje obrednih žalostink, posmrtno pogostitev in uglednemu pokojniku morda celo bojne igre v čast.

Sl. 10. Izbor fine halštatske keramike izkopane v gomilah v Novem mestu. Levo in desno sta keramični vazi s pokrovom (ciborij), okrašeni z žlebljenimi geometrijskimi motivi in sončnimi simboli v obliki kljukaste-ga križa. Na sredi pivski rog — rhyton v obliki škorenjčka ali skrajno stilizirane ptice — Foto T. Knez



Kljub hudim plenitvam in številnim izkopavanjem so se nam ohranile gomile do današnjih dni. Spominjajo nas davne in slavne preteklosti halštatskih Ilirov, tistih staroselcev, ki so prvi intenzivno naselili našo zemljo, jo kultivirali in ji ostali zvesti vse do prihoda Slovencev. Ilirski velikaši so bili naši faraoni, gomile pa naše piramide, intimni arhitektonski spomeniki naše prazgodovine. Spomnimo se samo, kako lepo je bil zložen mogočni venec kamenja okrog velike knežje gomile v Stični, ki je po svoji impozantni velikosti v pravem pomenu dolenska piramida.

Halštatska kultura pri nas je izrazito vaška kultura, zrasla na patriarhalnem rodovnem izročilu. Najvišja oblika komunalnega življenja v halštatskem času je bila čvrsto utrjena vas, trdnjavi podobno gradišče, ki ni poznalo iz kamnov in malte sezidanih hiš. Šele Rimljani prinesejo v naše kraje novo tehnologijo gradnje: z apneno malto vezane zidove, tlakovane ceste, zidanje z opeko itd. Z njimi sta prišli v naše kraje tudi mestna kultura in civilizacija, porojeni v čisto drugačnih pogojih in drugačnem okolju. Vendar rimska civilizacija nikdar ni mogla povsem zatreti in preglasiti skozi stoletja v zemlji zasidrano kulturo staroselcev. Skozi vso rimsko okupacijo naših krajev bomo v ostalinah tega časa vedno našli na elemente domorodne ustvarjalnosti, pa najsi bo to v keramiki, noši, nakitu, v imenih božanstev itd. Danes vemo, da so se trdoživi elementi halštatske kulture ohranili vsé do prihoda prvih Slovencev v naše kraje. Rimljani so v naših krajih utirali in gradili nove ceste, ki se ne skladajo vedno s prazgodovinskimi potmi, in zidali so mesta na krajih brez poprejšnje naselitvene tradicije. Nasprotno pa stari Slovenci, nevaženi mestne kulture, ob prihodu v naše kraje ponovno naselijo že zdavnaj obljudena in izkrčena področja, kjer so nekoč cvetela hribovska vaška gradišča. Že Milko Kos¹⁶ je poudaril, da se obseg starejšega slovenskega naselitvenega področja presenetljivo krije z zemljevidom krajev, naseljenih in kultiviranih že v predslovanski dobi. Zato ni slučaj, da med prafarami na Dolenjskem srečamo vsa pomembnejša najdišča iz halštatske dobe. V kulturnih centrih halštatskega časa so ponovno oživelili centri kulture v zgodnjem in visokem srednjem veku.

Bogate in reprezentativne halštatske najdbe z mednarodnim slovesom iz Novega mesta pričajo, da je bil v tem kraju sredi prvega milenija pred našim štetjem eden izmed štirih vodilnih centrov dolenskih (Magdalenska gora, Stična, Novo mesto, Šmarjeta-Vinji vrh) halštatskih Ilirov, s sedežem pomembnega plemenskega kneza. Z naselitvijo in utrditvijo Ilirov na Dolenjskem se prične nagel gospodarski in kulturni vzpon v halštatskem

času, ki povzdigne Novo mesto iz prahistorične anonimnosti do važne metropole z bogatimi knežjimi grobovi in lepimi primerki situlske umetnosti v času od 6.—4. stoletja pred našim štetjem. V mlajši železni dobi, po letu 300 pred n. št. sledi, kljub še vedno močnemu staroselskemu življu, počasno, toda konstantno usihanje domačih ustvarjalnih moči, ki popolnoma zamrejo šele v času pozne antike. Šele naselitev starih Slovencev in veliko kasneje (leta 1365) formalna ustanovitev poznosrednjeveškega Rudolfovega mesta, je dala kraju na polotoku ob Krkinem ovinku spet novih moči in novo vsebino.

OPOMBE

1. Najboljši vir za študij halštatskega obdobja v Sloveniji je temeljna razprava: S. Gabrovec, Halštatska kultura v Sloveniji. Arheološki vestnik XV—XVI, 1964—1965, str. 21—64. V njej je navedena tudi vsa zadevna starejša literatura. — 2. S. Pahič, Antične gomile v Slovenskih goricah. Časopis za zgodovino in narodopisje, nova vrsta 1, 1965, str. 10—63. O redkih halštatskih najdbah na tem področju je poročal: S. Pahič, Železodobne najdbe v Slovenskih goricah. Arheološki vestnik XVII, 1966, str. 103—144. — 3. S. Pahič, Antične gomile v Prekmurju. Arheološki vestnik XI—XII, 1960—1961, str. 88—146. — 4. O načinu izkopavanja velike halštatske gomile v Stični je poročal: S. Gabrovec, Tehnična metoda izkopavanja v Stični. Varstvo spomenikov VIII, 1960—61, str. 74—78. Isto metodo z malenkostnimi nebitvenimi spremembami smo uporabili tudi pri izkopavanju gomil v Novem mestu. — 5. T. Knez-S. Škaler, Halštatska gomila na Libni. Arheološki vestnik XIX, 1968, str. 239—272. — 6. S. Pahič, Bronastodobna gomila pod Brinjevo goro. Arheološki vestnik XIII—XIV, 1962—1963, str. 349—374. — 7. S. Pahič, Varstvo spomenikov IX, 1962—1964, str. 170. — 8. Pregled vseh arheoloških raziskovanj v Novem mestu do vključno leta 1967 je bil objavljen v razpravi: T. Knez, Prazgodovina Novega mesta. Novo mesto 1365—1965, prispevki za zgodovino mesta, str. 12—69. — 9. S. Gabrovec, Grob z oklepom iz Novega mesta. Situla 1, 1960, str. 27—80. — 10. S. Gabrovec, Grob s trinožnikom iz Novega mesta. Arheološki vestnik XIX, 1968, str. 157—188. — 11. Ob izkopavanju halštatskih gomil v Novem mestu je izšlo zelo veliko informativnih člankov o poteku del in o rezultatih izkopavanja v skoraj vseh slovenskih časopisih in revijah. Najboljši pregled o kandijskem grobišču daje še vedno članek: T. Knez, Halštatske gomile v Novem mestu. Dolenjski razgledi št. 6, 19. junija 1969, str. 63—69. — 12. Treasures of Carniola American Art Association Anderson Galleries Inc. New York 1934. — 13. M. Hoernes, Krainische Hügelnekropolen der jüngeren Hallstattzeit. Wiener Prähistorische Zeitschrift II, 1915, str. 98—123. — 14. R. Ložar, Predzgodovina Slovenije, posebej Kranjske, v luči zbirke Mecklenburg. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo XV, 1934, str. 5—91. — 15. F. Stare, Prazgodovinske Vače. Ljubljana 1954. — 16. M. Kos, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1955, str. 13, 50—51.

NEKAJ VRSTIC
O PRVIH DESETLETJIH JEZUITSKEGA KOLEGIJA V LJUBLJANI

JANEZ HÜFLER

Ustanovitev gimnazijskih razredov pri novem jezuitskem kolegiju v Ljubljani leta 1597 je gotovo pomenila novo, važno stran v kulturni zgodovini Ljubljane in posredno tudi njenega širšega zaledja. O zgodovinskih okvirih delovanja tega kolegija in o njegovem pedagoškem in gledališkem delu je bilo že marsikaj ugotovljenega in zapisanega (med drugimi F. Koblar, V. Steska in V. Schmidt). No, v arhivskem gradivu, predvsem pa v obeh ohranjenih rokopisnih jezuitskih kronikah¹ je mogoče vendarle najti še kakšno zanimivo drobtinico, ki lahko neposredno slika življenje v tem kolegiju, tudi o petju in o glasbi.

Res je namreč, da novo došli jezuiti niso mogli kar pri priči končati tradicije slovenskega petja, kakor se je uveljavila v protestantizmu sredi 16. stol. in ki jo je po svoji volji in po svojih močeh nadaljeval restavratorski ljubljanski škof Tomaž Hren. Obenem z uprizarjanjem latinskih verskih iger, ki je od prve dalje (*»Darovanje Izaka«, 1598*) potekalo po vseh mednarodnih načelih tega reda, so se ljubljanski jezuitski dijaki posebno ob velikih praznikih radi postavili s slovenskimi recitacijami in pesmimi. Tako so leta 1606 gojenci počastili božič »z dražestnim spletom branih in petih slovenskih pesmi in z instrumentalno glasbo« (*»venusta carminum Slavicorum recitatione & cantuum varietate nec non symphonia Musica«*).² Podatek o praznovanju božiča za naslednje leto govori o slovenskih in nemških pesmih (*»de more Slavica & Germanica lingua & cantibus«*).³ Na to se nanaša tudi zanimivo poročilce o posvetitvi nove cerkve sv. Jakoba. Slovensko petje, ki ga je intoniral znani Hrenov sodelavec pri njegovih literarnih načrtih, pater Janez Čandek, je bilo precej slovesnejše od prejšnjega nemškega (*»multo celebrior est quam usquam antea Germanica. Hinc primum initium dedit P. Joannes Tsandik...«*).⁴ Temeljni kamen za cerkev so, kot je znano, postavili dve leti prej (1613). Ob tej priložnosti so dijaki predstavili igro o Savlu in Davidu.⁵ Obstaja tudi možnost, da je pri gradnji cerkve sodeloval tudi domači pater Julius Neidhard (Naidhard, Nydhard), ki je dve leti zatem postavil kolegij. Neidhard je prišel v Ljubljano leta 1602 z Dunaja, bil je tu tudi rektor in umrl v Ljubljani po petindvajsetih letih delovanja leta 1627.⁷

O živahnosti drugega glasbenega življenja v kolegiju v teh prvih desetletjih njegovega obstoja priča tudi skrb za instrumentalno glasbo. Cerkev je seveda že od vsega začetka imela orgle. Stiški opat Jakob Reinprecht,

eden izmed dobrotnikov ljubljanskega kolegija, je cerkvi leta 1610 oskrbel majhne prenosne orgle, imenovane regal (*»Instrumentum musicum, vulgo Regale dictum«*), šestnajst let pozneje pa še nove velike orgle namesto starih izrabljenih.⁷ Razen orgel so v kolegiju gojili tudi ansambelsko instrumentalno glasbo. O tem govori že omenjeni podatek iz leta 1606. Da si izraz *»symphonia Musica«* upravičeno prevajamo z instrumentalno glasbo, nam kaže poznejša omemba iz obširnega poročila o Ignacijevih slovesnostih za leto 1640, ki naj bi jih povzdignila »velika simfonija« (*»symphonia magna«*) ob sodelovanju bombard, pozavn in kampestrionov.⁸ Seveda tu ne gre za poznobaročno simfonijo v smislu italijanske operne uverture ali celo za klasično orkestrsko simfonijo, temveč za reprezentančne zgodnjebaročne instrumentalne stavke, ki so jih izvajali ob slovesnejših priložnostih. Znani so tudi pod pojmom sonata.

Podatkov o instrumentalistih in instrumentih je za ta čas resda še malo, toda nekaj desetletij pozneje (med 1654 in 1660) že vemo, da so se na primer v kolegiju oskrbeli z raznimi instrumenti, med katerimi so bile štiri pozavne na vlek (*»tubae ductiles quatuor«*), štiri nove violine (*»fides quaternae novae«*), tri *»trombae marinae«* (arhaično godalo, imenovano tudi *»Trummscheit* ali *»Nonnentrompette«*), dve basovski violi in pa različne note, s katerimi so se pevci preskušali vsako leto v »dobri harmoniji« (*»... quae ad bonam harmoniam spectant cantores singulis annis«*).⁹ No, po letu 1660 se gradivo o dijaki-glasbenikih in o instrumentih zelo poveča. Teh nekaj vrstic pa naj pokaže, da je treba začetek tega razcveta, ki jo je glasbena umetnost doživela v ljubljanskem kolegiju bodisi v zvezi z gledališkim uprizarjanjem bodisi s cerkveno glasbo, iskati že v prvih letih njegovega delovanja.

OPOMBE

1. *Historia annua Collegij Labacensis Societatis Jesu*, DAS (v nad. *Historia annua*) — in *Historia seminarii Labacensis... ab anno MDC*, NUK (rokopisni oddelek, v nad. *Historia seminarii*). — 2. *Historia annua* pod 1606. — 3. *Ibid.* pod 1607. — 4. *Ibid.* pod 1615. — 5. *Ibid.* pod 1613. — 6. *Historia seminarii*, beležka na uvodnem listu (*»Domus ista seminarii erecta est ex fundamento a Patre Julio Naidhardo anno 1617: rexit hanc, et scholas annis 25... mortuus est anno 1627...«*). — 7. *Historia annua* pod 1610 in 1626. — 8. *Ibid.* pod 1640. — 9. *Historia seminarii* str. 20.

Ljubljana sedemnajstega stoletja je posebno bogata vsakovrstnih zabav. Znale so ji bile skoraj vse zvrsti takratne dramske umetnosti: alegorični turnir, laška opera, oratorij, »glavni in državni akcijon« nemških potujočih igralskih družin, naturalistična burka s Pickelhäringom, a tudi že Molièrova karakterna komedija (1689),¹ razen tega pa še jezuitska šolska drama, nabožne igre pri uršulinah, procesije z dramatičnimi scenami in podobami, igre študentov zunaj šole v »ljudskem jeziku« — tj. v slovenščini (igra »Paradiž«). K temu dodajmo še razne zabave in parade z dramatičnimi prvinami, npr. sprejemi visokih dostojanstvenikov, bučne pustne zabave z vožnjami na saneh v maskah in s prikazovanjem »kmečke ohceti«. Od gledaliških zgodovinarjev je ostal neopažen in neizkoriščen zelo zgoden podatek o prikazovanju zvrsti, imenovane »Schattenspiel«, od Vodnika dalje »senčna igra«.¹³

Senčno igro so v sedemnajstem stoletju imenovali »senca« ali »italijanska senca« (Schatten, italienischer Schatten), pozneje tudi »ombres chinoises«, kar Cigale sloveni s »kitajske sence«. Oba pridevnika sta upravičena, saj nakazujeta razvojno pot in ekspanzivnost te zanimive zvrsti. Raziskave so pokazale, da je povsem utemeljeno iskati izvor senčne igre na Kitajskem.² To vedo tudi že takratni predvajalci senčnih podob, npr. Jean Joseph Marquis de Fossano, ki svoje predstave leta 1774 priporoča s temile besedami: »... novi kitajski spektakel ali kitajske zabave, ki so najbolj prijetne in edinstvene svoje vrste na svetu, in so jih iznašli v Pekingu na Kitajskem«.³ Zvrst je znana skoraj po vsem orientu, zato je njeno pot od tam v Evropo skoraj nemogoče slediti. Vendar vemo, da so se senčne igre, še preden so rokokoske »ombres chinoises« postale s t.im. »chinoisere« okrog leta 1750 velika moda v Franciji in nato po vsej Evropi, prišle v avstrijske dežele in v Nemčijo iz Italije.⁴ V bistvu je to bila igra z gibljivimi lutkami, nalepljenimi na lepenko, ki so, osvetljevane s svečo ali s kakim drugim svetilom, metale senco na belo platno ali steno.⁵ O takratnem načinu igranja pri nas in v Evropi, o nosilcih in razširjevalcih te zvrsti smo zelo fragmentarno poučeni, ker italijanski viri še niso proučeni. Skoraj vsi predvajalci senčnih iger, ki so znani iz predstav v Švici v 17. in 18. stoletju, so Italijani, ki so si ime le pofrancozili.⁶ Tudi so včasih viri nejasni, če npr. v neki švicarski listini beremo, da »dovoljujejo uprizoriti igro, v kateri se vse prikazuje v slikah« (Basel 1687),⁷ lahko pri tem mislimo na senč-

no igro, a tudi na t. im. »žive slike«, pantomimo. Iz virov 18. stoletja vemo, da so se s prikazovanjem senčnih podob ukvarjale predvsem lutkarske in marionetne družine, ki so nastopale v semanjih dneh v kaki kolibi ali v gostilniških izbah, v 17. stoletju pa je senčna igra tudi na sporedu potujočih igralskih družin, ki jih prikazujejo kot dodatek k že predvajani drami (Ljubljana, Gdansk, Bremen itd.).

Če beremo, da so senčne podobe prikazovali s spremstvom glasbe, kot je to bil običaj pri pantomimi, ali da so predvajali spevoigro »v majhnem okviru« (spevoigro s senčnimi podobami),⁸ velja to predvsem za 18. stoletje. Senčne igre 17. stoletja so bile bolj primitivne, verjetno brez govorne razlage ali pa z najnujnejšimi pojasnili (prim. Goethejevo pesem »Jahrmarttsfest zu Plundersweilern«). Po takrat ustaljenih predpisih so morali v 17. stol. vse igre uprizarjati podnevi, tako tudi senčne igre. Burgundski igralec Du Choy npr. ni smel v Baslu (1695) svojih marionetnih senčnih iger predvajati ponoči.⁹

S tega vidika moramo presojati tudi v Ljubljani prikazovane senčne igre. Za zgodovino senčnih iger je ljubljanski vir eden najvažnejših, saj z njimi pomaknemo datum prvih znanih senčnih iger zunaj Italije kar za petnajst let nazaj. Doslej je zgodovina gledališča navajala, da so »visokonemški komedijanti«, ki so pozimi 1683 prišli iz Rige v Gdansk (Danzig), prosili, da bi smeli prikazovati s sabo prineseno »italijansko senco s takšnimi lepimi figurami«,¹⁰ v Bremenu pa so 1688 »saški visokonemški komedijanti« po uprizoritvi drame »Doktor Faustus« ta »glavni akcijon« ponovili še v senčni igri, »kar je prav redko in zagotovo denarja dvojno vredno«.¹¹ V Švici pa je prva senčna igra zares izpričana šele leta 1695 (Basel).¹²

V Ljubljani je okoli 13. avgusta 1669 igrala neka nemška igralska družina, ki so ji stanovni za dedikacijsko komedijo »Stanovitna Rozideja« (Die Standthafte Rosidea) v soglasju s knezom Auerspergom, opatom stiškim in Ferdinandom Ernstom Apfaltrerjem poklonili dokaj visoko vsoto sto goldinarjev, kar ustreza približno polletni plači takratnega pisarja. Arhivski zapisek pove, da bodo prisotni po predvajanem akcijonu mogli »v senčni igri videti vsakovrstne redkosti« (in einem Schatten allerhandt rariteten zu sehen sein werden).¹³

Igralci v Bremenu so leta 1688 svojo senčno igro proglašali za »redko«, tudi v Ljubljani opozarjajo na »redkosti«. Redki kronološki podatki o senčni igri — 1669 Ljubljana, 1683

Riga, Gdansk, 1688 Bremen, 1692 Frankfurt ob Maini,¹⁸ 1695 Basel — potrjujejo, da senčna igra v 17. stoletju še ni bila tako močno razširjena kakor »kitajske slike« v 18. stoletju, ko lahko npr. za Švico navedemo kar lepo vrsto predstav in imen: Monticelli 1795, Marquis 1768—1778, Babel 1777, Gelmy 1769—1779, Eberlin Juliana 1784, Chiarini 1785, Geiselbrecht 1790 idr.; topografija teh predstav se razteza od Turina do Provanse prek Švice vse do Frankfurta in Hamburga.¹⁴

Sprašujemo se, kdo so bili ti nemški komedijanti, ki so prinesli takrat še redko senčno igro v Ljubljano. Iz doslej znanih objav (Dimitz, Kidrič, Ludvik, Radič, Škerlj) se to ne da niti slutiti. Novi viri, ki jih bom drugod znastveno dokumentiral, povedo, da od leta 1666 pa vse do 1676 prihajajo v Ljubljano skupine bivših Innsbruških dvornih igralcev, ki so s smrtjo zadnjega vladajočega tirolskega nadvojvode Siegmunda Franza (24. 6. 1665) izgubile svojega delodajalca in mecena pa se v nekaj ločinah razkropile po takratnih avstrijskih deželah. Tako moramo družino, ki je leta 1669 v Ljubljani prikazovala senčno igro, identificirati z eno od skupin bivših Innsbruških dvornih komedijantov. S tem pa smo nakazali zvezo z italijansko dramatiko in z italijansko senčno igro. V času poslednjih dveh vladajočih tirolskih nadvojvod, Ferdinanda Karla (1646—1662) in Siegmunda Franza (1662—1665), predvsem Ferdinanda Karla, so na innsbruškem dvoru močno gojili italijansko opero, nekateri člani komedijantske družine pa so italijanske drame tudi prevajali (npr. Cicogninija). Zveza Innsbrucka z Italijo je geografsko naravna in kratka, do stop do italijanske dramatike je bil v Innsbrucku neposreden. To neposredno zvezo je krepila še tesnejša rodbinska zveza: mati obeh nadvojvod je bila Claudia iz rodu Medici.¹⁵

Tista saška igralska družina, ki je leta 1688 v Bremenu dajala »Doktorja Fausta« kot »glavni akcijo« in kot senčno igro, je skoraj gotovo prišla tudi v Ljubljano, saj vemo, da so »saški igralci« dne 23. januarja 1702 v ljubljanski mestni hiši uprizorili igro »Faust«, katere se je udeležil sam deželni glavar Eggenberg.¹⁶ Če so od leta 1653 pa vse do leta 1702 v Ljubljano prihajale luteranske igralske družine iz Nemčije, so bile posredi spet

družinske zveze. Rodbina knezov Eggenbergov, ki so od leta 1602 bili vsi po vrsti nekaj let kranjski deželni glavarji, je bila družinsko povezana z mejnimi grofi brandenburškimi: Ana Marija Brandenburško-Hohenzollernška vneta luteranka, je bila mati deželnega glavarja Johanna Seifrieda in babica Johanna Antona Josefa,¹⁷ ki je gledal na ljubljanskem rotovžu predstavo »saških komedijantov«. Viri povedo samo, da je pri tej predstavi prišlo do razgrajanja, molčijo pa o senčni igri. Spričo konstantnosti repertoarja takratnih potujočih nemških igralcev bi lahko sodili, da so takrat v Ljubljani dajali tudi kako senčno igro. Gotovo je po letu 1702 prišla v Ljubljano ta ali ona marionetna družina, ki je prikazovala tudi senčno igro. Toda to ni več tako važno za zgodovino senčne igre, ker je 18. stoletje bogato takih družin in skupin.

OPOMBE

1. Molièrovo komedijo je uprizoril okoli 4. junija 1689 Andreas Elenson kot »poigro« (Nachspiel). — 2. Georg Jacob, Geschichte des Schattentheaters im Morgen- und Abendland. Hannover 1925. — 3. Frankfurter Frag- und Anzeigungsnachrichten 27. IX. 1774. Njegove predstave v Frankfurtu 1773 je videl tudi Goethe. — 4. Max Fehr, Die wandernden Theatertruppen in der Schweiz. Einsiedeln 1949, str. 69 ss. — 5. Meyers Konversations-Lexikon 1896, 5. Aufl. s.v. Puppen- und Schattenspiele. — 6. Fehr l. c. 69. — 7. Fehr l. c. 168. — 8. Fehr l. c. 70. — 9. Fehr l. c. 91; 26 (predstave so se začele med 15. in 17. uro, lutkovne igre pa že prej). — 10. Johannes Bolte, Das Danziger Theater im 16. und 17. Jh., 1895, str. 129. — 11. Bolte l. c. 282. — 12. Fehr l. c. 91; 95. — 13. Ljubljana, Arhiv Slovenije, Protokol deželnega zbora 25 (1666—1670), f. 489v (13. VIII. 1669). — 14. Fehr l. c. 105 in pod posameznimi imeni (po abecednem redu). — 15. Podatke, doslej še neznane, bom objavil v posebni razpravi. — 16. V. Steska V. v IMK — XI (1901), str. 93. — 17. Doslej še neznane podatke o Eggenbergih in njihovih komedijantih bom objavil v posebni razpravi v 3. letniku Acta neophilologica, Ljubljana. — 18. Max Boehn, Puppenspiele. München 1929, str. 172. — Novejšo literaturo o senčnih igrarh (le théâtre d'ombres, shadow play) gl. v knjigi »Denis Bordat — Francis Boucrot: Les théâtres d'ombres. Histoire et techniques. Paris, L'Arche 1956« (v Biblioteki Slovenske akademije znanosti in umetnosti sign. 30760).



Apfaltrerji so ena izmed najstarejših kranjskih plemiških rodbin. Njeni začetki segajo v 11. st. kar izpričuje dejstvo, da se je Janez Apfaltrer leta 1165 s koroškim vojvodo Henrikom udeležil desetih viteških iger v Tiguriju v Švici. Takih iger se je mogel udeležiti le plemič, ki je izkazoval najmanj štiri generacije plemiških prednikov. Vse do začetka 15. stol. ni ohranjenih zanesljivih podatkov o rodbini Apfaltrer. Leta 1426 pa se omenja Andrej; njegova soproga Marjeta Gall je prav tega leta ustanovila pri šentjakovski cerkvi v Ljubljani tri maše zadušnice za svojo sorodnico Nežo de Colientz in za svojo mater Elizabeto. V ustanovnih pismih šentjakobske cerkve v Ljubljani in Gornjega grada se omenja tudi Andrejev in Marjetin sin Henrik, ki je bil leta 1429 poveljnik v Kostanjevici. Njegov brat Jurij je leta 1435 podpiral cesarja Friderika III. v vojni proti nadvojvodu Albertu in strumno branil mesto Ljubljano pred napadi nadvojvode. Kronist ga prišteva med prve odličnike Kranjske. Njegovi nečaki, otroci njegovega brata Konrada, Ludvik, Andrej in Henrik, so se leta 1466 zapletli v hude boje proti Jodoku pl. Helfenbergu in Janezu pl. Drachenbergu; v teh bojih je bil ubit Andrej, ki je leto dni poprej (1465) podaril ljubljanskemu škofu mlin nad Ljubljano.¹ Njihov bratranec Janez, sin Gašperjev, je bil leta 1489 odvetnik stiškega samostana. O njem pravi stiški kronist Puzel, da je bil vrl in plemenit mož in je kot zasliševalec v svetnih zadevah v slovenskem narečju razlagal zakone, sklepal o kaznovanju ali oprostitvi obtožencev in razsojal v spornih zadevah.² Leta 1492 se je Janez Apfaltrer s Petrom Knauerjem, Jurijem Lambergerjem z Ortneka in Jurijem Myndorferjem v imenu dežele pogajal s predstavniki mest in trgov o določbi, da smejo biti pol milje hoda okrog mesta le po en kovač, krojač, čevljar in krčmar.³

V 16. stol. so Apfaltrerji služili deželi in vladarju predvsem kot vojaki. Vnuk zgoraj omenjenega Ludvika Janez Apfaltrer je bil poveljnik na Reki, njegov sin, tudi Janez po imenu, pa cesarjev vojaški svetovalec in podmaršal v bojih s Turki pri Dunaju. Po zmagi nad Turki je leta 1530 postal prefekt mesta. Umrl je leta 1537.⁴ Brat Janeza mlajšega Jurij je po vsej verjetnosti istoveten z Jurijem Apfaltrerjem, ki ga navaja Puzel leta 1539 med dobrotniki stiškega samostana.⁵

Najuglednejši predstavniki rodbine so bili v 17. stol. Adam Apfaltrer, ki je bil poročen z Zofijo Valvasor, njegov sin Janez Jurij s sinovoma Jurijem Sigmundom in Jurijem Siegfriedom, Adamova nečaka Janez Jakob in Sig-

mund z otroki Francem Bernardinom oziroma Ferdinandom Ernstom in Henrikom Julijem. Adam je služil deželi predvsem kot vojak. Da bi si pridobil čim večjo izurjenost v sukanju meča, se je leta 1603 odpravil na daljše potovanje. V spremnem pismu ga stanovni hvalijo zaradi njegove zveste službe v Vojni krajini. Po vrnitvi domov se je Adam leta 1610 odločil, da bo nekaj let z dvema konjema služil pod deželno zastavo. Dvajset let kasneje ga zasledimo kot stotnika deželne ga sklica za Gorenjsko in leta 1645 kot gorenjskega četrtnega glavarja. To službo je opravljal do svoje smrti leta 1650.⁶ Janez Jurij je v letih 1669—1671 služil kot mitninski prejemnik v Postojni in bil hkrati inšpektor oziroma upravitelj kneza Auersperga v grofiji Postojni in gospostvu Lož ter knezov rentni mojster. Leta 1671 so mu stanovni naročili, naj natanko popiše kraje, ki jih je kranjski deželi odtujil grof Peter Zrinjski na področju Čabra, leta 1673 pa so ga imenovali za člana komisije, ki se je pogajala s Hrvaško za povrnitev tega ozemlja. Umrl je leta 1698.⁷ Jurij Sigmund je leta 1680 kot kužni komisar v Motniku nadziral sanitarni kordon proti Štajerski, kjer je izbruhnila kuga. Kot član viteške vojske — služil je pod rumeno zastavo — je leta 1688 dobil s svojim bratom Jurijem Siegfriedom, ki je služil pod modro zastavo, ter svojima bratrancema Francem Bernardinom in Henrikom Julijem poziv, naj bo pripravljen na pohod proti upornim kmetom v Smledniku. Umrl je leta 1711.⁸ Kot Adam je tudi njegov nečak Ivan Jakob, sin Jurija Andreja, šel iskat v tujino izkušnje v borjenju. V ta namen je leta 1607 potoval na Nizozemsko in je nato služil deželi nekaj časa kot vojak. Leta 1616 je naveden v seznamu vitezov, ki so bili zbrani v Postojni pod rumeno zastavo. Kmalu pa je prestopil v civilno službo in tu dosegel visok položaj. Leta 1622 je po naročilu dežele z Matejem Posarellom in Andrejem Krunom popisal žitne in vinske zaloge v ljubljanskih meščanskih in plemiških hišah, kajti tedaj je vladala v mestu huda stiska in draginja. Opravljal je posle sodnega prisednika in deželnega odbornika in postal leta 1629 deželni glavni prejemnik; prejemniške posle je vodil do svoje smrti leta 1631.⁹ Istočasno z Janezom Jakobom se v seznamu konjenikov rumene zastave v Postojni pojavi tudi ime njegovega bratranca Sigmunda, ki je bil sin Blaža Apfaltrerja. Že leta 1627 je postal deželni odbornik, se leta 1633 bojeval z upornimi kmeti v Ponovičah in je leta 1635 sodeloval v komisiji, ki naj bi kaznovala kmečke

puntarje. Leta 1649 so ga imenovali za vojaškega komisarja in mu naložili skrb za vojaštvo, nastanjeno na Dolenjskem. Preskrbovati je moral pehotno kompanijo Wachenheimb v Šmartnem pri Litiji, konjeniške eskadroni v Šentrupertu, Moravčah, Tihaboju, Sostrem, Dobrunjah in Zadvoru; v zadnjih treh krajih se je mudila Gertnerjeva konjeniška kompanija. Umrl je leta 1658.¹⁰ Sigmundov starejši sin Ferdinand Ernst je prav tako zgledno in zavzeto služil deželi kot njegov oče in strici. Bil je leta 1672 upravitelj deželnega glavarstva in leta 1678 deželni glavni prejemnik. Umrl je leta 1703.¹¹ Za zasluge, ki so si jih Apfaltrerji pridobili v deželni službi, je cesar Leopold I. povzdignil leta 1672 Ivana Jurija ter njegova nečaka brata Ferdinanda Ernsta in Henrika Julija v baronski stan. V diplomu utemeljuje vladar svojo odločitev z uglednostjo rodbine, ki spada med najstarejše na Kranjskem ter s pogumno in zvesto službo Apfaltrerjev v vojski in raznih uradih, kamor so jih pritegnili spričo njihovih nraavnih odlik in umskih sposobnosti.

Z baronsko diplomu je cesar »razširil« in »izboljšal« podedovani grb Apfaltrerjev. Do leta 1672 je bil rodbinski grb ščit modre barve s tremi zelenimi griči; na srednjem najvišjem griču je bila granatna jablana s sedmimi rdečimi sadeži. Po »razširitvi« in »izboljšavi« pa je grb Apfaltrerjev predstavljal rumen ali zlat kvadriran ščit s srčastim srednjim ščitom. V desnem spodnjem in levem zgornjem kvadratu sta po dve črni z osjo druga proti drugi obrnjeni orlovski peruti. V desnem zgornjem in levem spodnjem kvadratu je upodobljena do bokov gola z obrazom navznoter obrnjena zamorka z dvignjeno desno in ob bok uprto levo roko; okrašena je z uhanj, ogrlico in zapestnico. Srednji ščit je modre ali lazurne barve s tremi zelenimi griči; na srednjem najvišjem griču je granatna jablana s sedmimi rdečimi sadeži. Nad glavnim ščitom so trije odprti, drug proti drugemu obrnjeni, kronani turnirski šlemi z vihrajočimi črnimi in rumenimi perjanicami; na prvem šlemu sta dve razprostrti, z osjo druga proti drugi obrnjeni orlovski peruti; na drugem prav tako granatna jablana kot v srednjem ščitu, na tretjem pa do bokov gola z uhanj, ogrlico in zapestnico okitena zamorka, ki steguje desno roko proti jablani.¹²

V 18. stol. je služil že tretji Apfaltrer kot deželni glavni prejemnik in to Janez Ignac, vnuk Henrika Julija in sin Otona Henrika. Leta 1747 je bil odposlanec kranjske dežele pri določanju decimalnega recesa. Leta 1749 so ga sprejeli v plemiško bratovščino sv. Dizme. V matični knjigi bratovščine, tako imenovani Dizmovi kroniki, je upodobljen njegov

grb in simbol, ki predstavlja v ozadju graščino, spredaj pa je na rdeče pogrjnjeni mizi ura; nad simbolom je kot geslo napis »Der Stets bewegende« in izrek »Inquietum est cor meum donec requiescat in te, Domine.« Umrl je leta 1763.¹³ Ignacev najstarejši sin Franc je bil ljubljanski oziroma novomeški kresijski glavar. V arhivu graščine Grmače je ohranjeno gradivo, ki je nastalo iz njegovega uradovanja. Vmes je zelo zanimiva kopijska knjiga ljubljanske kresije za čas od 1768 do 1775; pod datumom 17. julija 1773 je Franc vpisal skoraj 30 strani obsegajoč popis ljubljanske kresije v topografskem, gospodarskem, socialnem in upravnem oziru. Umrl je leta 1796.¹⁴ Najmlajši Francev brat Leopold je vstopil v jezuitski red in je bil pomemben matematik. Leta 1771 je napisal disertacijo De motu rhombi conici in še traktat Abhandlung von dem Druck der Gewölber auf ihre Seitenmauern. Umrl je 18. decembra 1084.¹⁵ Sredi 18. stol. se je še več članov rodbine posvetilo duhovniškemu poklicu, tako dva brata Janeza Ignaca Ernst, ki je bil tudi jezuit, in Jožef, ki je napredoval do stolnega kanonika ljubljanske škofije. Leopoldov popolbratranec Ferdinand pa je župnikoval v Kamniku, kjer je umrl 16. januarja 1785, star 57 let. Svoje imetje je zapustil župni cerkvi na Šutni. Tudi Ferdinand je bil od leta 1752 dalje član Dizmove bratovščine; v njeni kroniki je poleg grba njegov simbol — pokrajina s hišo, pred njo pa jablana, pod katero jež nabira sadeže za zimo; geslo in izrek nad simbolom se glasita: »Der Vorsehende — Venturo tempori.«¹⁶

Sredi minulega stoletja je najzanimivejša osebnost med člani rodbine stotnik Rudolf Apfaltrer, deželan na Kranjskem, Češkem, Moravskem in v Šleziji. V oporoki naroča svojim nečakom in dedičem, naj ne zapuste svoje rodne dežele Kranjske in se čimprej nauče slovenščine.¹⁷

Apfaltrerji so bili v svaštvu z mnogimi uglednimi kranjskimi plemiškimi rodbinami kot npr. z Auerspergi, Barbi, Busethi, Dinzli, Erbergi, Galli, Hohenwarthi, Lambergi, Lichtenbergi, Paradeiserji, Saurau, Tauffererji, Valvasorji itd. Imeli so na Kranjskem obsežno posest. Njihova dedina sta bili gospodstvi Grmače in Roje. Leta 1763 je Janez Ignac Apfaltrer kupil od baronice Terezije Flachenfeld gospodstvo Loko pri Zidanem mostu in je leta 1765 v oporoki vsa tri gospodstva konstituiral kot majorat.¹⁸ Za krajšo ali daljšo dobo so posamezni rodbinski člani pridobivali še druga gospodstva bodisi z nakupom ali dedovanjem ali pa so jih priženili. Leta 1557 se npr. omenjata Krištof in Blaž kot lastnika Gerbina.¹⁹ Zofija Apfaltrer je leta 1608 kupila od Jurija Zurlerja gospodstvo Zgornji Motnik.²⁰ Od

1674 do 1696 so bili Apfaltrerji gospodarji Puštala.²¹ Ferdinand Ernst je leta 1670 kupil od Ludvika pl. Hohenwartha Brdo pri Peči in ga preimenoval v Apfaltern.²² Zelo je povečal posest Apfaltrerjev v 18. stol. sin Ferdinanda Ernsta Wolf Herbert, ki je kupil kar tri gospostva: leta 1704 Črni potok od Leopolda Viljema Moscona, leta 1710 pa Čemšenik in Črnelo od Karla Antona Raspa. Čemšenik je njegov sin Sigmund Ferdinand prodal že leta 1737 Leopoldu Cahariji Rasternu; Črnelo pa je bilo prodano na dražbi leta 1762; od mlajšega sina Wolfa Herberta Karla ga je kupil Aleksander Andrioli za 23.000 fl. Najdalj je ostal v posesti Apfaltrerjev Črni potok. Leta 1764 se še omenja kot lastnik gospostva Wolfov sin Janez Siegfried in za njim njegova sestrična baronica Cecilija Apfaltrer, ki je leta 1793 gospostvo zapustila baronu Leopoldu Lichtenbergu.²³ Janez Siegfried je bil tudi lastnik Kieselsteina, ki ga je leta 1765 prodal grofu Pavlu Alojzu Auerspergu.²⁴ Njegovi hčeri Marija Ana in Antonija sta leta 1793 kupili od Antona Blažiča Mengeš, ki ga je Antonija leta 1803 zapustila svojemu nečaku Francu Ksaverju Elsnerju.²⁵ Najstarejši sin Wolfa Herberta Janez Gottfried je imel leta 1740 gospostvo Svibno. Njegova hči, zgoraj omenjena Cecilija, je gospostvo prodala leta 1762 baronu Michelangelu Zoisu.²⁶ Hči Janeza Ignaca Frančiška je po svojem prvem možu Jožefu Bonazziju leta 1774 podedovala Krupo, Pobrezje in Pusti gradec.²⁷ Njen brat generalni major Janez Nepomuk je leta 1779 od bosopetih avguštincev kupil posestvo Poganik, a ga je leta 1804 prodal Janezu Pleskovicu za 14.000 fl.²⁸ Ignačev sin Alojz je leta 1804 od svoje tete Frančiške Bonazzi, drugič poročene Auersperg, podedoval Krupo, Pobrezje, Pusti gradec in Križ s Kamnikom, od svojega strica Ernsta pa leta 1815 majorat Grmače s pridruženimi gospostvi Roje in Loka ter hišo v Ljubljani na Mestnem trgu št. 199. Leta 1825 je od verskega sklada kupil še Mekinje. Tako je združil v svojih rokah zelo obsežno posest, ki jo je s skrbnim gospodarjenjem rešil dolgovi in jo ob svoji smrti v odličnem stanju zapustil svojima nečakoma odvetniku Otonu, ki je dobil gospostvo Križ-Mekinje, in stotniku Rudolfu, ki je svojega strica nasledil v Krupi, Pobrežju in Pustem gradu. Dokupil je še posestvi Krasinc in Mrzljake.²⁹

Zgodovina Apfaltrerjev odseva zgodovino kranjske dežele: dinastične boje, turške vpade, kužno nadlogo in kot posledico vseh teh stisk še lakoto. Kaže pa tudi vojaško in upravno organizacijo v deželi in vse značilnosti življenja plemiškega stanu, ki je bilo pri nas prav tako kot drugod v Evropi. Kot plem-

stvo v splošnem so tudi Apfaltrerji služili svoji deželi in vladarju v vojski in v civilni upravi in se udeleževali tudi kot cerkveni dostojanstveniki, eden od njih pa kot znanstvenik-matematik. Njihova vloga v javnem življenju je bila torej dovolj pomembna, da zaslužijo našo pozornost.

OPOMBE

Vse za ta članek uporabljeno arhivsko gradivo je v Arhivu Slovenije v Ljubljani.

1. Schönleben, Genealogica, Rk I/42r, Lukančič, Genealogica II, Rk I/44r. — 2. Dominus Joannes Apfaltrer vir Nobilis ac Strenuus, erat hoc tempore et anno (1489) caesarum Saecularium auditor in hoc inclito Coenobio Sitticensi seu ut hodie passim appellat, Dominus Ambaldus. Necrologia Dominorum Ambaldorum qui a Servitys in celeberrimo monasterio Sitticensi leges saecularium prophanas Sclavonico idiomate explanarunt, criminaliumque seu poenas, seu causas deciderunt, atque controversias dyudicarunt (kot prvi je naveden Joannes Apfaltrer); Puzel, Idiographia sive rerum memorabilium Monastery Sitticensis descriptio 1719, str. 89 in 615 Rk I r. — 3. Stanovski arhiv, Reg. I (v nadaljnjih citatih okrajšano SA/I) fasc. 295, str. 2. — 4. Schönleben, l. c.; Lukančič, l. c. — op. 1. — 5. Dominus Georgius Apfaltrer confirmat donationes sui Patris et fratris duorum mansorum in Tehaboj antea factas in vicariatu Sanctae Crucis sue plebe Trefinensis Parochiae Sancti Viti. Puzel, l. c. v opombi 2., str. 104. — 6. SA/I f. 292c, str. 461—464; f. 293, str. 27; f. 296, str. 1479, f. 300, str. 2115. — 7. SA/I f. 305a, str. 439, 558, 904, 1191; f. 360, str. 428; f. 307, str. 658, 713, 715, 718, 801-802; Zapuščinski inventarji (v nadaljnjih citatih okrajšano ZI) II A — 24. — 8. SA/I f. 308a, str. 642, 699, 794, 1035; f. 310, str. 1871, 1873; ZI II A — 33. — 9. SA/I f. 292e, str. 2021; f. 294, str. 400; f. 295, str. 1597, 1607, 1656; f. 295a, str. 1829—1830, 1833, 2113, 2115; f. 295b, str. 2511; f. 296, str. 1313 do 1314; f. 297, str. 389, 392, 399, 400; f. 298, str. 393, 894. — 10. SA/I f. 294, str. 400; f. 295b, str. 1511; f. 297, str. 1746, 1748; f. 297a, str. 1711. — 11. SA/I f. 306, str. 871; f. 308a, str. 73—38, 41. — 12. Opis grba v baronski diplomii Apfaltrerjev v zbirki Plemiške diplome 3; upodobitve: GrAI — DOL — fasc. 79, Rokopisi I/57r (Zbirka grbov in I/1r (Dizmova kronika). Pri opisu grbov velja kot desna tista stran, ki je z vidika gledalca leva. Kvadriran pomeni razdeljen na štiri enake kvadrate. — 13. SA/I f. 209, str. 1497 ZI IV A=81; Testamenti (v nadaljnjih citatih okrajšano T) III A/42; Dizmova kronika Rk I/1r fol. 153; GrA XXII — GRMAČE — 27 (Posebno udeleževanje) — ohranjeno arhivsko gradivo, ki je nastalo iz prejemniškega poslovanja. — 14. SA/I f. 210, str. 115; ZI IV A-116; T III A/66 GrA XXII — GRMAČE 26 (Posebno udeleževanje). — 15. ZI IV A-130; T III A/82. — 16. ZI IV A-101; T III A/56; Dizmova kronika Rk I/1r fol. 170. — 17. T III A/148. — 18. T III A/42; ZI IV A-81. — 19. ZI I A-3. — 20. ZI II A-33. — 21. ZI XXXV P-54, II A-47. — 22. ZI II A-47. — 23. ZI II A-39, str.

37, 74; ZI III A-61, str. 19; Dež. deska 1. Zitronenfarbener Quatern B 16; 3. Blauer Quatern A 29. — 24. Dež. deska 1. Meergrüner Quatern A 1. — 25. Dež. deska 3. Blauer Quatern B 8; 2. Aschfarbener Quatern G 12. — 26. ZI II A-47, III A-76, str. 2. — 27. Dež. deska 1, Meergrüner Quatern A 13. — 28. Dež. deska 5. Blauer Quatern B 24, 25. — 29. Dež. deska 1. Meergrüner Quatern C 18, D 2, G 18; 1. Silberfarbener Qua-

tern A 4; 1. Blauer Quatern H 8; 6. Blauer Quatern A 27; Fasc. III, Reg N° 153, 176. —

Za zgodovino rodbine Apfaltrer do konca 17. stol. ima precej podatkov tudi Valvasor, Die Ehre des Herzogtums Krain 1689, knjiga VIII 723, IX 89, 106, X 283, 296, 375, 386, XI 42 130, 181, 183, 187, 189, 225, 226, 291, 321, 332, 338, 344, 424, 443, 486, 534, 560, 584, 585, XIV 291, XV 348, 369. Ti podatki niso vedno zanesljivi.



Prva zanesljiva poročila o prekmurskem šolstvu nam podajajo zapisniki verskih vizitacij. Ti pisani dokumenti so ohranjeni od druge polovice 16. do konca 18. stoletja.

Ni nam povsem znano, kakšno je bilo šolstvo pred reformacijo. Ustna izročila pravijo, da so bile prve šole ustanovljene istočasno z ustanovitvijo prvih župnij, kar pa moramo vzeti s pridržkom. Res pa je, da je cerkveno pravo določalo (*Corpus Iuris can. c. X. III/1*), da mora vsak župnik imeti klerika, ki skrbi za petje in vodi šolo. V koliki meri so to določbo pri nas izpolnjevali, ni mogoče ugotoviti. Vsekakor pa je na sedežu večjih župnij bila šola že iz tega razloga, ker so morali skrbeti za duhovniški naraščaj. Večino kandidatov za nižjo duhovščino so izobraževali doma, ker je le redkim bilo mogoče šolanje v višjih šolah. Za kraje v Prekmurju, ki so bili pod ogrsko vlado, je znano, da je že kralj Štefan zapovedal, da mora vsakih deset občin zgraditi cerkev in šolo in ustanoviti župnijo. Dolnje Prekmurje pa je politično in cerkveno spadalo pod Hrvatsko ves srednji vek, cerkveno celo do ustanovitve szombatheljske škofije leta 1777. Zato zasledimo v najstarejših spisih in prekmurskih župnijah tudi zapisnike o šolah in učiteljstvu.

Doba reformacije je močno zajela Prekmurje ravno na področju šol. Tako je leta 1625 kardinal Peter Pazman, ostrogonski nadvladika, poročal papežu Urbanu VIII., da v vsem ogrskem kraljestvu tostran Donave ni nobene katoliške šole (Premrou v ČZN 1922, stran 68). Iz druge polovice 17. stoletja pa so ohranjena poročila o prekmurskih šolah, kar dokazuje zbirka pesmi, nastala med leti 1649 do 1710, kjer je opomba, da je pesmarica služila pevovodjem v cerkvi in v šoli. (Fr. Kovačič, Slovenska Štajerska in Prekmurje, Ljubljana, str. 300.)

Na teh šolah so duhovniki prvotno poučevali verouk, pisanje, čitanje in nekoliko računanje. Ker pa so bili zaradi naraščanja števila vernikov prezaposleni, so pričeli poučevati organisti, razen verouka. Opravljali so dvojno službo, zato so imeli tudi dvojno ime: ludimagister (ludere — igrati, magister — učitelj).

Vsak cerkven učitelj je imel v šolskem splotju prosto stanovanje. Kot učitelj je dobival od staršev svojih učencev šolnino in plačo v naturalijah. Kot organist pa je imel zrnsko bero in štolnino. Šole so bile izključeno cerkvene ustanove do najnovejšega časa. Cerkev jih je ustanavljala, imela oblast potrjevati izvoljene učitelje, predpisovati učno tvarino,

voditi vso nadzorno oblast, vršiti disciplinsko sodstvo in potrjevati sklepe šolskih stolcev, ki so opravljali šolsko imovino, razpisovati šolske doklade, skrbeti za vse potrebe šol in pouka ter voliti učitelje.

V prvem uradnem statističnem popisu za šole na slovenskem ozemlju iz leta 1865 (*Detal-Conscription der Volksschulen in den im Reichsrathe vertretenen Königsreich und Ländern*), ki je izšel leta 1870, ni zajeto Prekmurje. V podatkih iz literature (Slovenski učitelj, 1873, št. 9) beremo, da so imeli Slovenci v Prekmurju okoli leta 1870 27 osnovnih šol. Katoliške šole so bile v Gornji Lendavi, Nedelji, Cankovi, Martijancih, Soboti, Pertoči, Pečarovcih, Tišini, Sv. Juriju, Sv. Benediku, Dolnjem Siniku, Gornjem Siniku, Dolencih, Štefanovcih, Bogojni, Turnišču, Beltincih, Črensovcih, Adrijancih, Ižakovcih, Bistrici, Gomilici in Poljani. Protestantske šole pa so bile v Pučincih, Budencih, Križevcih in Petrovcih.

Od leta 1868, ko je izšel šolski zakon, je državni šolski nadzornik ob pregledu šol ugotovil, ali so učitelji predelali z učenci predpisano snov in so o tem poročali škofiji in ministrstvu za uk in bogočastje. Vse te pravice je imela cerkev do leta 1919, ko so Prekmurje priključili Jugoslaviji. V jugoslovanskem Prekmurju je bilo tedaj 93 šol in sicer 53 verskih (39 rimskokatoliških, 13 evangelijskih in ena izraelska), 32 državnih in 8 občinskih. V Prekmurju je ta posebnost, da je imela skoraj vsaka občina svoje malo pokopališče in več občin tudi svojo šolo, čeprav občine niso bile daleč narazen.

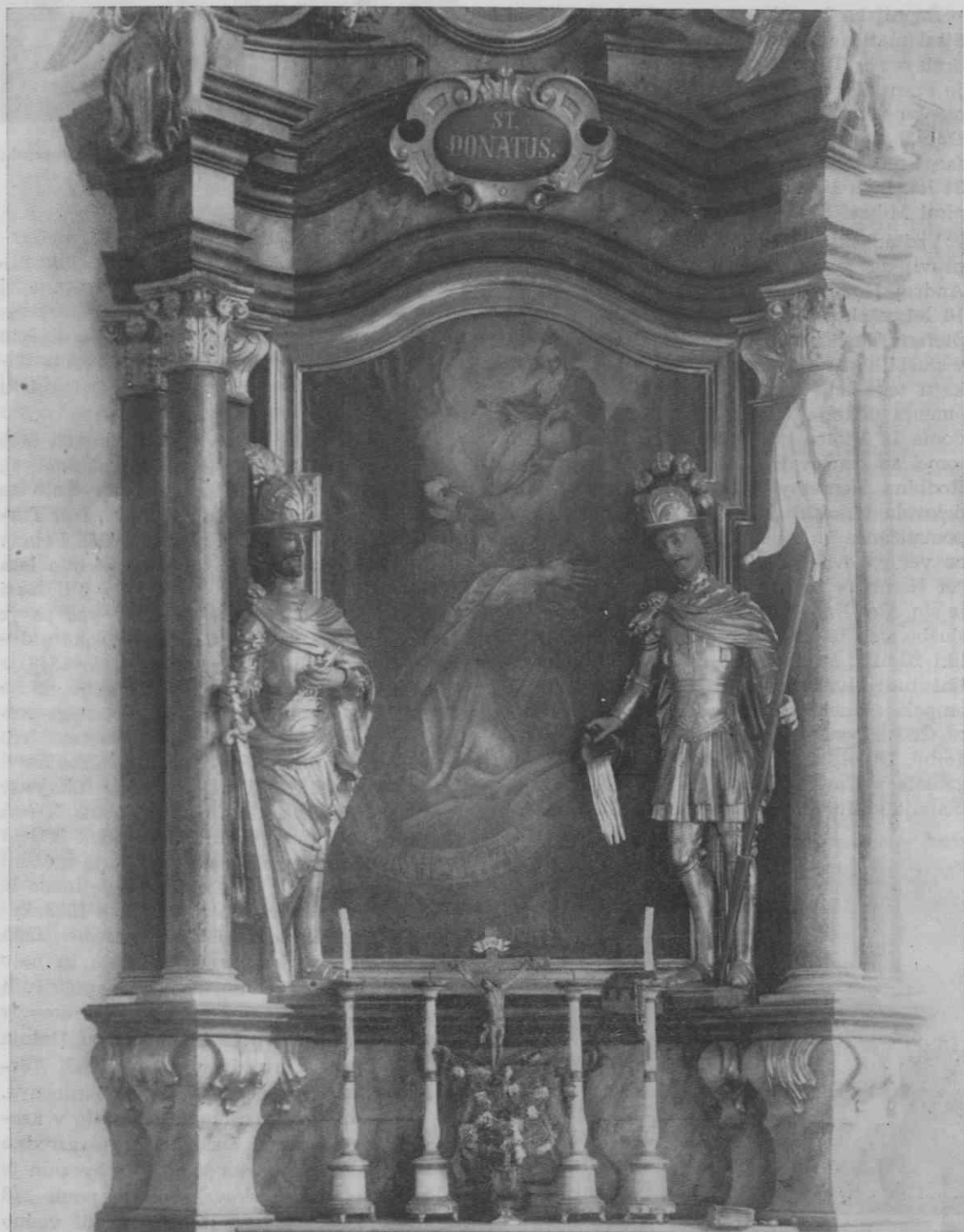
Prosvetni poverjenik v deželni vladi, predstavnik katoliške Slovenske ljudske stranke, je kar samovoljno nastavljal učitelje na cerkvene šole, določal učno snov, predpisoval učne knjige in izvajal vso nadzorno in disciplinsko oblast. Šolskim stolcem z župnikom kot predstavnikom je pustil, da so sestavljali predračune in skrbeli za kritje šolskih potreb. Končno je zakon o ljudskih šolah z dne 5. decembra 1929 vse ljudske šole poddržal in s tem je bil konec cerkvenih šol.

V takih razmerah v Prekmurju je nastajala in se razvijala poleg drugih prekmurskih šol tudi šola v Turnišču. Še odprto je vprašanje, kdaj je bila ustanovljena. Po podatkih iz šolske kronike je razvidno, da je bila ustanovljena istočasno s turniško faro v letu 1303, kar pa moramo vzeti s pridržkom. To šolo so imeli za vzgojo klerikov, ki so jih pripravljali za duhovniške kandidate. Turnišče je bilo v tej dobi kulturno središče in, kakor

navajajo stari zapisniki, prijetno zatočišče patronov grofov Banfyjev.

Prvotna šola je stala na mestu, kjer sedaj stoji zgradba posestnika Stefana Horvata na št. 14 a, tj. v neposredni bližini farne cerkve. V cerkvi je na sliki sv. Donata votivni napis iz leta 1763, ki prikazuje farno cerkev, župnišče in tudi šolsko stavbo, ki je bila lesena

in s slamo krita. Kanonične vizitacije iz tistih dob potrjujejo obstoj šole. Prva uradna poročila zasledimo v vizitacijskem zapisniku z dne 31. marca 1669, kjer je zapisano, da je bil v Turnišču učitelj Matija Goričan, pred njim pa neki Bajc, o katerem pravi zapisnik, da je bil dober človek, a pomanjkljivo izobražen in zato ni imel učencev. Nadalje omenja



Oltarna (leva stranska) slika sv. Donata v Turnišču z upodobitvijo »scimprane« in s slamo krite šole v podnožju — Slovenski šolski muzej v Ljubljani

zapisnik še bero, ki so jo »krivoverske družine« plačevale učitelju. Sledi vizitacijski zapisnik z dne 20. maja 1688, kjer je zapisano: »Učitelj in orglavec (ludimagister) je Agec, ki ima hišo in šolo poleg župnikovega travnika. Nekateri vasi mu dajejo zrnsko zbirco in raboto.« To kaže, da je šola že od začetka stala na mestu, kjer še sedaj stoji. (Fr. Kovačič, ČZN, XXI.)

Župnijska kronika navaja, da je leta 1683 pisal matične knjige Štefan Slavič, učitelj in orglavec v Turnišču. 13. februarja leta 1720 je Franc Horvat, župnik v Turnišču, bil boter otroku učitelja in orglavca Franca Tolanyja. Dne 2. avgusta 1762 je v Turnišču umrl Štefan Štefanec, organist in učitelj, star 33 ali 34 let. Leta 1732 je krstno in poročno knjigo pisal Mihael Ščapy, učitelj in organist.

Vizitacijski zapisnik z dne 14. maja 1778 pravi, da je bil na šoli v Turnišču učitelj Andrej Hozjan, doma iz Trnja, ki je tu že 10 let v službi. Imel je pomožnega učitelja Štefana Turnerja iz Brezovice. Do kdaj je bil v službi, viri ne povedo, verjetno do leta 1806, kajti tega leta je umrl in tedaj zapisnik že omenja učitelja Jožefa Nemethyja, ki je bil doma iz Vinice na Hrvaškem. Njegovi potomci so poučevali na šoli vse do leta 1919. Rodbina Nemethy (Nemeti) je nad sto let delovala v šolski službi v Turnišču, ki se je pomadžarila in je pustila sledove svojega dela na več rodovih tukajšnjega prebivalstva. Jožef Nemethy je učil do leta 1848, sledil mu je sin Aleš Nemethy, ki je nastopil učiteljsko službo star 19 let. Učiteljišče je končal v Veliki Kaniži. Istočasno je do leta 1869 opravljal tudi službo notarja. Sam ni poučeval, ampak je imel najete pomožne učitelje: Franca Čizka, pozneje učitelja in organista v Bogojini, Nikolaja Ficka, pozneje učitelja in organista v Cankovi, Ignacija Šlebiča, pozneje učitelja v Murski Soboti, Blaža Zelka, pozneje



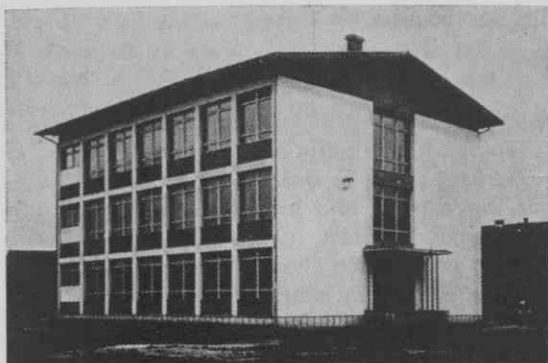
Opuščena ljudska šola v Turnišču (zahodna stran), zgrajena med leti 1830–1848 — Slovenski šolski muzej v Ljubljani



Stavba, zgrajena leta 1878, prezidana 1939 — Slovenski šolski muzej v Ljubljani

učitelja pri Sv. Juriju, Janeza Cigana in Ferdinanda Hartmana (Hunjady), ki sta bila pozneje učitelja v Gederovcih. Leta 1884 je umrl Aleš Nemethy, nasledil ga je Janez Nemethy, nečak umrlega. Na turniški šoli so še do leta 1895 poučevali Matilda Perce, žena upravitelja Janeza Nemethyja, Pavel Török, Alojzij Rac in Franc Mészáros.

Turniški otroci so prvotno obiskovali šolo tam, kjer stoji še danes (prvotna stavba), tj. v neposredni bližini farne cerkve. Šolo so obiskovali otroci iz okoliša sedanjih šol: Turnišče, Lipa, Gomilica, Nedeljica, Mala Polana in Velika Polana. Vseh šolarjev je bilo leta 1778 okoli 50. Nekateri učenci so bili stari tudi 20 let. Pouk ni bil obvezen, pač pa je bil zelo drag, ker je bila šolnina visoka v denarju in naturalijah. V letih 1830 do 1848 je bilo postavljeno novo šolsko poslopje, ki je imelo le eno učilnico. Zaradi povečanega števila učencev so si pomagali z najemanjem prostorov v sosednih hišah, da so lahko imeli pouk do leta 1875. Tedaj so se od tukajšnje šole odcepili Lipa, Gomilica in Polana. Tesna turniška šola in obvezen šolski pouk iz leta 1876 je zahteval novo stavbo, ki so jo zgradili leta 1878. Toda žal tudi ta stavba je imela le eno učilnico, razširili so jo šele leta 1883, čeprav je imela že leta 1882 pet razredov. Leta 1884 je bila urejena tretja učilnica in nato še četrta. Po seznamu občin po političnih okrajih z navedbo raznovrstnih podatkov iz leta 1927 je bil v političnem okraju Dolnja Lendava kraj Turnišče imenovan tudi Törnišče, Turnisa in po madžarsko Bantornya. Po ljudskem štetju iz leta 1910 je bilo v kraju 1228 prebivalcev. Delovala je 6-razredna rimskokatoliška ljudska šola. Šoloobveznih je bilo 276 otrok, obiskovalo pa je pouk 273 učencev. Leta 1939 so morali zaradi vedno večjega števila šoloobveznih otrok stavbo povečati in urediti učilnico tako, da je imela



Osnovna šola v Turnišču, stavba zgrajena leta 1961 — Slovenski šolski muzej v Ljubljani

tega leta turniška šola sedem oddelkov in osem razredov.

Učne knjige in učni jezik so bili do leta 1870 slovenski. Po tem letu je prevladovala madžarščina vse do konca prve svetovne vojne. Do leta 1918 je skrbela za šolo rimskokatoliška verska občina Turnišče, nato pa upravna občina Turnišče in banovina. Leta 1941, po kapitulaciji Jugoslavije, je Turnišče ponovno prešlo v madžarske roke, kjer so bili učitelji Madžari, ki so takoj uvedli v šolo madžarski učni jezik. Leta 1945, tik pred osvoboditvijo, so se v šolsko poslopje naselili nemški vojaki, ki so šolo ob odhodu zažgali. Po osvoboditvi so imeli prvotno pouk v stari občinski gostilni, ki je imela le dva tesna prostora. Po odhodu onemoglih starčkov v Rakičan, so imeli pouk v stavbi (stara župnišče), ki je imela tri učilnice. Tako je bil pouk s približno 500 učenci razdeljen med dve stavbi, ki sta bili približno 1 km narazen. Zelo je primanjkovalo tudi učnega kadra. Leta 1960 se je izpolnila petnajstletna težnja vaščanov po gradnji nove šole. Nova stavba stoji v središču Turnišča. Ima dve nadstropji in dvanajst učilnic ter ves nov šolski inventar. S poukom v novem poslopju so pričeli v šolskem letu 1961/62. S tem je bil rešen dolgoletni problem šolskih prostorov, ki so osnova za dober pouk.

Ko poteka 300 let šole v Turnišču od prvih uradnih poročil, ki imajo v vizitacij-

skem zapisniku z dne 31. marca 1669 zapisano ime učitelja, ima Turnišče popolno osemrazredno osnovno šolo Štefana Kovača. Po uradnih statističnih podatkih v šolskem letu 1968/69 je bilo na zavodu 18 oddelkov in 521 učenec.

OPOMBE

Protokoli vizitacij, ki jih hrani nadškofijski arhiv v Zagrebu, so vezani in imajo naslednje signature za leta:

1. 1650—1669 Protokoli Br. 3/III. Sv. III. Acta visitationum canonicarum Tomus XII. — 2. 1688—1693 Archidiaconatus Bexin. Br. 70/1. — 3. 1698 Archidiaconatus Bexin. Br. 71/II. — 4. 1699—1703 Archidiaconatus Bexin. Br. 72/III. — 5. 1716—1720 Archidiaconatus Bexin. Br. 73/IV. — 6. 1738 Archidiaconatus Bexin. Br. 74/V. — 7. 1747—1756 Archidiaconatus Bexin. Br. 75/VI. — 8. 1760 Archidiaconatus Bexin. Br. 76/VII. — 9. 1760 Conscriptioes Parochiarum cis, transque Muranarum in Arhivi Diaconatu Bexin ac Comitatu Szaladiensis situatarum 1760. Sv. VIII, Br. 77/VIII. — 10. 1768 Archidiaconatus Bexin. Br. 78/IX. — 11. 1771 Conscriptioes Paroch. Arch. Bexin. Br. 79/X. — 12. 1774 Conscriptioes Paroch. Arch. Bexin. Br. 80/XI. — 13. 1779—1784 Archidiaconatus Bexin. Br. 81/XII. — Izpiski o šolah in učiteljih, ki so navedeni v zapisnikih pod kraji: Bogojina, Dobrovnik, Turnišče, Dolnja Lendava, in pod Ludimagister et Campanatore (učitelj in zvonar).

1. Izvlečki iz župnijske kronike župnije Turnišče. — 2. Izvleček iz kronike šole v Turnišču. — 3. Izvleček šolske kronike v Slovenskem šolskem muzeju. — 4. Fr. Kovačič, Slovenska Štajerska in Prekmurje, Ljubljana 1926, 300. — 5. Fr. Kovačič, Gradivo za prekmursko zgodovino, ČZN, 1926, 13. — 6. Slovenski učitelj, 1873, št. 9. — 7. M. Slavič, Prekmurje, Ljubljana 1921. — 8. Svet ob Muri, Letnik I, Fr. Gumilar, Prekmursko šolstvo skozi stoletja, stran 156. — 9. Vi. Schmidt, Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem I, Ljubljana 1963, 34. — 10. Fr. Ostanek, Pomen šolskih kronik za zgodovino šolstva, Kronika, 1953, 180. — 11. Krajevni leksikon Dravske banovine Ljubljana 1937, 306. — 12. Statistični pregled šolstva in prosvete v dravski banovini, Ljubljana 1941. — 13. Seznam osnovnih in srednjih ter višjih in visokih šol na začetku šol. leta 1968/69, Ljubljana, marec 1969 (Zavod SR Slovenije za statistiko).

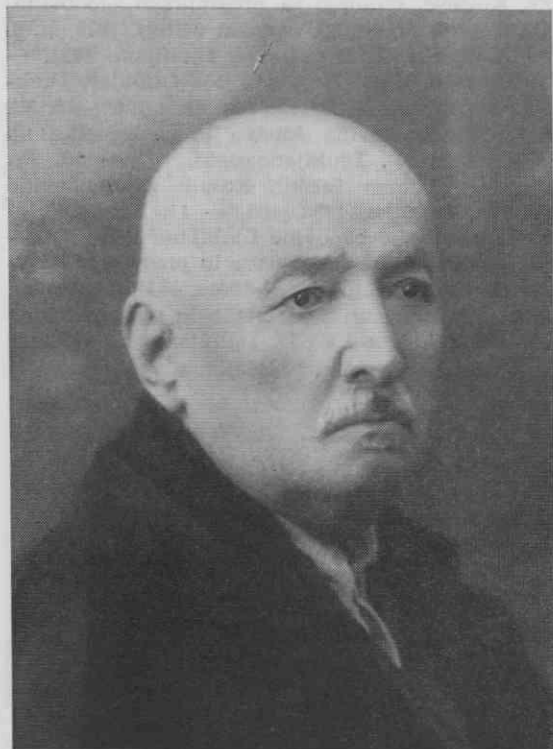


1. OGRINOV ROD

V urbarjih, v katerih so graščaki imeli popisane svoje podložnike in njih dajatve, ter v matičnih knjigah vrhniške fare se pojavijo Ogrini, ali kakor so tedaj pisali, Vogrini, okrog leta 1670, in sicer najprej v Veliki in Mali Ligojni. Moj oče je trdil, da izhaja njegov rod iz Male Ligojne. Primož Ogrin, očetov praded, je bil podložen graščini Bokalce. Po podložništvu bi se dalo sklepati, da je bil njegov rojstni dom v Mali Ligojni št. 5, ker so bili tedaj edino tu Vogrini, podložni tej graščini. Primož se je kot mlajši sin izselil v Veliko Ligojno, kjer je gostoval na hišni št. 18. Tu se je kot vdovec 14. julija 1766 poročil z Marijo Urh, ki mu je 13. januarja 1780 rodila sina Boštjana.

Hiša št. 18 je bila tedaj last Valentina Bizjaka, ki se je priženil k hiši in se poročil z domačo hčerjo Uršo Novak. Ko je Valentin Bizjak leta 1787 umrl, se je vdova 1788 vnovič poročila z Matevžem Dolgonjivcem in po njegovi smrti 1792 še tretjič z Boštjanom Cankarjem, pradedom Ivana Cankarja.

Primož Vogrin je umrl 11. marca 1782, star menda 70 let. Sin Boštjan se je izučil za kovača. Dne 4. aprila 1804 je Boštjan Cankar prodal Boštjanu Vogrinu za kovačijo primeren prostor, »Vrtec« imenovan, za 25 fl. dež.



Simon Ogrin ob 70-letnici

veljave. Tu je Boštjan Vogrin sezidal hišo s kovačijo, ki je dobila št. 32.

Še prej pa se je Boštjan 23. maja 1803 oženil. Nevesta je bila najdenka iz tržaške najdenišnice, Barbara, ki jo je vzgojil Jakob Umek, po domače Čuk iz Male Ligojne št. 7. Ob poroki je bila stara 24 let. Stanovala sta v Merlakovi bajti v Veliki Ligojni št. 10, kjer se je 13. februarja 1804 rodil njun prvi sin Matija; Boštjan se je nato preselil v svojo novo kovačijo. Tu se je rodil 4. oktobra 1805 drugi sin Luka, 19 dni nato, 23. oktobra, je Boštjan umrl za vročično boleznijo. Vdova Barbara se je 19. marca 1811 vnovič poročila in se preselila na Staro Vrhniko št. 55. Prvorojenec Matija se je izučil kovaštva in je ob polnoletnosti prevzel očetovo kovačijo v Veliki Ligojni. Drugi sin Luka, slikarjev oče, pa se je izučil za krojača in se poročil 25. junija 1832 z Marijo Skubelj na Stari Vrhniki št. 23.

Leta 1756, ko so po nalogu cesarice Marije Terezije popisali vsa posestva, je imel Andrej Kenk na Stari Vrhniki št. 23 poleg bajte še majhen vrt, eno njivo in majhen gozd. Bil je podložnik logaškega gospostva in je veljal za tretjinarja. Pri hiši se pravi še danes »pri Andrejčkovcu«. Njegova hči Urška se je prvič poročila z Jakobom Deželo, po njegovi smrti pa 21. julija 1776 vnovič z Matevžem Skubljem, sinom bajtarja iz Podlipe št. 10.

Dne 23. oktobra 1780 se mu je rodil sin Simon. Ta se je 7. februarja 1803 poročil z Magdaleno Prošnik, rojeno 13. julija 1772 v Podlipi št. 18. Simon je bil mežnar pri podružnici sv. Lenarta na Stari Vrhniki.

Dne 21. januarja 1811 se je rodila Simonu in Magdaleni hči Marija. V mladosti je doživela huda povojna leta, zlasti lakoto leta 1817. Rada je pripovedovala, kako jo je mati poslala po lonec kislega zelja, pa ga je na poti domov vsega pojedla. Marija se je 25. junija 1832 poročila z Luko Ogrinom, kateremu je Simon Skubelj prodal ob tej priložnosti svojo posest. Simon Skubelj je umrl 3. januarja 1823, njegova žena Magdalena pa šele 27. marca 1838. Luka in Marija Ogrin sta imela šest otrok, od katerih pa so odrasli le trije: Luka, Gašper, pozneje zidarski mojster, in Simon, ki se je rodil 6. oktobra 1851.

2. PODOBARSKI VAJENEC

Oče Luka Ogrin je umrl že 24. decembra 1858. Najmlajši sin Simon je bil že zgodaj vključen v kmečko delo. Za šolo je bilo malo časa. Kot večina vaških fantov je obiskoval ljudsko šolo na Vrhniki le ob dnevih, ko je bil verouk. Zato je bila njegova osnovna izo-

brazba zelo pičla. Pasel je živino na vznožju Kurena in se zabaval z rezljanjem majhnih kipecev. Navdušili pa so ga zlati svetniki v domači cerkvi in želel je, da bi tudi on znal take kipe izdelovati. Pa še eno željo je imel. Sosedov Peter, ki je kot vojak služboval v Italiji, mu je pripovedoval o lepotah laške dežele, zlasti o Benetkah in je tako mlademu fantu vcepil hrepenenje po južnih krajih. Še nekaj je napravilo na malega Simona močan vtis. Ko je bil star štiri leta, ga je mati vzela s seboj v Ljubljano. Tam sta obiskala tudi frančiškansko cerkev, ki jo je prav takrat slikal Matevž Langus. Leta 1867 pa sta slikala prezbiterij farne cerkve sv. Pavla na Vrhniki slikarja Janez Wolf in J. Borowsky, prvi figuravno, drugi ornamentalno. Tudi cerkvena slikarija ga je mikala, a zmagali so zlati svetniki. Jeseni 1867 ga je peljala mati v Ljubljano in dala v uk podobarju Avguštinu Götzlu v Rožni ulici št. 21.

Avguštín Götzl je bil potomec kranjske rodbine Götzlov, ki so bili podobarji in pozlatarji, nekateri tudi slikarji v Kranju. Avguštín, rojen 15. januarja 1843, je ustanovil ljubljansko vejo podobarjev.

Leta 1863 je kupil v Rožni ulici hišo št. 21, ki je bila med letom 1740 in 1766 last slikarja Franca Jelovška. Kot vajenec je stanoval Simon pri svojem mojstru.

Leta 1856 se je na ljubljanski realki odprla večerna in nedeljska šola za obrtnike. Mnogo vajencev pa ni imelo zadostne osnovne izobrazbe. Za te je mestna občina ustanovila pripravljalni tečaj, kjer so jih učitelji osnovne šole pri sv. Jakobu poučevali v branju, pisanju in računstvu.

Tako je tudi Simon Ogrin obiskoval od 1. sept. 1867 do 30. oktobra 1870 nedeljsko šolo pri sv. Jakobu, ki jo je vodil Andrej Praprotnik (1827 — 1895). Poleg nedeljske šole je od 12. oktobra 1868 do 6. novembra 1870 obiskoval še nedeljsko obrtno šolo, kjer so se vajenci vadili v prostoročnem risanju od 8. do 10. ure dopoldne. Pouk je bil v risalnici realke, ki je bila v 1. nadstropju starega liceja na Vodnikovem trgu. Risalnica je bila obrnjena z okni na nekdanji Šolski drevored ob Ljubljani. Risalne mize so bile še iz dobe slikarja Herrleina (1739—1817), ki je bil prvi učitelj risanja na državni risarski šoli, ustanovljeni 1778. leta.

V šolskem letu 1868/69 je učil risanje prof. Frölich, naslednje leto pa prof. Globočnik (1825—1891). O prof. Globočniku piše slikar Ferdo Vesel v svojih Spominih, da ni znal poučevati.

Med vajensko dobo je Simon Ogrin zopet videl slikarja Wolfa kar dvakrat pri delu: 1868 je Wolf naslikal na zakristijski steni cerkve sv. Jakoba sončno uro s Kristusom, ki prihaja k zadnji sodbi, naslednje leto pa

je Wolf naslikal na isti cerkvi oltarno kuliso za glavnim oltarjem.

Triletna učna pogodba je potekla jeseni 1870. Na podlagi potrdila Avguština Götzla, da se je Simon Ogrin v treh letih popolnoma izučil v svoji stroki, nadalje na podlagi pričeval, da je nedeljsko šolo dovršil s prav dobrim uspehom in da je v prostoročnem risanju odlično napredoval, mu je pomočniška komisija 12. novembra 1870 priznala, da je kot podobar in pozlatar popolnoma izučen. Učno pismo so podpisali Avguštín in Leopold Götzl ter akad. kipar Franc Zajc.

Ker je imel Avguštín Götzl tedaj v delu veliki oltar za Dobrnice, je ostal Simon Ogrin še nekaj časa pri mojstru, nato pa se je vrnil na Vrhniko kjer je v cerkvi sv. Trojice prenovil oltar sv. Antona, izdelal Kristusov kip na vrhu oltarja in razpelo nad vhomom zunanaj cerkve.

Kakor je bilo tedaj običajno, je odšel nato na Dunaj, kjer je stopil v službo pri nekem dunajskem podobarju kot pomočnik. Ob prostem času si je ogledoval mesto in umetniške zbirke. Največji vtis so napravili nanj Fernkornov sv. Jurij, Donnerjev baročni vodnjak in Canovin nagrobni spomenik nadvojvodinje Marije Kristine v avguštinski cerkvi. Ob teh umetninah je spoznal, kako malenkostno je še njegovo znanje in kako nedosegljiva je umetnost, ki jo je tu občudoval.

Na pomlad 1872 je odšel z Dunaja v domovino. Spotoma si je ogledal Gradec in obiskal Vrhničana Ignacija Alojzija Jelovška, ki je tam študiral medicino. Doma je še prenovil glavni oltar na Kurenu, nato pa se je dokončno odločil za cerkveno slikarstvo.

3. PRI SLIKARJU WOLFU

Simon Ogrin je odšel v Ljubljano in poiskal slikarja Janeza Wolfa. Našel ga je pri stolnici, kjer je slikal na zunanji severni steni Jezusov krst v Jordanu. Tu se mu je ponudil za slikarskega učenca.

Ogrin si pač ni mogel izbrati boljšega učitelja. Wolf je bil odličen slikar, zelo izobražen in rojen učitelj. Svoje učence ni poučeval samo v risanju in slikanju tako z oljnatimi kakor tudi z apnenimi barvami na moker omet, marveč jih je tudi poučeval vse druge slikarju potrebne predmete zlasti perspektivo, ki jo je izredno dobro obvladal. Pripovedoval jim je o slavnih slikarjih in njih umetninah. Pri njem je Ogrin spoznal nemške romantike kot Overbecka, Schnorra in Führicha ter jih je zaradi njihove prisrčnosti vzljubil za vse življenje. Kot Wolfu so pozneje tudi njemu veljali italijanski renesančni umetniki za višek umetnosti, nadvse pa je občudoval Rafaela.

Poleg tega je mojster skrbel tudi za splošno izobrazbo svojih učencev. Navajal jih je, da

so brali klasike, tako nemške kakor tudi druge svetovne pisatelje, zanemarjal pa ni Prešerna in Gregorčiča. V knjižnici mojega očeta so bile poleg Prešerna in Gregorčiča Schillerjeve pesmi in drame, Goethejev Faust in nekaj Shakespeareovih dram.

Ogrin se je mojstra še v visoki starosti hvaležno spominjal. V svojih spominih je zapisal, da zna malokateri oče tako dobro vzgajati svoje otroke, kot je mojster Wolf vzgajal svoje učence.

Prvo Wolfovo naročilo novemu učencu je bilo, da naj si nabavi skicirko in naj jo nosi vedno s seboj. Opazuje naj ljudi in riše, kako stojijo, hodijo in govorijo. Sprva je risal po modelih in kopiral risbe, nato pa je slikal ornamente in cvetlice. Poleg tega je moral treti oljnate barve in pospravljati atelje.

Ogrin je hitro napredoval in kmalu pomagal Wolfu pri delu. Wolf je tedaj stanoval na Gosposvetski cesti. Hiše danes ni več. Na njenem mestu stoji sedaj semenarna. Tu je dobil tudi Ogrin stanovanje. Atelje pa je imel Wolf na današnji Titovi cesti na severni strani prvega nadstropja v t.i. Medjatovi hiši.

Nasproti Medjatove hiše je stala tedaj bolnišnica (nekdaj cerkev in samostan bosih avguštincev). Tu je bil tudi anatomski muzej. Tja je Wolf pošiljal Ogrina risat človeško okostje. Tedanji ravnatelj dr. Valenta mu je bil zelo naklonjen. Ko je videl, da dobro riše, mu je dal risati spačke. Te risbe je nato dr. Valenta razpošiljal znanstvenim inštitutom. Kot plačilo je dobil Ogrin Potočnikove risbe, ki jih je pozneje izročil Narodni galeriji.

V šolskem letu 1874/75 so se na Ogrinovem stanovanju shajali šestošolci, ki jih je zbral Edvard Volčič (rojen 1858 v Senožečah in umrl kot sodni svetnik v Novem mestu 1911). Z Ogrinom sta se poznala že na Vrhniki, kjer je bil Volčičev oče Jurij sodni pristav. Sestankov so se udeleževali med drugimi Luka Pintar, pozneje skriptor licealne knjižnice, Henrik Tuma, Fran Zbašnik, Fran Levec in še drugi. Razpravljali so o slovenski in tuji literaturi in urejali svoj list »Lipa«. Glavo za list je narisal Ogrin.

Leta 1847 je obiskal Wolfa slikar Feuerbach. Za njegov obisk sta mojster in Ogrin skupaj poribala atelje. To leto je naslikal Wolf za Sv. Jurija blizu Celja oltarno sliko sv. Jurija. Mojster je imel navado, da je raztrgal vsak osnutek, potem ko je bila slika gotova.

Tako je raztrgal tudi osnutek za sliko sv. Jurija. Ogrin je pri pospravljanju ateljeja našel raztrgane kosce osnutka in jih nalepil na karton. Tako je rešil enega izmed redkih ohranjenih Wolfovih osnutkov. Osnutek je sedaj v Narodni galeriji.

Slednjič je prišel čas, ko se je Ogrinu stara želja, videti Benetke in Italijo, lahko izpolnila. Sklenil je, da odide jeseni 1875 na aka-

demijo lepih umetnosti v Benetke in tam nadaljuje študije. Mojster Wolf ga je na Benetke temeljito pripravil. Popisal mu je mesto, življenje in običaje, našteval umetnine, ki si jih mora ogledati, in naročil, naj pogosto obiskuje gledališče.

Pri Wolfu je ostal do 15. avgusta 1875. Zadnje delo, pri katerem je Wolfu še pomagal, je bila freska Marijino varstvo na zunanji steni florijanske cerkve v Ljubljani.

4. V BENETKAH

Pred odhodom v Benetke je Ogrin še obiskal mojstra Wolfa, ki je tedaj slikal cerkev v Trbovljah. Na poti v Benetke se je ustavil v Trstu in si ogledal mesto in Miramar. V Benetkah ga je na kolodvoru čakal Janez Šubic, ki mu je razkazal mesto in mu preskrbel stanovanje v bližini svojega stanovanja. Ker se je šola začela šele novembra, je čas porabil za kopiranje slik v akademski galeriji.

Akademija lepih umetnosti je bila ustanovljena 1807. Svoj sedež je imela v nekdanjem samostanu S. Maria della Carità. Z njo je bila zvezana slikarska galerija, ki je obsegala večinoma umetniška dela iz leta 1798 razpuščenih samostanov.

Ko se je pričela šola, ga je prof. Molmenti (1819 — 1894) po prvih risbah premestil v slikarski oddelek. Tu je risal in slikal glave in akte po naravi, študiral anatomijo in dobival tedensko kompozicijske naloge, od katerih so nekatere še ohranjene, npr. Rafael slika Madono della Sedia.

Z Wolfom sta si pridno dopisovala. Dne 16. novembra mu je Wolf sporočil, da mu je deželni odbor podelil podporo za leto 1876. Ker mu je Ogrin pisal, da je napravil kompozicijo »Ugolino«, ga Wolf sprašuje, če je bral 33. spev Dantejevega Pekla, ki pripoveduje o usodi grofa Ugolina in njegovih. Maja 1876 mu piše, da ga veseli, ker riše akt za premijo in mu svetuje, da naj tisti del telesa, ki ga prejšnji dan nariše, naslednji dan pri anatomiji temeljito prouči in narobe. Tako ga je mojster še v pismih poučeval in skrbel za njegov napredek. Junija 1876 pa ga je povabil, naj mu pride med počitnicami pomagat v Vipavo, kjer bosta slikala v farni cerkvi sv. Štefana.

Ob koncu prvega leta je dobil dve pohvali (accesso) in sicer prvo za risanje akta v velikem obsegu, drugo pa za slikanje glav in aktov po naravi z oljnatimi barvami.

Dne 6. avgusta 1876 je bil že pri Wolfu v Vipavi. Na stanovanju in hrani sta bila v župnišču. Dekan in župnik je bil tedaj Jurij Grabrijan (1800 — 1882). Bil je Prešernov in Slomškov sošolec. Z Wolfom sta najprej osnažila stare slike, nato je poslikal Ogrin kape na stranskih stenah, Wolf pa je slikal sv.

Štefana v nebeški slavi na zadnji strani za glavnim oltarjem. Vipavsko cerkev, ki je bila prvotno gotška, so sredi 18. stoletja povečali, prezbiterij pa je ostal stari. Zato se zadnja stena za glavnim oltarjem končuje s tremi stranicami osmerokotnika. Kako naj se naslika na tako lomljeno steno slika, da bo taka, kakor da je naslikana na ravno steno, je Wolf originalno rešil.

Na velikem okviru je napravil iz vrvic veliko risarsko mrežo in jo ponoči z močno svetlobo projiciral na lomljeno steno. V to mrežo, ki ni bila zaradi lomljene stene več kvadratična, je narisal sliko po osnutku s pomanjšano kvadratično mrežo. Da je dobil močno svetlobo, je zvezal mnogo sveč v snop in tega postavil v okvirjeno mrežo, na mesto, od koder je hotel, da se vidi slika nelomljena.

Za to sliko je Ogrin napravil študijo. Naslikal je kaplana Vidergarja, sedečega v diakonski obleki na oltarni menzi, kot sv. Štefana. Po tej študiji, ki je ohranjena, je Wolf nato izdelal sliko. Ogrin sam pa je naslikal angele, ki nosijo oblak pod sv. Štefanom. Za dva angela je Ogrin portretiral dve Deklevo-vi dekleti.

Dne 6. novembra je odšel Ogrin zopet v Benetke in pridno nadaljeval študije. Za sklep drugega šolskega leta je bila razpisana nagrada 300 srebrnih lir za najboljšo kompozicijo. Ogrin si je izbral umor vojvoda Galeazza Marije Sforza v cerkvi sv. Štefana v Milanu 1476. V svojih spominih je Ogrin pomotoma zapisal umor Galeazza Viscontija (v milanskem Domu). Za kompozicijo je napravil več študij, porabil portrete svojih profesorjev, součencev in sošolke Detkeu z Nizozemskega. Umorjenega vojvoda drži Ogrinov hišni gospodar, nekdanj znani tenorist. Tudi sam sebe je uvrstil med navzoče.

Za karton je dobil prvo nagrado, zaradi zavisti domačinov pa je denarno nagrado odklonil »za revne domače akademike«. Zase je obdržal le diplomu. Zato ga je pohvalil beneški časopis L'Adriatico z dne 26. 7. 1877 in ga imenoval »plemenitega umetnika«. Takole nekako je pisal list: »Sredi nemških gora je živela družina pastirjev, ki je imela sina; kakor italijanski slikar Giotto je že kot deček kazal veliko nagnjenje za umetnost. Ko je pasel čredo, je sanjal o Italiji in zbiral prihranke, da bo lahko prekoračil Alpe in prišel študirat v Benetke. Ta deček je sedaj študent na tukajšnji slikarski akademiji in je dobil prvo nagrado za kompozicijo. 300 lir v srebru pa gospod Ogrin, tako se piše, ni hotel kot tujec sprejeti in jih darovati italijanskim sošolcem. Plemenito srce pravega umetnika«.

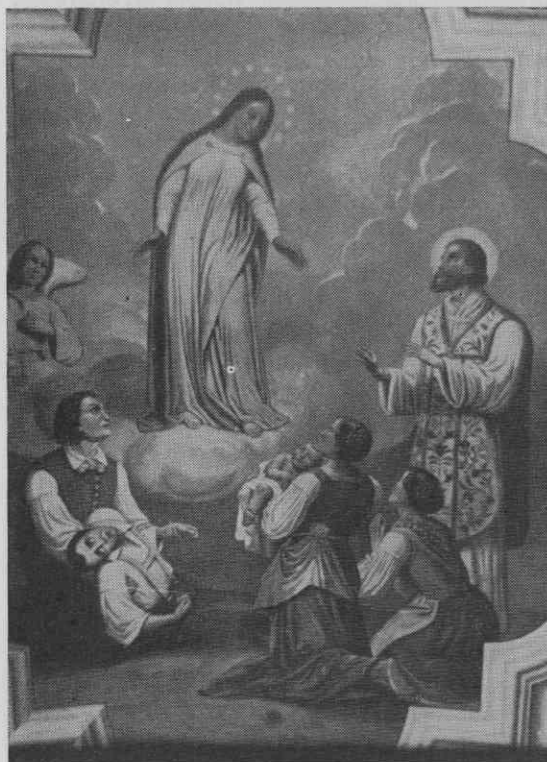
Tako je Ogrin končal beneško akademijo. Doma je obiskal Janeza Šubica, ki je slikal v Horjulu. Dne 19. avgusta 1877 pa je bil zopet

pri Wolfu v Vipavi. Ta mu je izročil v delo tri slike na evangeljski strani cerkve. Vse tri so iz življenja sv. Štefana: njegov sprejem za diakona, sv. Štefan deli miloščino in njegova posvetitev za diakona. Na slikah, ki jih je Ogrin naslikal po Wolfovih osnutkih, je skoraj vsaka glava portret. Na prvi vabi kaplan Vidergar sv. Štefana v diakonat, na drugi sliki deli grof Lanthieri revežem kruh, na tretji je naslikal dekana Grabrijana kot sv. Petra (skica je v Narodni galeriji), poleg njega stoji beneficiat Hiti. Kot Štefan je naslikan Ivo Prost, pozneje nadučitelj in pisatelj, za vipavskim mežnarjem pa je naslikal Wolfa samega. Vse tri slike je končal v petih tednih. Delo v vipavski cerkvi pa je bilo končano konec novembra 1877.

Ogrin se je odločil, da dopolni svoje znanje še na dunajski akademiji. Wolf mu je januarja 1878 napisal priporočilno pismo na Vojtêha Hynaisa, kjer ga je prosil, naj Ogrinu, ki je dovršil beneško akademijo, pomaga na Dunaju z dobrimi nasveti.

5. NA DUNAJU

Na Dunaju je Ogrina na kolodvoru pričakoval stari prijatelj, jurist Volčič. Drugi dan je poiskal Jurija Šubica, ki je bil tedaj v Griepenkerlovi specialni šoli. Jurij mu je razkazal novo poslopje umetnostne akademije in ga predstavil nekaterim profesorjem. Zimski



S. Ogrin, Bolniki pred Marijo in sv. Valentinom. Slika na oboku ladje župne cerkve na Senturški gori

in poletni semester 1877/78 je Ogrin obiskoval splošno slikarsko šolo na akademiji pri prof. Griepenkerlu kot gost. Dne 10. novembra 1878 pa je bil sprejet med redne učence. Na akademiji se je seznanil s frančiškanom p. Aleksandrom Roblekom, s katerim sta bila nato najboljša prijatelja do Roblekove prezgodnje smrti. Ko je prišel še Janez Šubic na Dunaj, sta stanovala z Jurijem skupaj. Sèm je pogosto zahajal tudi Ogrin.

Vsem je šla bolj trda za denar, a dokler je kdo kaj imel, so si pomagali drug drugemu. Ko pa je vsem zmanjkalo denarja, so zastavljali svoje stvari pri Judih. Talko je nekoč Jurij poklical z dvorišča k sebi v II. nadstropje Juda, ki je kupoval stare stvari in mu ponudil v nakup svoje hlače. Jud mu je hotel dati le malenkostno vsoto, nato pa ga je Jurij napodil. Ko je bil Jud zopet na dvorišču, ga je Jurij vnovič poklical, a Judova ponudba je bila sedaj za 10 kr nižja od prejšnje. To se je nekajkrat ponovilo in vsakokrat je Jud zmanjšal svojo ponudbo za 10 kr. Slednjič je dobil hlače za polovico svoje prvotne ponudbe.

Ogrin je veliko kopiral v slikarski galeriji Belvedera za Franca Kotnika v Verdu, ki ga je podpiral. Zanj je naslikal tudi sliko »Kaj pa to?« Ko je moral Jurij Šubic k vojakom v Bosno, sta z Janezom Šubicem risala za Stritarjev »Zvon«. Ogrin je narisal npr. »Kaj pa to?« »Črtomir in Bogomila na Blejskem otoku« in več drugih risb. Stritar je te risbe slabo plačeval, menda po goldinarju za risbo. Leta 1879 je Ogrin naslikal za bankirja dr. Pongratza dve oltarni sliki za neko farno cerkev, ki je bila pod njegovim patronatom. Poleg tega ga je Pongratz povabil, naj pride med počitnicami na Bled, kjer mu bo poslikal kapelico pod njegovo vilo.

Ogrin je sklenil, da bo po dveh letih zapustil Dunaj. S p. Roblekom sta se domenila, da se snideta v Benetkah, kamor je pater nameral iti po dovršeni dunajski akademiji.

Z Dunaja je Ogrin šel najprej domov, nato pa na Bled, kjer je naslikal v Pongratzovi kapelici sliko Marije Pomagaj. Kapelica je stala pod Pongratzovo vilo ob jezeru. Pozneje je tam sezidal svojo vilo Praprotnik in izravnal teren. Pred nekaj leti je gledala iz zemlje le zgornja polovica kapelice s podobo Marije z detetom, spodnji del, kjer so bili naslikani prosilci, ki se zatekajo v stiskah k Mariji in v ozadju Blejsko jezero z otokom, pa je bilo zasuto. Poleg kapelice je naslikal za Pongratzove še oljnato sliko Blejsko jezero z otokom.

Po vrnitvi na Vrhniko je Ogrin obiskal mojstra Wolfa, ki ga je naprosil, naj mu naslika oltarno sliko sv. Antona Puščavnika za podružnico sv. Antona v Drenovcu na Bizeljskem. Sliko je moral Wolf napraviti za hote-

lirja Tavčarja, kateremu je bil dolžan za hrano in pijačo. Ogrin je šel na frančiškanski most in tam poiskal nekega berača z dolgo brado, primerneza za model, in ga peljal v Wolfov atelje. Tam je naslikal zaželeno sliko v dveh dneh.

Na Vrhniki je naslikal za župnika v Vremah, Fettiha Frankheima, ki je bil prej kaplan na Vrhniki, »Pogled na Vrhniko z Drče«, ki je sedaj v Narodni galeriji, in »Kotnikovo hišo v Verdu« za Franca Kotnika. Delal je tudi na gradu v Lesnem brdu, kjer je na vzhodni strani gradu naslikal sončno uro z Božjo materjo in portretiral Franca in Emilijo Golob, lastnika gradu, njuna otroka in mater graščakinje. Slike so bile uničene med zadnjo vojno.

Še pred odhodom v Benetke je Ogrin dobil pismo p. Robleka, ki je bil tedaj že tam. Sporočil mu je, da je bila lani, 1878 akademija v Benetkah popolnoma preurejena in da sedaj ni več slikarska šola, marveč le nekaka pripravljalna šola za slikarje. Učenci ne slikajo več glav in aktov, marveč jih le rišejo. Za učence, ki so že napredovali, je na razpolago nekaj honorarnih profesorjev, ki pa niso v nikakšni zvezi z akademijo. Ker ni denarja za modele, se pri teh slika le kake tri dni v tednu.

6. PO ITALIJI

Na jesen 1879 se je Ogrin odpeljal v Benetke. Nameraval je, da si ogleda Italijo vsaj do Rima. V Benetkah je obiskal p. Robleka v frančiškanskem samostanu. Z njim sta nato obiskovala galerije in cerkve. Oglasil se je tudi pri svojem bivšem profesorju Molmentiju in obiskal še nekatere druge znance. Ko je zvedel, da je slikar Feuerbach v Benetkah, je pisal Wolfu, naj mu pošlje priporočilno pismo zanj. Preden je dobil odgovor, je Feuerbach 4. januarja 1880 nenadoma umrl. Ogrin se je udeležil pogrebnih obredov, ko so truplo odpeljali na kolodvor.

Iz Benetk je odpotoval v Bologno, kjer je ostal dva dni. Tu je občudoval zlasti Rafaelovo Sv. Cecilijo. Tretji dan se je odpeljal čez Apenine v Firence. Ogledal si je mesto, šel na S. Miniato in v Fiesole. Obiskal je poleg drugih muzejev tudi muzej sv. Marka, kjer si je ogledal dela pobožnega fra. Angelika. V hodniku na dvorišču pred cerkvijo Annunziata je kopiral nekaj slik Andreja del Sarto.

V začetku marca je odpotoval v Rim. Tu je stanoval na Via Rasella 21 v tretjem nadstropju tik ob vrtnem zidu Kvirinala. Za ogled mesta si je nabavil Mayerjev vodič »Po Italiji v 50 dneh«. Za revnega slikarja je bilo 9 mark velik izdatek. Ko je vodič slednjič le kupil, je napisal na naslovni strani: »Sedaj moje. Rim 10. marca 1880. S. Ogrin.« Do

smrti mu je bil ta vodič najljubša knji-
ga, njegov priročnik umetnostne zgodovine.

Z vodičem si je nato ogledoval mesto, nje-
gove cerkve in zbirke. Rad je hodil k sv.
Pavlu in sv. Lovrencu zunaj mesta, najrajši
pa v cerkev sv. Petra in v Vatikan, kjer je
občudoval Rafaelove in Michelangelove fre-
ske. Pri sv. Petru se je udeleževal obredov
velikega tedna. Bil je v cerkvi, ko so po ju-
tranjicah pokazali z balkona nad kipom sv.
Veronike vernikom relikvije sv. Križa in Ve-
ronikin prt. Pokazal jih je Leon XIII. »velik,
suhoten mož, častitljiv starček«, kot je pisal
26. marca o tem svojem prijatelju. — Ob kon-
cu avgusta se je vrnil domov.

7. DOMA IN NA VIPAVSKEM

Na Vrhniki je leta 1881 naslikal božji grob
za farno cerkev. Ker je imel veliko naročil za
Vipavsko dolino, se je nato preselil v Vipavo.
Atelje je imel v drugem nadstropju vipavske-
ga župnišča. Od tod je imel krasen razgled
po Vipavski dolini in na bližnje vinske gori-
ce. Tik pred božičem ga je obiskal Vatroslav
Holz. Tedaj je slikal Križev pot za Gradiško.
Holz je opisal ta obisk v Slovenskem Narodu.

V začetku leta 1882 se je vrnil p. Roblek iz
Rima in mu priskrbel naročilo Križevega pota
za Pevmo. Po opravljenih naročilih se je vr-
nil na Vrhniko, kjer je od 15. junija 1882 da-
lje stanoval pri Krištofu v Hribu št. 62, kjer
je danes Dom onemoglih.

Ogrin je zahajal v gostilno pri Štritofu,
kamor je prihajal tudi Jožef Petkovšek, ki je
bil bratranec krčmarice Ane Tomšič. 21-letni
Verjan je spomladi prišel od vojakov iz Bos-
ne in je nameraval postati slikar. Takoj po
vrnitvi iz Bosne je bil aprila že v Benetkah,
kjer mu pa tamkajšnja slikarska šola ni
ugajala. Zato je nameraval iti na jesen v Mo-
nakovo. Morda je obiskoval Ogrina v nje-
govem ateljeju ali pri delu na prostem; da pa bi
se pri njem šolal, ni govora. Po zapisku v ne-
ki skicirki je Ogrin že 10. septembra odšel na
Vipavsko, kjer je slikal pri kapucinih v Sv.
Križu. Tako so domneve Marolta in Mesesnela,
da je napotil Ogrin Petkovška v Benetke in
da se je šolal pri njem, brez vsake podlage.

Ogrin je pri kapucinih slikal v cerkvi in
napravil Križev pot. Tam je ostal do 22. de-
cembra. Naslednje leto je bil zopet na Gori-
škem in poslikal prezbitერიj v Šmarju.

Nato se je za stalno naselil na Vrhniki.
Ustanovil je lastni dom in se 9. septembra
1884 poročil z Elizabeto Tomšič, hčerjo krč-
marice pri Starem Štritofu. To leto je začel
zidati tudi svojo hišo ob Tržaški cesti.

Leta 1888 so se sestali v Ljubljani Janez Šu-
bic, ki je bil tedaj v Kaiserslauternu, njegov
brat Jurij iz Leipziga in Ogrin. Domenili so
se, da se drugo leto sestanejo na Ogrinovem

domu. A bil je to zadnji sestanek. Janez je
umrl že naslednje leto, Jurij pa leta 1890.

8. CERKVENI SLIKAR

Polnih petdeset let je Ogrin slikal skoraj iz-
ključno za cerkve. Po njegovem seznamu na-
ročil, ki ga je vodil od leta 1885 do svoje smr-
ti leta 1930, je poslikal kakih 30 prezbiteri-
jev, napravil 12 slik na cerkvene stene, nasli-
kal 18 križevih potov, 15 božjih grobov, 16
bander in poslikal 16 vaških kapelic.

Delal je veliko, zaslužil pa malo. Če je ho-
tel dobiti delo, je moral delati za nizko ceno,
ker visokih cen večina cerkva ni zmogla. Za
oljnate slike je vedno uporabljal najboljši
material, slikal jih je vedno na dvonitnik
(cvilh) z najboljšimi barvami. Tako npr. je le-
ta 1900 prejel za sliko sv. Družine (format
2,25 m × 1,35 m) za delo, platno, slepi ok-
vir in barve 100fl. Leta 1913 je naslikal božji
grob za Dolenjo vas pri Ribnici. Dobil je 680
kron, stroškov je imel 223 kron, ostalo mu je
torej 457 kron. Na koncu je pripisal: »Malo
za poldrugi mesec dela dveh delovnih moči!«

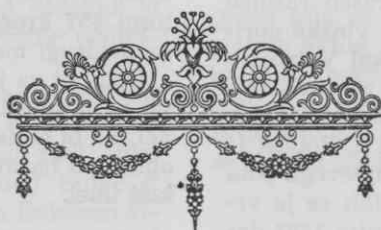
Dolg, ki ga je napravil pri zidanju svoje hi-
še, ga je moril vse življenje. Vedno je hrepe-
nel, da bi si nabavil gibljivo lutko za slikanje
oblek po naravi, a potrebnega denarja ni ni-
koli imel.



S. Ogrin, Sv. Družina. Slika v župni cerkvi na Vrhniki

Njegovo umetnost je najbolje označil dr. Mantuani v članku »Poljudna umetnost v praksi«, ki je izšel v Slovincu 10. februarja 1928 o slikarji v cerkvi v Št. Vidu pri Cerknici. Tam piše pravilno, da imajo cerkve, posebno na deželi, nabožno vzgojno nalogo, kakor izvaja sv. Pavlin Nolanski v svojih spisih. Umetnik naj govori s svojo umetnostjo preprostem človeku neposredno tako, da mu

bo umljiv, ne more pa mu staviti umetniških problemov. O »modernosti« pri Ogrinovich slikah ni govora. Te tudi ni iskal, ampak je ostal zvest svoj smeri, to je novejši nazarenski šoli, ter obljubil strpc šentviške farne cerkve z umljivimi liki, ki si jih ve vsebinsko tolmačiti vsak župljan, star ali mlad. Ogrinova umetnost služi torej važnemu namenu cerkvene umetnosti: vzpodbujanju k pobožnosti.



Lepo število slovenskih kulturnih delavcev, posebno z našega Štajerskega, je v 19. stoletju navezalo osebne stike s prekmurskimi izobraženci, predvsem z duhovniki. Taki so bili Stanko Vraz, Anton Krempel, Peter Kozler, Božidar Raič, Matija Valjavec, Davorin in Anton Trstenjak, Franc Simonič, Vatroslav Oblak, Janko Šlebinger, Franc Kovačič, Matija Slavič in Anton Korošec ter mogoče še kdo. Med prekmurske Slovence jih je privedla skrb za njihov narodni obstoj, zanimanje za njihov jezik in narečja, za slovstvo, ljudsko izročilo in tudi za politične razmere, v katerih so živeli. Obenem so nekateri zbirali prekmurske knjige in rokopise. Sad teh obiskov je bil dvojen:

1. Ko so se vrnili, so nekateri izmed njih v tisku objavljali zbrano gradivo, namerno obveščali slovensko javnost o svojih vtisih, opažanjih in ugotovitvah ter jo seznanjali s prekmurskimi kulturnimi, prosvetnimi, narodnostnimi in političnimi razmerami. Za Slovence med Muro in Rabo so se zanimali in o njih pisali tudi taki slovenski izobraženci, ki sicer niso osebno prišli mednje, pa jih je skrbelo njihova usoda. Teh člankov, razprav in sporočil o prekmurskih Slovencih je bilo v našem tisku sorazmerno precej in če bi jih kdo zbral in opremil s kritičnimi pripombami, bi jih bilo za obsežno knjigo, ki bi zelo zgovorno pričala o budni skrbi slovenske domovine za prekmurske Slovence v 19. stoletju.

2. Obiskom je sledilo dopisovanje. Slovenski kulturni delavci so po svoji vrnitvi večinoma ostali v pismenih stikih s tistimi prekmurskimi izobraženci, s katerimi so se na poteh po Prekmurju spoznali. Izmed katoliških duhovnikov npr. z Jožefom Vargom pri Sv. Juriju, z Jožefom Košičem na Gornjem Seniku, z Jožefom Borovnjakom na Cankovi, z Markom Žižekom v Beltincih in Jožefom Bagaryjem v Martjancih. Izmed protestantskih duhovnikov sta znana Aleksander Terplan v Puconcih in njegov naslednik Rudolf Cipot (Czipoth). — To obojestransko dopisovanje je zavzemalo važno mesto v medsebojnih stikih, toda žal se nam je od tega bore malo ohranilo. Zato nam mora biti toliko bolj dragoce no tisto, kar je ohranjenega.

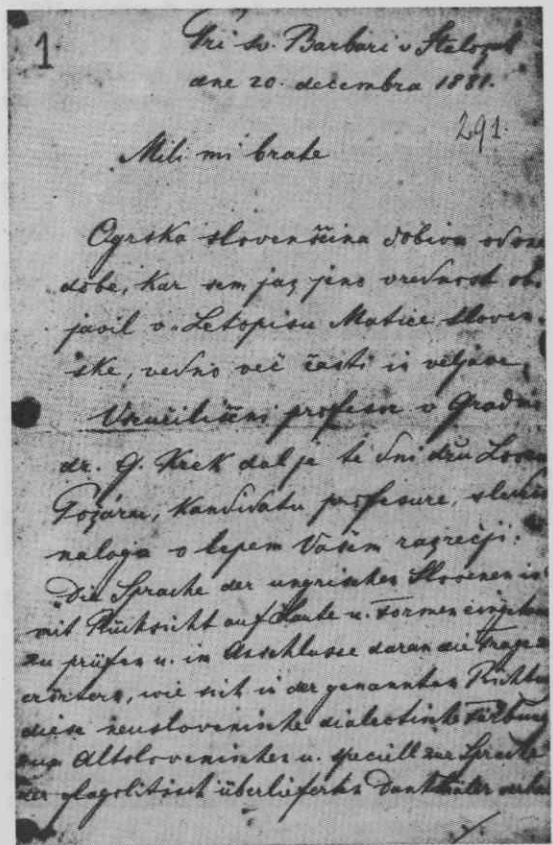
Tako je ohranjeno pismo, ki ga je pisal Jožef Varga, kaplan pri Sv. Juriju v Prekmurju (Rogaševci), dne 26. julija 1838 Stanku Vrazu, zbiratelju prekmurskih ljudskih pesmi. Pismo je priobčil Fr. Š. Kuhač leta 1880.¹

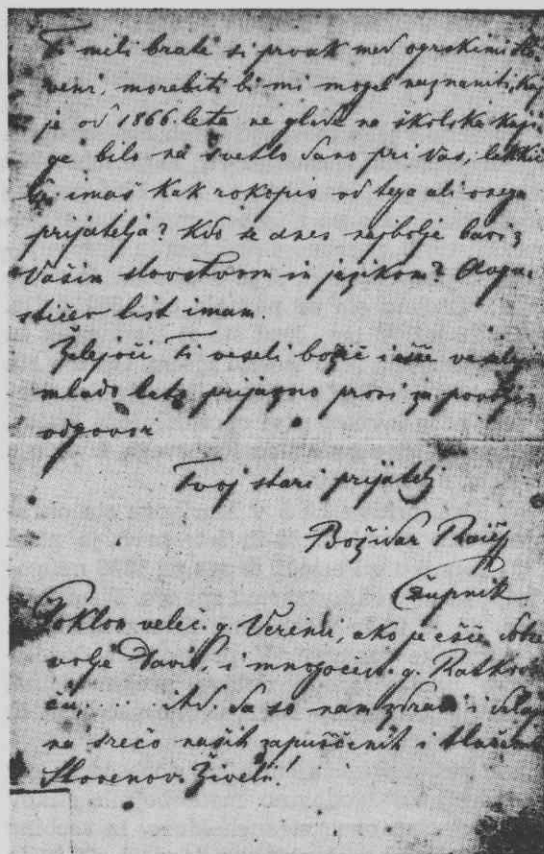
Božidar Raič je 1878 delno objavil pismo evangeličanskega pastora Aleksandra Terplana Oroslavu Cafu, v katerem mu je pojasnil pomen nekaterih prekmurskih besed.²

Posebno važno mesto je v teh medsebojnih stikih zavzemal Božidar Raič, ki je leta 1860 Prekmurje prepotoval in ga leta 1866 ponovno obiskal, nato pa z izobraženci ostal v pismenih stikih, posebno s Košičem in Borovnjakom. Z Borovnjakom si je dopisoval do svoje smrti. Osebno sta se poznala od 1860 dalje, torej 26 let. V tem času sta si Borovnjak in Raič izmenjala lepo število pisem. Od teh sta ohranjeni dve Raičevi pismi Borovnjaku. Nanju je naša javnost prvi opozoril Jože Ftičar, naš najboljši poznavalec Raičevega življenja in dela, z besedami:

»V Drž. arhivu LRS v Mariboru sta ohranjeni dve pismi iz 80-ih let: prvo je pisal 1881 župniku v Pertoči, drugo pa 1886 neugotovljenemu prekmurskemu znancu. Pismi pričata, da se je še v teh letih živo zanimal za prekmurske razmere. V prvem z zadovoljstvom ugotavlja, da dobiva prekmurščina, odkar jo je ocenil v LMS, vedno več časti in veljave.«³

Obe pismi priobčujem tukaj dobesedno, ker sta važni za zgodovino medsebojnih stikov Slovencev na obeh straneh Mure. Iz vsebine obeh pisem je moč natanko dognati, da ju je Raič pisal Borovnjaku. Zato bom k vsakemu pismu podal nekaj pojasnil.





Prvo pismo se glasi:

Pri sv. Barbari v Haložah
dne 20. decembra 1881

Mili mi brate

Ogrska slovenščina dobiva od one dobe, kar sem jaz jeno vrednost objavil v »Letopisu Matice Slovenske«, vedno več časti in veljave.

Vseučilišni profesor v Gradcu dr. G. Krek dal je te dni dru Lovru Požaru, kandidatu profesure, sledečo nalogo o lepem Vašem razrečji: »Die Sprache der ungrischen Slovenen ist mit Rücksicht auf Laute u. Formen eingehend zu prüfen u. im Anschlusse daran die Frage zu erörtern, wie sich in der genannten Richtung diese neuslovenische dialectische Färbung zum Altslovenischen u. speciell zur Sprache der glagolitisch überlieferten Dankmäler verhalte.«

Ti mili brate si prvak med ogrskimi Slovenci, morebiti bi mi mogel naznaniti, kaj je od 1866. leta glede na školske knjige bilo na svetlo dano pri Vas, lehkü še imaš kak rokopis od tega ali onega prijatelja? Kdo se danes najboljše bavi z Vašim slovstvom in jezikom? Avgustičev list imam.

Zeležoji Ti veseli božič i ešče veselejše mlado leto prijazno prosi za poveljen odgovor

Tvoj stari prijatelj
Božidar Raič
župnik

Poklon veleč. g. Verenu, ako je ešče dobre volje David, i mnogočest. g. Ratkoviču, ... itd., da so nam zdravi i delajo na srečo naših zapuščenih tlačenih Slovenov. Živeli!

Raič je to pismo pisal od Sv. Barbare v Haložah, kamor je prišel za dušnega pastirja istega leta 1860, ko je prvič obiskal Prekmurje in tu ostal do smrti.⁴ Vtise svojega prvega potovanja v krajini med Muro in Rabo je opisal v razpravi »Črtice o Prekmurcih in o njihovem govoru«, ki je začela izhajati leta 1863 v Vilhar-Levstikovem »Napreju«. Izšel je le prvi del razprave, ker je »Naprej« prenehal. Cela razprava je bila nato — nekoliko popravljena in dopolnjena z vtisi z obiska Prekmurja leta 1866 — natisnjena v Narodnem Koledarju in Letopisu Matice Slovenke za leto 1868 na straneh 53—76. V letopisu Matice Slovenske za leto 1869 je Raič priobčil še drugo svojo razpravo »Prekmurški književniki pa knjige« (str. 57—84). Na ti dve razpravi misli Raič, ko pravi v pismu, da sta pridobili ogrski slovenščini vedno več časti in veljave. Res sta obe razpravi neprestano služili poznejšim piscem o prekmurskih kulturnih in narodnostnih razmerah za podlago, iz njiju so prevzemali podatke tudi z nekaterimi napakami vred. Druga razprava je še posebej važna, ker v njej Raič priobčuje v celoti ali deloma tudi nekaj važnih pisem, npr. dve Žbūlovi iz Velikih Dolenc Borovnjaku.⁵ Zelo važni so tudi podatki, povzeti iz Borovnjakove korespondence, o dveh luteranskih duhovnikih v Puconcih, Terplanu in Cipothu.⁶ Raičevo sorazmerno obširno poročanje o značilnostih prekmurskega narečja je še bolj pritegnilo zanimanje slovenskih jezikoslovcov.

Nadvse važno je Raičevo sporočilo, da je dr. Gregor Krek, univ. profesor v Gradcu, dal Lovru Požarju nalogo o prekmurskem narečju. Krek se je 1867 habilitiral na graški univerzi za slovanske jezike in slovstvo, 1871 je postal izredni in 1874 redni profesor na tej univerzi.⁷ Da se je Krek v tem času zanimal tudi za prekmurščino, spričuje njegova razprava »O novoslovenskem rokopisu zgodovinskega društva koroškega«, ki je izšla leta 1881,⁸ torej v letu, ko je poslal Raič to pismo Borovnjaku. Ko Krek tu razpravlja o tako imenovanem celovškem (rateškem) slovenskem rokopisu, zapisu očenaša, češčenemarije in apostolske vere, se ozira tudi na prekmurske izraze v molitvah: da »Slovenci v Ogrih« imajo tudi kot Slovani vzhodne cerkve *raspet* brez dostavka *na križ* namesto *češčena* Marija imajo *zdrava bodi*, imajo *milošče puna* in *blagoslovljena* namesto *gnada* in *žegnana*, glede tega so nam »ogerski Slovenci ... lahko v zglede«,⁹ ogerska slovenščina še ima tudi prihodnik *ima priti*, to je nedoločnik s sedanjikom glagola imeti.¹⁰ Krek je navedel kot vir za te prekmurske izraze *Sv. evangeliome*, ki da so izšli v Radgoni 1840, stran 133 in 134.¹¹ Zaradi tega je Ivan Zelko vzel v svojo bibliografijo del Mikloša Kūzmiča tudi ta natis iz

leta 1840 in se tudi sklicuje na Kreka.¹² Ponatis, katerega je uporabljal Krek, pa ni bil iz leta 1840, ampak poznejši, katerega je pripravil Borovnjak. Starejši natisi Svetih Evangelijomov imajo obliko: Zdrava *bojdi* Maria, Borovnjakovi ponatisi pa: Zdrava *bodi* Maria. Natisa iz leta 1840 ni bilo, pač pa je natis izšel leta 1841 s škofijskim dovoljenjem z dne 23. novembra 1840. S tem starim dovoljenjem so izhajali ponatisi Sv. Evangelijomov tudi v drugi polovici 19. stoletja.

Lovro Požar je bil kot vseučiliščnik večkrat Raičev gost pri Sv. Barbari in gotovo je Raič vplival, da je Krek dal in Požar sprejel nalogo o pomurskem narečju. Če bi bil Požar to nalogo napisal, bi bil tako predhodnik prekmurskemu jezikoslovcu Avgustu Pavlu. Pozanimal sem se na graški univerzi, ali je Požar oddal to seminarsko nalogo in ali je iz tega predmeta doktoriral. Požar je namreč študiral v Gradcu filozofijo, slavistiko in klasično filologijo od leta 1833.¹³ Prejel sem odgovor, da o prekmurskem narečju Požar ni napisal kakšne naloge. Vidimo pa, kako se je Raič trudil, da bi mlade slaviste navdušil za študij prekmurskega narečja.

Raič je pisal to pismo nekomu, ki da je »prvak med ogrskimi Sloveni«. Ta ni mogel biti župnik v Pertoči, kot misli Ftičar, ker je takrat bil v Pertoči Štefan Veren, in temu pošilja Raič na koncu tega pisma »poklon«. V tisti dobi je bil prekmurski prvak edino Verenov sosed na Cankovi — Borovnjak. Ko je bil Raič leta 1866 na obisku v Prekmurju, se je seznanil tudi z novejšim prekmurskim tiskom.¹⁴ Sedaj v pismu prosi Borovnjaka, da bi ga seznanil s prekmurskim tiskom, ki je izšel po letu 1866. Tudi za rokopise ga prosi. Hoče tudi vedeti, ali so se pojavili kakšni novi prekmurski pisatelji. Raič je imel tudi »Avgustičev list« tu; misli na PRIJATEL-a, katerega je izdajal in urejeval Imre Agustich in je izhajal od 15. septembra 1875 do 15. julija 1879. v Budimpešti.¹⁵

Štefan Veren (r. 28. oktobra 1818 v Soboti — umrl 6. marca 1891 v Pertoči) je bil dušni pastir v Pertoči od julija 1855 do smrti.¹⁶ Raič je bil pri njem na svojem prvem potovanju po Prekmurju leta 1860.¹⁷ Raič je Verena zelo cenil. Ob Verenovi smrti je dr. Franc Ivanocy, tišinski dekan, zapisal v župnijski kroniki: »V Verenu smo zgubili star tip duhovnika, posebljeno srčno dobrotu.«¹⁸ Še več je o Verenu povedal Ivanocy v daljšem nekrologu leta 1906: »Veren so bili posebno dobrega srca človek i so veliko poštenje mēli ne samo pred svojimi farnikami, nego pred vsemi, šteri so nji poznali. Njihova odkritosrčnost i darovitost je po celoj slovenskoj krajini poznana bila i vsako društvo, pri šterom so oni navzoči bili, je čutilo topločo njihove dūše. Ne samo dūševen paster so bili svojim vernim, nego i

teloven vračitel celoj okroglini. Daleč z vo-grski krajin so nji poiskali vnogi betežniki i ne samo eden je po njih zvračeni, tak da so sv. Helene plebanoš široko bili poznani kak imeniten vračitel i jako dober človek. Kak šteč tužen i pobit je štoj k njim prišeo, največkrat je odišo od njih potroštan i dobre vole vsaki človek. Oni so razumeli z prostim rečmi globoko srce človeče segreti. Kde so nazoči bili, tam je vsaka dūša dobre vole bila. *Bili so tudi jako dober Slovenec*, zato kde i kda je mogoče bilo, najraj so slovenski gučali i či so med pravo slovensko društvo prišli, te je njihova dobra vola i njihova vesela reč ne konca mela. Kem menje je takši odkritosrčni enakoga mišljenja lūdih dnes den med gospodami, tem bole v poštenji ostane Verenov spomenek med nami. Vredni so, da vsaka dūša naše slovenske krajine se z lūbeznostjov i z zahvalnostjov z njih spomene vsake čase.«¹⁹ Tudi *Ratkoviča* je Raič spoznal na svojem prvem potovanju po Prekmurju leta 1860. Takrat je bil v Gornji Lendavi ž. upravitelj (1859—1861), pozneje pri Sv. Juriju (Rogaševci) ž. upravitelj (1862—1866), župnik (1866—1893) in dekan soboške dekanije (1877—1893). Poklican je bil v somboteljski kapitel in bil kanonik od 1893 do smrti dne 20. januarja 1907.²⁰ O obisku Gornje Lendave in *Ratkoviča* leta 1860 piše Raič: »Mladi župni oskrbnik (namreč *Ratkovič*), še-le pred tremi leti dovršiv bogoslovske nauke, sedaj župnik pri sv. Jurji (namreč leta 1868), nas je ljubezljivo pozdravil, že nasproti nam prišedši, toda v madjarski besedi, in gostoljubno sprejel.«²¹

Oba, Veren in *Ratkovič* sta bila tudi Mohorjana in naročnika knjig Matice Slovenske. Raič še leta 1881 v pismu oba in še druge navdušuje, naj »delajo na srečo naših zapuščenih in tlačanih Slovenov« v Prekmurju.

Drugo Raičevo pismo se glasi:

Abgeordnetenhaus 21./2. 86

Veličastni gospod!

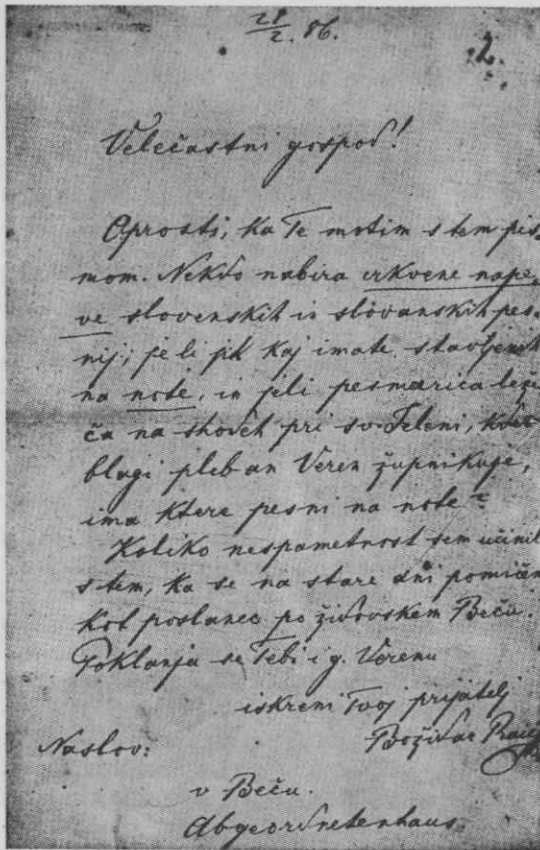
Oprosti, ka Te motim s tem pismom. Nekdo nabira *crkvene napeve* slovenskih in slovanskih pesnij; je li jik kaj imate stavljenih na *note*, in jeli pesmarica ležeča na shodeh pri sv. Jeleni, kder blagi pleban Veren župnikuje, ima ktere pesni na note?

Koliko nespametnost sem učinil s tem, ka se na stare dni pomičem kot poslanec po židovskem Beču. Poklanja se tebi i g. Verenu

iskren Tvoj prijatelj
Božidar Raič

Naslov:
v Beču.

Abgeordnetenhaus.



Ftičar sicer pravi, da je Raič pisal to pismo neugotovljenemu prekmurskemu znancu, pa je iz vsebine zopet razvidno, da je bilo to pismo namenjeno nekomu, ki je živel v bližini sv. Jeleni, to je Pertoče in njenega župnika Verena. In ta je bil Borovnjak, ki je res bil Raiču iskren prijatelj in Raič njemu.

Za stare cerkvene pesmi so se začeli zanimati z glasbenega stališča slovenski cecilijanci že takoj ob ustanovitvi svojega društva za obnovo slovenske glasbe. Cecilijansko društvo se je v Ljubljani ustanovilo leta 1877.²² Začel je izhajati »Cerkveni glasbenik« že leta 1878,²³ ki je zbiral in objavljal stare cerkvene pesmi. Tudi p. Hugolin Sattner je leta 1881 vabil, naj bi prišle znova v rabo »vsebinsko izvrstne« stare cerkvene pesmi. Nekaj teh pesmi je objavil J. Tavčar leta 1886 in 1887 v »Cerkvenem glasbeniku«.²⁴ Danilo Fajgelj je skupno z Janezom Kokošarjem zbiral stare cerkvene napeve, ki so izšli v zbirki »Cerkvene pesmi, nabrane med slovenskim narodom« (1885, 1886).²⁵

Mogoče je na te zbiratelje starih napevov mislil Raič v tem svojem pismu. Toda utegnil je to biti kdo, ki ni bil Slovenec — ker so ga zanimali tudi »slovanski« napevi. Pri tem se je takoj spomnil na Prekmurje in na potrebo po zbiranju napevov prekmurskih cerkvenih pesmi. Zato Borovnjaka sprašuje, ali je v pertočki pesmarici kaj pesmi »na note«.

To pesmarico je videl Raič leta 1860 v pertočki cerkvi sv. Helene ob svojem prvem obisku Prekmurja. Leta 1869 je o njej poročal: »Opomniti je še treba, ka se v župni cerkvi v Pertoči pri sv. Jeleni nahaja *Gradual* popisani po Smodiš Jožefi s Krajšič od toga po dobročiniteli Haužar Petri v Pertoče na potrebočo Jelenske fare küpleni za osem raniški vu leti 1695 1. martiuša. Školniki se pa priporoča dobra skrb na ete Gradual. Ta rokopisna knjiga ima obliko mešnih bukev in jih debelosti, zadržava pesmi o raznih svetkih i mešah v slovenskem, pa tudi v hrvaškem narečji; leži navadno na vzhodeh služeča g. učitelju za cerkveno petje.«²⁶

Leta 1878 je Raič v Cafovem življenjepisu zapisal o Cafu: »Tudi ‚Gradual‘ (pesemska knjiga) župne cerkve v Pertoči izcrpil je (namreč Caf) in porabil za slovar, naj ga kinči in venča krasno panonsko ali panovinsko razrečje.«²⁷

Raič je leta 1886 hotel vedeti, ali hrani ta pesmarica tudi kaj napevov. Hotel je z njimi seznaniti zbiratelje teh napevov v slovenski domovini. Več o njej in J. Smodišu v SBL (v tisku).

Še nekaj važnega je Raič v tem pismu zapal svojemu staremu prijatelju Borovnjaku: da mu je žal, da se je dal izvoliti na stare dni za državnega poslanca in da mora nastopati v »židovskem Beču«, v katerem je le nekaj tednov pozneje, dne 19. marca 1886 med svojim zadnjim govorom doživel duševni zlom.²⁸ Njegovo življenje se je začelo naglo iztekati in je ugasnilo v Ljubljani dne 6. junija 1886.²⁹

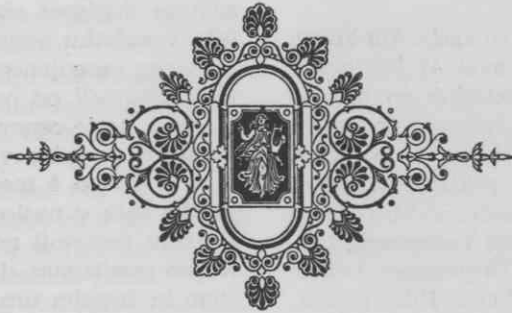
Raič je kot velik rodoljub izkazoval veliko ljubezen do prekmurskih Slovencev, ki se je začela že takrat, ko je bil duhovni pomočnik v Ljutomeru (1850—1851)³⁰ in je tako živeč v njihovi bližini postal pozoren nanje. Obe tukaj objavljeni pismi sta priči, da je ta ljubezen do Prekmurja žarela v Raičevem srcu do konca njegovega življenja.

OPOMBE

1. Fr. Š. Kuhač, Stanko Vraz kao glasbenik. Vi-enac 1880/XII, Zagreb, 606. — 2. Raičev Božidar, Oroslov Caf. LMS 1878, 78. — 3. J. Ftičar, Slovenski taborit Božidar Raič — buditelj prekmurskih Slovencev. Svet ob Muri 1958/III, op. na str. 33. — 4. J. Ftičar. n. d., 27. — Isti, Slovenci na levi in desni strani Mure in njihovi kulturni stiki. Panonski zbornik, Murska Sobota 1966, 120. — Isti, Raič Božidar, SBL II, 9. — 5. Raičev Božidar, Prekmurski književniki pa knjige. LMS za 1869, 71—74, 76—77. — 6. Raičev Božidar, r. t., 70. — 7. Avg. Pirjevec, Krek Gregor. SBL I, 557. — 8. G. Krek, O novoslovenskem rokopisu zgodovinskega društva koroškega. Kres 1881/I Celovec 173 do 190. — 9. G. Krek, n. d., 183 in na tej strani opomba 1 in 2. — 10. G. Krek, n. d., 187. — 11.

G. Krek, n. d., 183, op. 1 in 2. — 12. I. Zelko, Bibliografija del Mikloša Küzmiča. Prekmurska knjižnica 1. I. Zelko, Mikloš Küzmič — V. Novak, Franc Ivanoci, Sobota 1937, 19 št. 5. — 13. J. Šle-binger, Požar Lovro. SBL II, 469. — 14. B. Raič, Listi iz Haloz, Slovenec (Celovec) 25. aprila 1867, št. 47. — 15. N. Brumen, Pregled naprednih tiskov. Ob naprednem tisku, Murska Sobota 1962, 103. — 16. Gy. Géfin, A szombathelyi egyházmegye története III. Szombathely 1935, 448—9. — Kronika župnije Pertoča, 26—27. — 17. B. Raič, Črtice o Prekmurcih in o njihovem govoru. Narodni koledar in LMS za leto 1868, 56—57. — 18. Ivanocyjeva tišinska kronika »Podatki...«, slovenski prevod J. Smeja, 103. — 19. Kalendar presv. Srca Jezusovega za leto 1906, 70—71. —

20. Géfin, n. d., 340. J. Klekl ml., + Ratkovits Vendel. Kalendar presv. Srca Jezušovoga 1908, 87—88. — 21. B. Raič, Črtice o Prekmurcih. NKLMS za leto 1868, 58. — 22. D. Cvetko, Zgodovina glasbene umetnosti na Slovenskem. Tretja knjiga, Ljubljana 1960, 236—237. — 23. D. Cvetko, n. d., 242. — 24. M. Smolik, Odmevi verskih resnic v slovenski cerkveni pesmi od začetkov do konca 18. stoletja, Ljubljana, 1963, 71—2. — 25. J. Mantuani, Fajgelj Danilo. SBL I, 170—171. S. Premrl, Kokošar Janez. SBL I, 490. — Cvetko, n. d., 248. — Cerkevni glasbenik 1887/X, 3—4. — 26. B. Raič, LMS 1869, 77. — 27. B. Raič, LMS 1878, 78. — 28. SBL III, 12. — 29. SBL III, 9 ima napačno, da je Raič umrl 6. januarja, pravilno: 6. junija. — 30. SBL III, 9.



IZ DEJAVNOSTI NARODNEGA SVETA ZA KOROŠKO PRED PLEBISCITOM V LETIH 1919—1920

TONE ZORN

Posebna vloga v okviru slovenskega gibanja na območju južne Koroške v letih 1919 do 1920 gre Narodnemu svetu za Koroško in njegovim krajevnim odsekom, ustanovljenim po ponovni zasedbi tega območja v znani majsko-junijski ofenzivi leta 1919. Navzven se je ta novi Narodni svet s svojimi odseki navezoval na tiste iz časa neposrednega razpadanja stare monarhije, vendar pa je v spremenjenih razmerah dobil novo vsebino. — Zasluga za obnovo te slovenske organizacije pripada generalu Rudolfu Maistru, na čigar pobudo se je zbrala dne 26. junija 1919 šestnajsterica uglednih Slovencev z območja Velikovca ter okolice in obnovila Narodni svet. Pozneje so se vanj vključili še drugi vplivni Slovenci z območja velikovškega in boroveljskega okrajnega glavarstva.¹

Organizacija je dokaj hitro rasla. Do konca leta 1919 je imel Narodni svet 47 krajevnih odsekov. Po nepopolnih podatkih so bili od tega časa na območju velikovškega okrajnega glavarstva ustanovljeni odseki za Tinje, Grabštajn (ta občina je bila pridružena temu okrajnemu glavarstvu), Pokrče, Vovbre, Grebinj, Rudo, severni del občine Važenberk, južni del občine Važenberk, Dravograd, Labot, Dobrlo ves, Žitaro ves, Galicijo, Rikarjo ves, Železno Kaplo, Globasnico, Pliberk, Velikovec, Bistrico pri Pliberku, Libeliče, Djekše, Št. Peter na Vašinjah, Šmihel pri Pliberku in Krčanje. V območju boroveljskega okrajnega glavarstva so v glavnem delovali narodni sveti za Borovlje, Logo ves—Škofiče, Zrelec—Radiše, Žihpolje, Bilčovs, Št. Jakob—Rožek, Hodiše—Otok, Svetno ves—Št. Janž, Podsinjovo ves—Rute, Šmarjeto v Rožu, Glinje, Vetrin, Sveče—Bistrico, Podljubelj—Sele, Loče ob Baškem jezeru, Dravo, Ledince (odsek krajevnega odbora Št. Jakob) in Št. Jakob v Rožu.²

Do plebiscita je bilo ustanovljenih še nekaj novih krajevnih odsekov Narodnega sveta, pa tudi njihovo delo je bilo bolj razgibano. V tem času je naraslo njihovo število na petdeset. Tik pred plebiscitom so bili krajevni odseki Narodnega sveta v naslednjih krajih: v Velikovcu, Tinjah, Grabštajnu, Pokrčah, Vovbrah, Grabinju, Dolini p. Zgornje Trušnje, Želinjah, Labotu, Dobrli vesi, Kasazah, Žitari vesi, Galiciji, Rikarji vesi, Železni Kapli, Globasnici, Pliberku, Bistrici pri Pliberku, Libeličah, Djekšah, Šmihelu, Krčanjah, Malem Št. Vidu, Škocjanu, Mohličah, Žvabeku, Slovenjem Plajberku, Zrelcu, Podljubelju, Podgorjah, Škofičah, Borovljah, Logi vesi, Radišah, Žihpolju, Bilčovsu, Svetni vesi, Glinjah, Vetrinju, Svečah, Podljubelju, Ločah, Selah,

Dravi, Otoku in Rožeku ter skupni odsek za občini Št. Jakob in Hodiše.³

Po svoji vlogi so bili ti krajevni odseki nadstrankarski organi (tisti iz leta 1918 so imeli tudi oblastne funkcije) in naj bi si na kulturnem in gospodarskem področju prizadevali za dvig slovenstva in uresničenje programa Zedinjene Slovenije. V tem se je območje plebiscitne cone A tudi ločilo od osrednje Slovenije, kjer je bilo čutiti živahno politično življenje in katerega odmevi v takratnem slovenskem časopisju so Slovencev na Koroškem več škodili kot koristili, kajti Nemci so s pridom uporabljali polemike v osrednjem slovenskem tisku za svojo protijugoslovansko propagando.

Ob obnovi Narodnega sveta za Koroško je predsedstvo deželne vlade za Slovenijo s posebnim dopisom obvestilo podrejene organe šele v začetku avgusta 1919 in jih opozorilo na vlogo omenjenega sveta pri bližajočem se plebiscitu: »V od naših trup zasedenem delu Koroške se je osnoval slovenski Narodni svet z nalogo, da pripravi plebiscit, ki se ima vršiti v približno 4 mesecih (plebiscit je bil dejansko šele v naslednjem letu — op. T. Z.). Na čelu mu stoji gospod general Maister. — Nujno predlagam, da se izda političnim oblastem in župnim uradom nalog, da se kolikor mogoče ozirajo na predloge, želje in prošnje tega Narodnega sveta in njegovih krajevnih odborov in tako vsi faktorji vzajemno delujejo za nam ugodni izid ljudskega glasovanja.«⁴ V skladu s tem priporočilom so konec leta 1919 določile svoje predstavnike v Narodni svet za Koroško tudi slovenske politične stranke. Izjema so bili slovenski socialni demokrati, ki jih k sodelovanju očitno niso povabili.⁵ Vseslovenska ljudska stranka je imenovala za svoja pooblaščenca v Narodni svet dr. Janka Brejca in Franca Grafenauerja, jugoslovanska demokratska stranka pa Karla Mahkoto, nadučitelja v Borovljah, ter Albina Primica, naddavkarja v Velikovcu.⁶

Zanimivo je, da je Ljubljana šele v tem času določila slovenski stvari na Koroškem prve večje denarne podpore, medtem ko so Nemci v tem času že potrošili velike vsote, namenjene protislovenski dejavnosti!⁷ — Ob vsem tem je Narodni svet za Koroško opozarjal predsedstvo deželne vlade za Slovenijo, da bodo pri plebiscitnih odločitvah nastopali za Slovence tudi negativni faktorji. Navedel je nemško agitacijo, vcepljene predsodke proti Srbom, naraščajočo draginjo, neredno aprovizacijo, izločitev Celovca iz območja jugoslovanske uprave, pomanjkanje prometnih sredstev, zastoj v prodaji domačih izdelkov, po-

manjkanje industrijskih izdelkov, neizpolnjene obljube glede povračila vojne škode, posamezne nekorektne postopke oblasti in podobno, — pač dejstva, ki so jih znal nasprotniki izkoristiti, v Ljubljani pa zanje niso imeli posluha. V glavnem so ostali brez odmeva tudi predlogi Narodnega sveta za izboljšanje razmer v plebiscitni coni A. Tako je za ugodno izpeljavo plebiscita Narodni svet predlagal nadaljnje izhajanje slovenskega periodičnega in propagandnega tiska, prehod v propagandno ofenzivo, prenos delovanja v plebiscitno cono B, oživitve slovenskega kulturnega življenja, razširitev in poglobitev organizacije, nastopanje proti druginji in verižništvu, skrb za pravično delitev dobrin in podobno. Za agitacijo je Narodni svet predlagal predvsem pritegnitev Korošcev-domačinov. Zanimivo je, da je Narodni svet opazil potrebo po delovanju slovenskih političnih strank na Koroškem. Posebno je poudarjal potrebo po delu Vseslovenske ljudske stranke in Jugoslovanske demokratske stranke; predlagal je tudi ustanovitev Samostojne kmetijske stranke. Po mnenju Narodnega sveta bi imela možnost še Narodno-socialna stranka v velikovškem političnem okraju severno od Drave. Narodni svet naj bi bil še nadalje nadstrankarski organ, skrbel naj bi tudi za poravnave morebitnih sporov med političnimi strankami in opozarjal naj bi tudi na nujnost upoštevanja koroških lokalnih razmer.⁸

V polemiki z nemškimi obtožbami, da Narodni svet za Koroško združuje v svojih rokah tako politično kot upravno oblast v plebiscitni coni A, je Narodni svet poudarjal, da ima skupaj s krajevnimi odseki predvsem gospodarske naloge, to je, da se ukvarja z nakupom in prodajo pridelkov s tega območja ter s prometnimi vprašanji, da pa daje pomoč prebivalstvu tudi z raznimi nasveti in s poukom. V polemiki z Nemci je Narodni svet dalje poudarjal, da nima v primerjavi z nemško stranjo dovolj denarnih sredstev.⁹

Pregled dejavnosti koroškega Narodnega sveta in njegovih krajevnih odsekov v predplebiscitnem času kaže, da je bila njihova vloga zaradi pomanjkanja sredstev in podpore zato šibkejša od nemške propagande in njene dejavnosti. Vzrok za to moremo iskati v omejeni možnosti delovanja, v takratni nedognani upravi plebiscitne cone A, predvsem pa v osrednjih slovenskih oblasteh (predvsem v Ljubljani!), ki niso dajale dovoljne podpore.

To je tudi eden izmed vzrokov, zakaj niso že leta 1919 poskusili prenesti propagandne dejavnosti Narodnega sveta še v plebiscitno cono B, ki je bila v nemški upravi. Gotovo je imel pri tem besedo strah, da bo dobila antantna vojaška misija v Celovcu zaradi takšne aktivnosti povod za neposredno vmešavanje

v delo jugoslovanske upravne cone A. Tako bi se vsaj dalo v nekem smislu tudi tolmačiti pismo dr. Gregorja Žerjava z dne 31. oktobra 1919, da »za sedaj ne kaže predlagati naše pritožbe glede pasu B medzavezniški komisiji v Celovcu, ker bi s tem obratno priznali pravo vmešavati se v našo upravo v pasu A. Vsak primer nasilstva nad Slovenci v pasu B se javlja v Pariz in drži v evidenci in se bo uporabil, ko bo prišlo vprašanje predpogojev plebiscita na dnevni red. Postavitev našega zapupnika v Celovcu tudi še ni aktualno, ker je itak predviden zastopnik naše države pri komisiji v Celovcu.«¹⁰

Tako ni čudno, da je prišlo do prvih poskusov ustanovitve posebnega telesa Narodnega sveta, ki je bil namenjen plebiscitni propagandi v coni B, šele v času neposredno pred plebiscitom, t.j. dne 27. septembra 1920. Tedaj je namreč ustanovil učitelj Vinko Möderdorfer poseben propagandni odsek, namenjen delu v coni B, v katerem so bili med drugimi zastopani slovenski narodni delavci iz bližine Škofjega dvora, Št. Lipša, Gospe svete, Timenice in iz Št. Ruperta pri Celovcu. Za agitacijsko delo so predlagali vsoto med 15 in 20 tisoč takratnih avstrijskih kron. Podobno kot Nemci za plebiscitno cono A so sklenili tudi Slovenci za cono B izdati posebne ubožne karte za aprovizacijo. Za sedeže so predlagali Mali Št. Vid, Pokrče in Žrelec.¹¹ Še pred tem je bil podoben sestanek v bližini Vovber, a nemška stran je zaradi nepazljivosti zasledila med udeleženci tega sestanka tudi ljudi iz cone B in jih zajela. Jugoslovanski predstavniki v plebiscitni komisiji so ugotovili, da je to dejstvo precej škodovalo slovenskim prizadevanjem v predplebiscitnem času.¹²

OPOMBE

1. Prim. novoletno okrožnico Narodnega sveta za Koroško 1919 krajevnim odborom. Arhiv Slovenije (AS), fond okrajnega glavarstva Borovlje, fasc. 1920, dok. št. 28. — 2. Gl. op. 1.; dopis Narodnega sveta iz pomladi 1920, AS, fond Narodnega sveta za Koroško, fasc. 2. — 3. Arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja (A INV), fond jugoslovanske sekcije plebiscitne komisije, fasc. 3. — 4. AS, fond poverjeništvu za notranje zadeve deželne vlade, fasc. 10/1919, dok. št. 7331. — 5. AS, fond okrajnega glavarstva Borovlje, fasc. 1920, dok. št. 2483. — 6. Prav tam. — 7. Prim. načrt za nadaljne plebiscitno delo Narodnega sveta; AS, fond Narodnega sveta za Koroško, fasc. 2. — 8. Prav tam. — 9. Odgovor Narodnega sveta na nemške pritožbe z dne 27.12. 1919, prav tam. — 10. Prav tam. — 11. Poročilo Vinka Möderdorferja z dne 27. 9. 1920, prav tam. — 12. Zapisnik seje jugoslovanske sekcije plebiscitne komisije z dne 15. 7. 1920, A INV, fasc. 4. — Odkritju tega sestanka je bila vzrok nepazljivost takratnega jugoslovanskega civilnega predstavnika v Celovcu, dr. Druškoviča.

Pri pregledovanju nemške literature o srednjeveških rokopisih sem slučajno naletel na ime nekega kopista, ki je močno pritegnilo mojo pozornost. To je neki Rutlieb de Laybaco, pisec rimskega misala iz leta 1296, ki ga je pred prvo svetovno vojno hranilo muzejsko društvo v Boznu pod številko 1304. V znanem korpusu Die illuminierten Handschriften in Tirol¹ je ta rokopis označen kot *Missale romanum*, spisan v knjižni minuskuli 13. stoletja s preprostimi inicialami, z drobnimi kaligrafskimi okraski in z eno perorisbo. Izviral naj bi iz ženskega dominikanskega samostana v Algundu na Etschi (pod Meranom) in naj bi bil pred prenosom v muzejsko društvo v lasti prelata Karla Atza.

Ime kopista Rutlieba iz Ljubljane bi nam seveda ne pomenilo nič, če ne bi vedeli za krog njegovega delovanja. Toda na srečo je to ime ohranjeno v ljubljanskih dokumentih tega časa, ker predstavlja precejšnje presečenje glede na siceršnjo slabo dokumentarčnost srednjeveške likovne umetnosti na Slovenskem. V ustreznih ljubljanskih listinah, ki so na voljo po zaslugi Boža Otorepca, ga najdemo zapisanega kot pričo v letih 1291 do 1309 v obliki Rutlibus scriptor de Laybaco oziroma Rütlieb der Schreyber.² Toda to ni bil edini pisar v tem času v Ljubljani. Za obdobje od konca 13. stoletja do srede 14. stoletja, za katero je izpričano največ imen pisarjev, je znanih najmanj devet takšnih imen, ki so označena kot mestni (samo »der Schreyber« ali »der Schreyber von Laybach« in »Scriptor de Laybaco«) ali pa kot deželni pisarji (»der lantschreiber« ali »der lantschreiber ze Crayn«). V enem primeru se pisar imenuje obenem po svojem delodajalcu in po svojem mestnem pripadništvu (*Dietrich mein (=kranjskega vicedoma Wolfa) schreiber purger von Laybach, 1299*).

Vprašanje o obstoju enega ali več pisarskih delavnic v tem času v Ljubljani je pač zanimivo, a hkrati tudi zelo zamotano. Edinega znanega primera, Rutliebovega misala, žal še nisem imel v rokah, zato ne morem ugotoviti, koliko drži njegova označitev v omenjeni literaturi. Rimskega misala v tem času pri nas niso uporabljali in če je pisar Rutlieb dobil naročilo za ta rokopis prav od nun iz Algunda (kar je manj verjetno), potem ga je mogel izdelati ali po dostavljeni predlogi v Ljubljani ali pa je za to moral oditi v kraj naročila. To seveda ni problem le tega primera, temveč so podobna vprašanja navzoča ob slehernem liturgičnem kodeksu (tudi ob znamenitem kranjskem antifonariju iz leta 1491), ki po vsebina sledi kakšni lokalni tradiciji. Ta je bila v srednjeveški liturgiji močan pojem, ki se mu ni mogoče kar tako izogniti.

Teh nekaj vrstic o ljubljanskem pisarju Rutliebu sem zapisal zato, da vzbudim zanimanje za to vprašanje naše kulturne in umetnostne zgodovine. Vsekakor kaže, da knjižno slikarstvo, naj si bo kakršnekoli ravni, v srednjem veku ni bilo omejeno le na brezimno delo za samostanskimi zidovi, na primer v Stični ali v Bistri. Čeprav je novi znani, »meščanski«, primer dokaj skromen, pa da vendarle misliti, da je delo meščanskih pisarjev seglo prek vsakdanjega opravila pisanja listin. O njegovi vrednosti pa da mnenje seveda lahko le umetnostni zgodovinar.

OPOMBI

1. Zbral Hermann J. Hermann, Leipzig 1905, str. 10. — 2. Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku (Mestni arhiv ljubljanski), od 1956 dalje. Prim. tudi J. Mal, Stara Ljubljana in njeni ljudje, Ljubljana 1957, str. 56—58.



PRISPEVEK K ZGODOVINI BIBLIOTEŠKE SLUŽBE V ZAČETKU MINULEGA
STOLETJA

MAJDA SMOLE

Ob urejanju arhivskega gradiva iz dobe francoske okupacije slovenskih dežel sem v arhivu reške intendance, ki ga hrani Arhiv Slovenije, našla zanimiv dopis o javnih knjižnicah v Ilirskih provincah. Dopis, ki ga je glavni tajnik naslovil na reškega intendanta dne 14. januarja 1811, se glasi:

* Monsieur L'Intendant

S. E. le Gouverneur Général me charge de vous engager à ordonner au bibliothécaire chargé des bibliothèques publiques de votre arrondissement, de Correspondre avec le Directeur de la Censure, préfet des bibliothèques de L'Illyrie, et de lui transmettre exactement tous les Renseignements et tous les Comptes qu'il pourra lui demander.

S. E. désire aussi que vous veillez à ce qu'il ne soit Imprimé aucun livre sans que l'ouvrage ait été soumis au Directeur de la Censure, et qu'un exemplaire en soit déposé dans les bibliothèques Publiques.

Agréez, Monsieur L'Intendant, l'assurance de ma haute Considération.

L'adjutant commandant f. f. de Secrétaire Général du Gouvernement
Clerc Monpie

Navedeni dopis, ki ima značaj okrožnice, in so ga nedvomno dobili vsi intendantil Ilirskih provinc, dopušča sklep, da je leta 1811 imela vsaka intendantca vsaj eno javno knjižnico z bibliotekarjem in da je direktor cenzurnega urada pri glavni intendanci opravljal hkrati tudi posle »prefekta« javnih knjižnic; z njim so morali biti bibliotekarji v stalnih pisemnih stikih in mu pošiljati vse zahtevane podatke. V veljavi so bili že tudi dolžnostni izvodi knjig za javne knjižnice in intendant je bil dolžan skrbeti za izvajanje predpisa, da mora biti v javnih knjižnicah deponiran po en primerek vsake na novo izšle knjige.

*Gospod intendant

Njegova Ekscelenca generalni guverner mi je naročil, naj vam dam nalog, da ukažete bibliotekarju, ki so mu zaupane javne knjižnice, naj bo v pisemnih stikih z direktorjem cenzure, prefektom knjižnic v Iliriji, in mu točno pošilja vse podatke in izvestja, ki bi jih mogel zahtevati.

Njegova Ekscelenca želi tudi, da bedite nad tem, da ne bo tiskana nobena knjiga, ne da bi bilo delo predloženo direktorju cenzure in en primerek deponiran v javnih knjižnicah.

Izvolite prejeti, gospod intendant, zagotovilo mojega visokega spoštovanja.

Generalštabni polkovnik, vršilec dolžnosti glavnega tajnika gubernija

Clerc Monpie



Nova muzejska zbirka v Železnikih

Minili sta komaj dve leti, odkar so leta 1967 odprli v Plavčevi hiši v Železnikih razstavo gozdnolesnega gospodarstva Selške doline. Namen te razstave je bil pokazati zgodovinski razvoj gozdarstva in predelave lesa.

Požrtvovalni pododbor Muzejskega društva v Škofji Loki v Železnikih ni miroval. Ob podpori S. O. Škofje Loke, ki je leta 1969 odkupila Plavčevo hišo za muzejske zbirke, in ob podpori delovnih kolektivov iz Železnikov so pričeli prizadevni domačini dopolnjevati gozdnolesno zbirko z železarsko zbirko, saj je bila ta dejavnost v Železnikih primarna.

Zadnjo nedeljo v avgustu lani pa je že bila slovesna otvoritev nove železarske zbirke in preurejene gozdnolesne razstave.

»Ime Železniki se je rodilo iz kovinskega sadu, namreč iz železa, in nosijo po njem ime ne le v nemškem, ampak tudi v kranjskem jeziku. Delijo se v dva dela, v Gornje in Spodnje Železnike, ki so četrte ure vsaksebi. So last deželnega kneza in imajo mnogo velikih in lepih zidanih hiš. Tu predelujejo mnogo železa, iz njega pa vsake vrste orodje, zlasti obilo žebeljev. Mnogo tega železa izvažajo v Italijo, ker tod močno trgujejo z Italijani...« (Valvasor).

Prav v slavni Plavčevi hiši, ki je za Valvasorja že stala in je pravi spomeniški biser, je nastanjen železnikarski muzej. Poudarek celotne zbirke je vsekakor na železarstvu, v zvezi s tem pa seveda tudi na lesarstvu. Leta 1358 je izpričana ena najstarejših žag pri nas prav pri Železnikih. Leta 1379 je bil rudnik železa že v razcvetu. Rudo so topili vse do leta 1902, ko so zaradi industrijske konkurence morali ugasniti plavž.

Dolgo časa je na železarsko tradicijo spominjal le ohranjeni plavž, ki so ga tik pred drugo vojno zaščitili kot kulturni spomenik. Po drugi vojni se je kovinsko predelovalna industrija obnovila v tovarnah Niko, Tehnica in Iskra-Železniki. Vedno bolj v pozabo pa so šle stare naprave in orodja, kar se je počasi izgubljalo. Zato je prizadevni pododbor Muzejskega društva v Železnikih že od svoje ustanovitve leta 1964 dalje premišljeval, kako naj bi ohranil vsaj del tradicije starih fužinarskih Železnikov.

Ob vhodu v zbirko je na leseni tabli vžgan kratek verz rojaka dr. Franceta Koblarja: »Starim Železnikom v spomin, sprememljivosti časov v opomin, sled minulega trpljenja, up sedanjega življenja.«

Nova specialna muzejska zbirka obsega skupaj nad deset prostorov, od tega polovico

v pritličju, drugo pa v nadstropju. Muzeološko je dobro izpeljana, prav tako tudi tematsko logično. Pri vseh predmetih so napisi pa tudi daljši poučni historiatii posameznih naprav in predmetov.

Prva soba je namenjena izdelkom današnje železnikarske industrije, predvsem podjetjem Niko, Tehnica, Iskra, Dom-Oprema, Alpes in Čevljarji Ratitovec. V ličnih vitrinah vise kratki historiatii vseh teh podjetij, slike in originalni izdelki njihovih proizvodov. Sredino sobe izpopolnjuje velik relief Selške doline z označenimi mejami selškega ozemlja. Tudi na čipkarstvo niso pozabili, saj so nam predstavili nekatere izdelke te, še danes žive obrti.

Ko vstopimo v vežo, se prične prava železarska zbirka. V vitrinah so prikazani vzorci rud, ki so jih topili v Železnikih. Prikazana so tudi ležišča rude. Stopnišče v klet so preuredili v rudniški jašek. Po posebnih »legah« vleče vitel originalni voziček za rudo. Ohranjene so tudi posebne sani za prevoz rude. Originalni fužinarski izdelki so povsod opremljeni z napisi.

Naravnost iz veže je prostor, kjer je prikazana velika maketa fužine, ki je stala nekoč na Jesenovcu (Zgornji Železniki). Maketa je dokumentirana z originalnimi starimi podobami, načrti in umetniško kopijo po originalu Jurija Šubica, ki prikazuje delo fužinarjev. Fužina je sestavljena iz kladiiva norca in ognjišča z mehomo. V fužini so obdelovali predvsem večje kose železa, namenjene za nadaljnjo predelavo.

Skozi vežo se vračamo v majhen obokan štibelc na levi, kjer so nam predstavili maketo vigenjca. Figurice delajo pri ognjiščih, mehovich in nakovalih. V vigenjcih so delali predvsem žebelje različnih velikosti, ki so razstavljeni v vitrini ob zidu. V drugi vitrini je maketa Železnikov, kjer so označeni vsi železarski objekti v Železnikih — obe fužini in okrog 23 vigenjcev in drugih kovaških delavnic. Ob stenah je razstavljeno staro orodje in izdelki. Povedati moramo, da sta maketi fužine in vigenjca kot živi, saj ob človeških figuricah puhajo mehovi in ropotajo fužinarske naprave.

Čez dvorišče gremo nato v zadnji trakt stavbe, kjer stoji maketa železnikarskega plavža. Zelo živo maketo dopolnjujejo načrti in skice. Umetniško ilustrira delo na plavžu kopija slike Jurija Šubica »Hoja na plavž.«

Z dvorišča se od zadaj povzpemo v prvo nadstropje. Tu je poudarek na lesnoindustrijski zbirki. V krepko obokani veži se se-

znanimo s primerki različnega lesa in delno tudi z lesnimi izdelki. V stari kuhinji s štedilnikom, kakršnega so se veselile naše babice, je bilo na otvoritveno nedeljo posebno živo. Klekljarice so sedele za svojimi punklji in pridno delale. Na stenah kuhinje vise stare fotografije, ki prikazujejo to še vedno živo obrt.

V naslednji sobi stoji originalen »voz« stare žage venecijanke. Pri oknu je model fužinarske žage in še dve maketi enostavnejših žag. Zanimiv je seznam vseh žag na Selščici in pritokih od izvira do konca Soteske (pri Škofji Loki).

Iz veže nazaj je vhod v dva prostora, kjer je prikazana sodarska obrt. Po tleh so sodčki, vedrice, škafi itd., po stenah pa prikazi de-

lovnih faz. Ob otvoritvi so pridno nabijali sodčke. Skozi vežo se po starih kamnitih stopnicah spet vrnemo na trg pred hišo.

Ko govorimo o novi muzejski zbirki v Železnikih, se lahko samo pohvalno izrazimo. Seveda bi kazalo še marsikaj izpopolniti. V lesno zbirko bi kazalo postaviti še več starih eksponatov. Predmeti v kuhinji bodo dober začetek etnografske zbirke. Sreča je v tem, da je Plavčeva hiša dvonadstropna. V drugo nadstropje se bo kdaj pozneje prav dobro podala umetnostnozgodovinska in etnološka zbirka, saj imajo Železniki in cela Selška dolina dovolj tudi tega gradiva. Železnikarji ne spijo, prav gotovo imajo še načrtov, da bodo svoj kraj dostojno zgodovinsko predstavili od vseh plati.

France Štukl



Zgodovinski časopis XXII, zvezek 1—2, Ljubljana 1968, 344 strani.

S krajšo zamudo je lani izšel še drugi zvezek XXII. letnika Zgodovinskega časopisa; oba prinašata veliko zanimivih razprav, krajših člankov ter knjižnih ocen in poročil.

V prvem zvezku Zgodovinskega časopisa sta objavljeni predavanji Frana Zwitterja in Vasilija Melika, napisani za kongres o avstrijsko-ogrskem sporazumu, ki je bil v Bratislavi od 28. avgusta do 1. septembra 1967. Referat Frana Zwitterja Vzroki in posledice avstrijsko-ogrskega sporazuma je temeljita primerjalna študija o problemih dualizma. Za njihovo razumevanje niso važni le zakoni, ki so ta sistem urejali. Problemi so nakazani že z revolucijo 1848/49, ki je prinesla konec fevdalizma, uvajala parlamentarizem, predvsem pa zaostriala mednacionalne odnose, ki so zahtevali reorganizacijo ali celo razpad monarhije. Zwitterjeva teza je, da je doba oblikovanja dualizma med leti 1860—71 samo ena izmed etap v zgodovini političnih in nacionalnih bojov v habsburški monarhiji in jo je zato treba proučevati primerjalno s prejšnjo in kasnejšo dobo. Prav zato je to kratka sintetična študija razmer v monarhiji v zadnjem obdobju njenega obstoja, to je od revolucije 1848/49 pa vse do njenega razpada leta 1918.

Vasilij Melik v razpravi Slovenska politika ob začetku dualizma, ki jo je napisal že za omenjeni kongres v Bratislavi in jo sedaj objavlja nekoliko razširjeno, analizira slovensko stališče do dualizma in slovensko politiko v letih 1868—71. Ugotovil je, da so bili Slovenci odločno proti dualistični ureditvi monarhije in je zato oportunistična politika slovenskih poslancev na Dunaju zbujala hudo ogorčenje. Zaradi tega ogorčenja ter vplivov mednarodnih dogodkov — nove zmage nacionalne ideje in krize monarhije — je prišlo do radikalizacije slovenskega nacionalnega gibanja, ki je zahtevo po zedinjeni Sloveniji prenesla med množice in v deželne zборе.

Josip Lučić je prispeval študijo o agrarno-proizvodnih odnosih v okolici Dubrovnika do srede 14. stoletja. Posebej je obdelal starorimski kolonat in posebej agrarno-proizvodne odnose v srednjem veku. V tem času pozna dubrovniška okolica tri kategorije teh odnosov. Pozna svobodne zemljiške lastnike, ki so svojo zemljo obdelovali tja do 13. stoletja z brezplačno delovno silo, s sužnji v srednjeveškem smislu, ki jih je več vrst in ki so povsem izginili do srede 14. stoletja, ter nato s plačano delovno silo, kmete tlačane, ki so se pojavili v 14. stoletju kot posledica pomanjkanja delovne sile, in razne vrste zemljiških zakup-

nikov. Avtor je dodal še kratek ekskurz o svobodnih kmetih.

Matej Rode objavlja nekaj novih podatkov o delovanju Janeza Poharja, Slovenca, ki je leta 1863 odšel v Beograd in nato leta 1871 v Bukarešto. — Franc Rozman poroča o novem gradivu o preporodovskem gibanju, ki ga je našel v Arhivu Slovenije. Na podlagi tega je lahko osvetlil prepoved izhajanja lista Preporod. — France Klopčič objavlja polemičen spis Nekateri hibe našega zgodovinskega, Dušan Kermavner pa kritične pripombe o spominskih Rudolfa Golouha v članku Ob spominskih zapisih R. Golouha: O tržaškem anarhizmu in nekaterih črtah slovenske socialne demokracije. — Bogo Grafenauer je napisal spominski članek o profesorju Josipu Klemencu ter sestavlil bibliografijo njegovih del. — O VII. kongresu internacionalne asociacije zgodovinarjev papirja, ki je bil od 24. do 27. septembra 1967 v Oxfordu, piše Jože Šorn. Miro Stiplovšek poroča v tajniškem poročilu o delu Zgodovinskega društva za Slovenijo v letih 1962 do 1966.

Poročila in ocene objavljajo: Ferdo Gestrin o knjigi M. Ostravskega, Beiträge zur Kirchengeschichte in Patriarchate Aquileia ter o Pomorskem zborniku I — III, Zagreb 1962/63 in Pomorskem zborniku I — V, Zadar 1963/67, Jože Šorn o knjigi The Structures of the Slovenian Economy 1848—1863, Toussainta Hočevarja, Franc Rozman pa o delu Herberta Steinerja Die Arbeiterbewegung Oesterreichs 1867—1889. Janko Pleterski dopolnjuje recenzijo Dragovana Šepića o knjigi Iva J. Ledererja Yugoslavia at the Paris Peace Conference. Zbornik Istorija XX. veka VI, VII in VIII, ki ga izdaja Oddelek za zgodovinske vede Instituta društvenih nauk v Beogradu v uredništvu dr. Dragoslava Jankovića, ocenjuje Miro Stiplovšek.

Prvi dve razpravi v drugem zvezku Zgodovinskega časopisa sta objavi predavanj Janka Pleterskega in Lojzeta Udeta na zborovanju zgodovinarjev v Novi Gorici septembra 1968. Janko Pleterski se je v svojem referatu Trializem pri Slovencih in jugoslovansko zedinjenje omejil na desetletje 1908—1918. Trializem kot rešitev slovenskega nacionalnega vprašanja v habsburški monarhiji je zagovarjala Vseslovenska ljudska stranka. Pleterski je pokazal, da je šlo v okviru obstoja dveh osnovnih smeri v klerikalni stranki, družbeno konservativne Ivana Šušteršiča in demokratične krščansko-socialne Janeza Ev. Kreka in pozneje tudi Antona Korošca, za dve pojmovanji vsebine trializma. Krščansko-socialna smer je videla rešitev v federalistični preosno-

vi Avstrije, je torej za združitev Jugoslovancev v eno državno enoto, kjer naj bi prevladoval slovensko-hrvaški značaj, Srbom pa naj bi priznali politično in versko enakopravnost. Šušteršič pa je bil za popolno zvestobo katoliški habsburški dinastiji, ki naj bi bila osnova vse slovenske politike, to je za združitev Slovencev in Hrvatov pod habsburškim žezlom. Razlike so se še poglobljale v letih vojne in so se dokončno izkristalizirale v geslu o majniški deklaraciji kot minimumu ali maksimumu ter privedle konec leta 1917 do preloma v slovenski klerikalni stranki.

Lojze Ude objavlja razpravo Upori slovenskega vojaštva v avstro-ogrski armadi. Ude je na simpoziju ob 50-letnici oktobrske revolucije in 30-letnici ustanovnega kongresa KPS, ki je bil v Ljubljani novembra 1967, v obravnavi o referatu Vlada Vodopivca Odmevi oktobra med slovenskimi vojaki v avstro-ogrski armadi postavil tezo o delitvi uporov vojaštva v avstro-ogrski vojski leta 1918 v tri skupine. V tem sestavku pa to trditev bolj podrobno utemeljuje. V prvo skupino postavlja kotorski upor mornarjev v začetku februarja 1918, za katerega pravi, da je imel značaj delavskega štrajka. Upori v maju in juniju 1918, med njimi so bili trije slovenskega vojaštva v Judenburgu, Murau in Radgoni, so bili upori kadrovskega vojaštva v zaledju in so se bistveno razlikovali od kotorskega. V tretjo skupino šteje pisec upore frontnih polkov konec oktobra 1918 po porazih na bojiščih. Med prvimi se je uprl slovenski gorski polk št. 2, ki je bil v Codroipu, nato se je uprlo slovensko vojaštvo še v drugih polkih. Na koncu Ude poudarja, da so ti upori imeli večji pomen v zadnjih dneh Avstro-Ogrske, kot jim zgodovinopisje priznava.

Ignacij Voje v razpravi Knjige zadolžnic, posebna notarska serija dubrovniškega arhiva podrobno analizira zbirko notarskih knjig, ki vsebuje v glavnem zadolžnice in so hranjene v Historijskem arhivu v Dubrovniku pod naslovom Debita notariae.

Vlado Valenčič v sestavku O ženitni svobodi in njenih omejitvah od fevdalizma do liberalizma razpravlja o omejitvah ženitne svobode od srednjega veka pa do leta 1919, ko so bile odpravljene vse pravne omejitve pri sklepanju zakonskih zvez.

Sovjetska zgodovinarka Iskra V. Čurkina objavlja monografijo o Davorinu Hostniku, slovenskem publicistu, filologu in pedagogu, ki je konec leta 1879 odšel v Rusijo, ostal tam do svoje smrti leta 1929 in je vse svoje delo posvetil krepitvi slovensko-ruskih kulturnih in družbenih stikov.

Bogo Grafenauer objavlja članek v spomin velikemu medievistu Ljudmilu Hauptmannu, ki je umrl aprila 1968 v Zagrebu.

Jože Šorn poroča o II. kölnskem kolokviju o mednarodni socialni in gospodarski zgodovini, ki je bil konec aprila 1968.

Bogo Grafenauer je prispeval obširno oceno o dveh zgodovinskih atlasih, o Školskem historijskem atlasu, ki so ga sestavili Relja Novaković, Gavro Škrivanić, Vladimir Stojančević ter Željko Škalamera, izšel je v Beogradu leta 1965, in o Zgodovinskem atlasu v redakciji Zvonimira Dugačkega, ki je izšel v Ljubljani in Zagrebu leta 1968. Objavljena so poročila in ocene Josipa Žontarja o knjigi Klaus-Detleva Grothusena, Entstehung und Geschichte Zagrebs bis zum Ausgang des 14. Jahrhunderts Jožeta Šorna in o najnovejši obširni monografiji Ivana Mohoriča Zgodovina železnic na Slovenskem ter o knjigi Toussainta Hočvarja The Portorož Conference: A Plea for Liberalization of Trade in the Danubian Area. Janko Prunk poroča o učbeniku za Višjo pedagoško šolo Julijane Vrcinac, Naša najnovija istorija in o objavljeni disertaciji Vere Mujbegović, Komunistička partija Nemačke u periodu posleratne krize 1918—1923, Milica Kacin-Wohinc pa o delu Paola Spirianija, Storia del partito comunista italiano, prvi del.

Kot običajno so tudi tokrat razpravam dodatni kratki povzetki v nemškem jeziku, razpravi Iskre Čurkine pa izjemoma v ruskem.

Jasna Fischer

Celjski zbornik 1968. Svet za kulturo in znanost Skupščine občine Celje. Uredil uredniški odbor, odgovorni urednik Gustav Grobelnik, Celje 1968, 304 strani.

Tudi dvanajsti zvezek zbornika prinaša dosti tehničnih razprav in člankov. Terčakov prispevek je dovolj zanimiv oris delovanja partizanske bolnišnice Celje od julija 1944 do 2. aprila 1945, ko so jo Nemci ob hajki požgali. Bolnišnica je bila izrednega pomena za vse enote 4. operativne cone na osvobojenem ozemlju gornje Savinjske doline. Glavni vir za razpravo so poročila kirurgov bolnišnice in zapisniki zasliševanj po osvoboditvi. Priložena skica je delo enega od kirurgov, doktorja Krasnika-Svata, ki je vodil bolnišnico po smrti dr. Petra Držaja.

Janko Orožen govori o dveh napadih avstrijskih civilnih in vojaških oblasti na slovenske celjske dijake; prvi je bil leta 1914 zoper srbofilske usmerjene dijake, obtožene, da so delali v slovenski nacionalni srednješolski organizaciji Kondor z njenim glasilom Savinja, drugi pa decembra 1916, ko so celjski srednješolci peli pri Zvezdi slovenske pesmi.

Rifnik v arheološki literaturi ni neznan. Tudi avtor priobčenega članka je že prej

spregovoril o njem v Celjskem zborniku iz leta 1959 in v Arheološkem vestniku iz leta 1956. Med zadnjo vojno pa je na tej prazgodovinski in poznoantični naselbini in poznoantičnem grobišču delal dr. Schmid. Pomembnost članka je v objavi najnovejših najdb iz leta 1967. Bolta ugotavlja, da je naselbina nastala najkasneje v 2. stoletju neposredno ob ilirski naselbini in je trajala do druge polovice 6. stoletja, ob direktnih ali indirektnih vplivih antične tradicije oziroma ob vplivih tujih plemen Gotov in Langobardov.

Nove predmete v lapidariju celjskega muzeja sistematizira in podrobno opisuje Vera Kolšek glede na podobne najdbe drugod. Med drugimi antičnimi predmeti sta tudi 2 plastiki z mitološkim pomenom iz belega pohorskega marmorja, Ikarusa, marmorni kip mladeniča, ohranjen do polovice stegen, so našli leta 1956 ob restavraciji Starega gradu. Marmorna glavica z zidno krono (corona muralis) spominja na boginjo Kybelo. Tudi tretji kos je iz grško-rimske mitologije — podoba Izide na spodnjem delu pilastra. Po analogiji pilastra iz sosednje Flavije Solve avtorica sklepa, da gre za Izidin emblem.

Milena Moškon je zbrala in opisala vedute krajev in objektov celjskega območja od konca 17. stoletja do leta 1960, ki so jih izdelali domači in tuji avtorji kot slike, grafike, na spominskih kozarcih, na keramičnih vazah, na emajliranih ploščicah za oblogo sten, na fotografijah ali na diplomah. Ivan Stopar v zelo nadrobni analizi marijagraške cerkve, opremljene s fotografijami fresk, ugotavlja, da je cerkveni slikar nadaljeval tradicijo domačega poznogotskega slikarstva in jo obogatil z novimi renesančnimi prvini. Odprto je ostalo vprašanje o mojstrovih osebnosti. Freske je odkril leta 1926 dr. France Stelè, podobar Miloš Hohnjec iz Celja pa je odstranil belež. Juro Kislinger poroča o delu celjskega likovnega salona, ki je v razstavnem obdobju 1967/68 nekoliko zastalo, Milena Moškon pa o občasnih razstavah pokrajinskega muzeja v Celju v letih 1957 do 1967. Gustav Grobelnik je pred prenehanjem obstoja dveletne administrativne šole v Celju izrekel nekaj tehtnih misli glede prestrukturiranja srednjega šolstva. Zanimivi so spomini dr. Radovana Brenčiča ob stošestdesetletnici celjske gimnazije, ki je bila dolgo nepopolna, saj je preteklo celih 44 let do prve mature. Vsi profesorji z ravnateljem vred so bili nemško nacionalistično nastrojeni in je bila vsaka malenkost, ki so jo slovenski dijaki dosegli v slovenskem narodnem smislu, že ogromen uspeh.

Razprava Franca Jesenovca o odmevu spodnjega Posavja v naši kulturni zgodovini predstavlja posrečeno sistematizacijo kulturnega snovanja tega dela slovenske zemlje, bo-

disi ljudi, ki so se tod rodili, ali pa so tu živeli in delali. Fedor Gradišnik navaja, katera Cankarjeva dela so igrali v celjskem gledališču (od 1957 Slovensko ljudsko gledališče). Objavlja tudi fotografije gledališčnikov, ki so po letu 1945 na novo sodelovali v uprizoritvah Cankarjevih del. Ko je Božena Orožen skušala v češkem leposlovju poiskati zanimanje za slovenske kraje in ljudi, ni mogla mimo imena Gabrijele Preissove, pisateljice, ki je mnogo pisala o ljudeh na slovenskem Koroškem.

Kdor bi hotel kaj več zvedeti o demografskih procesih na celjskem področju po osvoboditvi, mora pregledati Natekov članek, dr. Anton Sore pa je objavil članek o razvoju obrtne dejavnosti v celjski občini po drugi svetovni vojni.

Ostali sta še dve razpravi, ki obravnavata zdraviliški turizem oziroma travmatološko službo v Sloveniji.

Gvido Stres

Loški razgledi XVI, 1969; založilo Muzejsko društvo v Škofji Loki, uredil France Planina; 288 strani (+ oglas), 65 slik, povzetki v francoščini in nemščini.

Šestnajsti letnik Loških razgledov je nekakšen jubilejni letnik. V letu 1969 je Loški muzej praznoval 30-letnico obstoja, Muzejsko društvo, ki je leta 1939 muzej ustanovilo, pa je praznovalo 15. izdajo Razgledov. S šestnajstim zvezkom, izredno obširnim, pa stopa Muzejsko društvo spet v novo obdobje, tisočletnici loškega gospostva nasproti.

Zato je sicer že ustaljeni red v Razgledih nekoliko razširjen. Na začetku so priobčeni prispevki govornikov na proslavi 30-letnice muzeja. Prof. Planina je govoril o nastanku in razvoju Loškega muzeja, katerega pot je od skromnih začetkov krepko krenila navzgor. O načrtih muzeja je historiat dopolnil ravnatelj Andrej Pavlovec. Dr. Emilijan Cevc pa je s prijetno besedo in z diapozitivi prikazal umetnostni delež škofjeloškega ozemlja v preteklosti. Žal so morale pri objavi ilustracije odpasti.

NOB zastopata dva obširna in zanimiva pripevka. Ciril Zupanc je objavil dnevnik svoje matere — Lokačeve mame, ki je s preprosto in odkrito besedo popisovala medvojne dogodke v Železnikih. Janko Berčič in Ludvik Jugovic sta v okviru posebne komisije pri ZB NOV zbrala seznam žrtev fašističnega nasilja v loški občini. Našteti so 1287 imen izseljencev, internirancev, pregnancev, zapornikov in vojnih ujetnikov. Prav je, da je imenik objavljen, saj se bodo prav s tem odpravile še nekatere pomanjkljivosti.

Temeljni del zbornika — Razglede pričena dr. Pavle Blaznik z razpravo o zahodni

meji loškega gospostva po urbarju iz 1630 in skici iz 1771. Ing. Pavle Hafner popisuje začetek in konec visoških Kalanov, katerih daljni sorodnik je sam (1628 — 1893). Po raznih virih sestavljeni rodovnik visoške hiše ponekod polemizira s Tavčarjevimi liki Kalanov v Visoški kroniki. Samotne vasi pod Ratitovcem je popisal France Planina, kjer je poleg geografskih podatkov nanizal tudi nekatere druge, predvsem sociološke vidike življenja v teh vaseh, v katerih se je vaška idila že razblinila.

S šolstvom se ukvarjajo kar trije avtorji. Jeja Jamar — Legat nadaljuje letos loško šolstvo v dobi razsvetljenstva. Predvojno mlekarsko šolo v Loki je popisal njen takratni ravnatelj ing. Srečko Šabec. Lojze Malovrh pa je podal razvoj strokovnega šolstva v Loki do današnjih dni.

V kakšnem odnosu so bili slovenski impresionisti do Loke — slovenskega Barbizona, opisuje Andrej Pavlovec.

O delavskem gibanju v Škofji Loki pred drugo svetovno vojno piše Jože Rozman, takratni tajnik JSZ v Ljubljani, ki je imela v loškem Šeširju precejšnjo trdnjavo.

Kako so v letih 1919 — 1922 zidali sokolski dom, pripoveduje Franc Žebre. Loškega stavbenika druge pol. 19. stol. Janeza Molinarija obdeluje France Štukl. Okamenelo življenje v loških hribih za časa krednega obdobja je opisal dr. Anton Ramovš. Dr. Anton Polenec je bil v gosteh pri pajkih na Pasji ravni (1030 m). Isti avtor je oživil znanstveno delovanje biologa Ivana Regna, katerega 100-letnico rojstva smo praznovali jeseni 1968. Božo Račič dopolnjuje Regnov življenjepis s svojim srečanjem s tem znanim profesorjem na Dunaju leta 1940. Regen je nameraval zapustiti svoje znanstveno premoženje SAZU, kar pa se žal ni zgodilo, ker je kmalu po vojni pozabljen umrl.

V leposlovnem delu je Janko Krek obdelal dramatiko Cvetka Golarja, v spomin na pesnikovo devetdesetletnico rojstva, in prvič objavil Golarjevo ljudsko igro Slepé miši.

Poglavje Zapiski in poročila je letos bogato in raznolično. Ivan Dolenc je napisal nekrolog slavistu Jakobu Šolarju, osemdesetletnice akademika dr. Franceta Koblarja se je spomnil Niko Žumer; France Štukl je priobčil nekaj drobiža iz starega loškega občinskega arhiva in obdelal zgodovino predvojne občine Sora. Muzejske izlete je popisal France Planina, razstave v galeriji na gradu pa Andrej Pavlovec. Loško kroniko je nanizal Janez Eržen. Sledi še osem manjših zapiskov. Čeprav v drobotisku je pomemben Planinov govor ob proslavi petnajstletnice izhajanja Razgledov, ki je bila v prostorih SO Škofja Loka januarja lani. V petnajstih letih je 123

piscev napisalo 3550 strani lokalne zgodovine, pri tem pa še nismo šteli pričujočega zvezka.

Ob bližajoči se 1000-letnici loškega gospostva upa Muzejsko društvo, da bodo SO Škofja Loka in delovni kolektivi, ki gmotno podpirajo izid zbornika, še nadalje uspešno opravljali to svojo mecensko funkcijo, da bo izhajanje te, lokalne okvire presegajoče publikacije na trdnih finančnih nogah.

France Štukl

Kamniški zbornik XII. 1969. Izd. Muzej Kamnik, 176 strani.

Dvanajsti letnik Kamniškega zbornika je tako kot prejšnji letniki razdeljen na dva dela. Prvi del obravnava delavsko gibanje in NOB in je posvečen 50-letnici obstoja ZKJ ter spominu na delo kamniških predvojnih revolucionarjev in njihovem trpljenju v vojnem času. Drugi del zbornika pa obravnava zgodovinsko in kulturno-zgodovinsko problematiko.

V uvodni razpravi Dve akciji kamniških komunistov leta 1920 dr. Miroslav Stiplovšek dopolnjuje pred leti objavljeno Zabričevo razpravo (Kamniški zbornik VIII, 1962) o delavskem gibanju med obema vojnama na Kamniškem, ker je v zadnjem času postalo dostopnih nekaj pomembnih dokumentov, ki v marsičem pojasnujejo takratno situacijo. Stiplovšek najprej posreduje nekaj dopolnilnih podatkov o začetkih delavskega gibanja, o delu Socialistične delavske stranke Jugoslavije (komunistov) — okrožni skupini Kamnik, nato pa opiše dve akciji, kjer so se pokazali rezultati dela kamniških komunistov in sicer splošno stavko aprila 1920 in razvitje prapora komunistične organizacije v Kamniku. Ob tem je zelo plastično prikazana vloga tedanjega okrajnega glavarja, ki je skušal do komunistov zavzeti nekoliko strpnejše stališče, vendar je bila to le taktika, ker je z milejšimi metodami prav tako skušal zatreti komunistično gibanje na svojem območju.

Naslednji prispevek, katerega avtor je Zvočne Verstovšek, govori o življenjski poti revolucionarja Toma Brejca. Objavljen pa je le prvi del monografije o Brejcu, ki sega do leta 1936, ko so ga oblasti izgnale iz Jugoslavije, drugi del bo izšel v naslednjem letniku. Marica Brejc je zbrala nekaj pričevanj o udeležbi žena v predvojnem in vojnem revolucionarnem gibanju na Kamniškem. K pretresljivim zgodbam Anice Semeja, Rozke Lavrinc, Milice Poznik in Malči Mlinar je Marica Brejc napisala uvod, v katerem je na kratko opisala predvojno delo kamniških revolucionarjev.

Drugi del zbornika uvaja topografska študija Mirine Zupančič in Majde Žontar: Gradovi na kamniško-domžalskem območju. Av-

torici sta obdelali 34 gradov, pri tem se nista omejevali le na študij virov in literature ter zbiranje dokumentarnega gradiva, ampak je bil velik poudarek tudi na terenskih raziskavah, ki zaradi velikega števila objektov na tem območju še niso povsem zaključene in bo potrebna še nadaljnja primerjava arheoloških, zgodovinskih in umetnostno-zgodovinskih izsledkov. Vsak grad posebej je predstavljen od prve opombe v virih, opisane so rekonstrukcije, menjava lastnikov itd., do današnjega stanja. Vrednost teksta povečujejo še številne fotografije, reprodukcije starih grafik iz Valvasorja ter številne risbe o terenskih meritvah, ki so delo arhitekta Petra Fistra. Prispevek je nedvomno zelo zanimiv za strokovnjake, pa tudi sicer bo delo dobro služilo kot vodič po gradovih in razvalinah na tem območju. Želeli bi le, da bi tudi drugi okoliši dobili podobne obdelave, posebno še, ker je znano, da danes naši gradovi kljub prizadevanjem spomeniške službe nezadržno propadajo. Gradovi, ki bi veliko bolje služili kulturnim in turističnim namenom, so danes še vedno stanovanjski objekti ali pa polruševine, obsojene na propad, ker ni finančnih sredstev, da bi jih restavriral.

Temeljita etnografska razprava Majde in Petra Fistra o kaščah v Tuhinjski dolini, ki je prav tako bogato ilustrirana z risbami in tlorisi ing. arh. Petra Fistra, prinaša zelo pomembne ugotovitve. Avtorja upravičeno povezujeta relativno blaginjo v Tuhinjski dolini od 1820—1850, ko je zgrajenih največ kašč, s trgovskim prometom skozi Tuhinjsko dolino, kajti ko je v drugi polovici 19. stoletja bil promet ponovno preusmerjen na cesto skozi Črni graben, je v Tuhinjski dolini očitna gospodarska stagnacija in tudi neprimerno manj kašč. Poleg tega razpravljata o kašči kot o posebni obliki ljudske arhitekture, o načinu gradnje, materialih, o namembnosti prostorov in predvsem o ohranitvi kašče. Dodan je še seznam leta 1968 dokumentiranih kašč v Tuhinjski dolini.

Kar trije prispevki Ivana Zike govore o znamenitih kamniških rojakih. V prvem z naslovom Trije Pirci v Ameriki, govori Zika o sadjarju in misionarju Francu Pircu, ki ga je 1862 ameriška vlada imenovala za komisarja za naseljevanje v Minnesoti, kamor je na njegovo pobudo prišlo tudi mnogo slovenskih rojakov. V Minnesoti so mu kasneje postavili kar tri spomenike. Poleg Franca Pirca sta opisana še njegova sestra Polona, ki velja za prvo Slovenko, ki se je z otroki preselila v Ameriko, ter nečak Jernej, ki je postal celo poslanec države Minnesota. Drugi prispevek govori o kamniškem mecenu, dolgoletnem vodji uršulinske ljubljanske šole in ravnatelju Kranjske hranilnice Janezu Škalarju. Za-

nimiv je še kratek zapis ob 100-letnici smrti utopičnega socialista Andreja Bernarda Smolnikarja, ki je v Ameriki ustanovil utopično kolonijo socialne enakosti, sicer pa je bil Prešernov in Čopov prijatelj.

Zbornik zaključuje Franc Možek s člankom Oris razvoja tehnologije in oblikovanja upognjenega pohištva in razvoj tovarn upognjenega pohištva na Slovenskem.

Po pregledu vsebine tega letnika Kamniškega zbornika lahko zapišemo, da kvaliteta zbornika raste, le v prvem delu pogrešamo kako tehtnejšo razpravo o NOB, čeprav so tudi objavljeni spominski prispevki zanimivi. Vsekakor pa spada Kamniški zbornik med naše kvalitetnejše in dokaj redno izhajajoče zbornike.

Olga Janša

Litijski zbornik NOB, 1, Ljubljana 1969. Založila skupščina občine Litijska. 360 strani.

Kot pravi sam uredniški odbor v spremni besedi pričujoče kronike, so litijski partizani in aktivisti uresničili zamisel, ki je že dolga leta v njih živela kot neporavnan dolg prispevku zasavskega prebivalstva osvobodilnemu boju, in izdali prvo knjigo partizanske kronike. Ta nam prikazuje v zbirki člankov, ki so v pretežni večini spominskega značaja, raznovrstne oblike narodnoosvobodilne borbe v Litiji in njeni zasavski okolici.

Litijska je bila s svojim širšim prostorom prav zaradi bližine nemško-italijanske meje pomembno prehodno področje iz ljubljanske pokrajine na Štajersko in na Dolenjsko. Po drugi strani pa je bila po nemški teritorialni ureditvi povezana z Gorenjsko, saj je bila vključena v okraj (Kreis) Kamnik. To ozemlje, ki je predstavljalo nekakšno stičišče slovenskega osvobodilnega gibanja, je bilo tesno povezano z vojaškimi in političnimi vodstvi v ljubljanski pokrajini, na Gorenjskem, Štajerskem, Koroškem in Dolenjskem. K temu so pripomogle pomembne komunikacijske zveze, zlasti partizanske poti ob Savi in prek nje. Spričo vsega tega so bile v Litiji in njeni zasavski okolici v primerjavi z drugimi teritoriji drugačne, rekli bi lahko celo specifične oblike narodnoosvobodilnega gibanja.

Začetek Zbornika je posvečen spominskim besedam, ki jih je napisal Mitja Ribičič-Ciril Francu Rozmanu-Stanetu in Dušanu Kvedru-Tomažu. Oba sta se, prvi kot komandant, druga kot politični komisar, borila tudi skupaj z zasavskimi partizani in spomin nanju je še vedno živ.

Članki v Zborniku so večinoma spominski zapiski posameznih borcev in aktivistov, ki pa nam po kronološkem redu prikazujejo boj in trpljenje zasavskega prebivalstva v NOB, Prvi članek izpod peresa Toneta Praprotnika

v kratkem pregledu, kot že sam naslov pove, prikaže Litijo in njeno okolico do druge svetovne vojne. Žal, kot izvemo v opombi, ni na voljo arhivskega gradiva predvojne občine Litija, ker je bilo uničeno, in tako nam avtor ni mogel izčrpnije podati podobo predvojne Litije. Zanimiv pa je kratek pregled kulturnih, prosvetnih in znanstvenih ustvarjalcev, ki so bili rojeni ali so živeli v Litiji in njeni okolici. Dalje nam krajši sestavki orišejo okupatorjev prihod v Litijo in njegov teror, začetke narodnoosvobodilnega gibanja, ustanovitve OF in prve akcije. Nekoliko daljši je sestavek Jožeta Gričarja-Metoda, ki prikazuje delo prvih ilegalcev narodnoosvobodilnega gibanja na Litijskem in Moravškem, ko se je pričelo močnejše razvijati v začetku 1942. Avtor zaključuje sestavek s februarjem 1943, ko je bila pri Osoletu nad Dešnom partijska konferenca za politični aktiv litijskega in revirskega okrožja. O njej in njenem pomenu nam n drobneje pripoveduje Ignac Sterlekar-Jože. Dalje je opisal Albin Jesenšek gestapovske vdore v nekatere frontne organizacije v Šmartnem in okolici, poostren nadzor nad prebivalstvom po borbi na Tisju konec leta 1941 in avtorjeva zaslivanja v zaporih. Tudi na litijskem območju so Nemci izseljevali prebivalstvo in o tem nam pretresljivo pripoveduje Jože Štok-Korotan. V članku Usahle domačije nam prikaže izseljevanje partizanskih družin 14. januarja 1943, njihov odhod prek zbirnega zapora v Goričanah in taborišče Neuhausen. O partizanskem civilnem taborišču na Litijskem pa nam pripoveduje Anton Godec-Tomaž. Med članki je tudi daljši sestavek Mitje Ribičiča-Cirila o moravški republiki, ki nam je, kot sam pravi, »hotel oživetiti le nekaj spominov na partizansko zimo 1942, na dogodke v teh zimskih mesecih in na ljudi, ki jih je srečeval pri svojem delu.«

Kot smo že zgoraj omenili, je bila Litija z okolico prehodno območje, prek katerega so vodile kurirske poti; tu so bile organizirane kurirske postaje in partizanske javke. O delu le-teh nas seznanja Jože Petje-Jovan. Jože Štok-Korotan pa v članku Kurirska trojka ilustrira, koliko težav, poguma in volje so imeli kurirji pri opravljanju svojih nalog.

Poleg člankov, katerih vsebina je predvsem izpoved osebnih doživetij pri opisovanju dogodkov iz NOB, so v Zborniku tudi članki, ki prikazujejo vojaško aktivnost partizanskih enot na litijskem območju. Teh je več. Franta Komel je prikazal borbo na Tisju, ki je prvi večji spopad drugega štajerskega bataljona z Nemci in je lep primer partizanske taktike, dalje je na podlagi dokumentov orisal ustanovitev, boje in pohode druge grupe odredov, v članku so tudi skice borbe na Jančah z dne 20., 21. in 22. maja 1942. France Poglajen-Kranjc je prav tako na osnovi virov opisal

ustanovitev in borbeno pot zasavskega bataljona Alojza Hochkrauta od prihoda druge grupe odredov do vključitve v brigado Slavka Šlandra. Mirko Jerman v svojem članku prikaže akcije Šlandrove brigade na litijskomoravškem območju, saj je bilo mnogo njenih borcev doma prav iz tega prostora. V začetku leta 1944 (17. februarja) je bil obnovljen Kamniško-zasavski odred, ki je deloval vse do osvoboditve. O njegovi aktivnosti n drobneje spregovori komandant odreda Ivan Belec-Beli. Daljši sestavek o minercih na železniški progi v Zasavju in o pregledu minerskih akcij od pomladi 1942 do 1945 je prispeval Alojz Žužek-Tarzan. Dokumentiran je tudi članek Toneta Koprivnikarja, ki govori o nastajanju ljudske oblasti in o osvoboditvi Litije, in daljši sestavek Vida Jeriča o Gabrovki v NOB.

Na zadnjih straneh Zbornika sta še biografiji dveh narodnih herojev, rojenih v litijski občini, Jožeta Borštnarja in Franca Poglajena-Kranjca. Na koncu pa še prikaz Staneta Pungerčarja o deležu litijske občine v NOB, dalje seznam spominskih znamenj v litijskem okrožju in pregled politične dejavnosti in gospodarske rasti občine.

Namen zbornika, ki naj bi prikazal NOB v litijskem okrožju, je do neke mere dosežen. Morda bo v drugi knjigi, ki jo napoveduje uredniški odbor, več člankov dokumentiranih z arhivskim gradivom in literaturo in težišče v orisu razvoja OF in ljudske oblasti. Sicer pa že prva knjiga lahko služi šolam in krajevnim kronikam. Bržkone pa bodo zbornik radi vzeli v roke vsi tisti, ki jih poleg tehtnejših del iz dobe NOB zanimajo tudi krajevni dogodki iz omenjene dobe.

Anka Vidovič-Miklavčič

Marjan Britovšek, Revolucionarni idejni preobrat med prvo svetovno vojno (Lenin v boju za tretjo internacionalo), Cankarjeva založba — Ljubljana — 1969; 419 strani.

Med zgodovinskimi publikacijami, ki so se preteklo leto pojavile na slovenskem trgu, je bila Britovškova knjiga upravičeno deležna posebne pozornosti. Ne le zato, ker se redko zgodi, da dobimo v roke delo — in to delo domačega avtorja —, ki se dotika problematike mednarodnega delavskega gibanja, pač pa predvsem zato, ker je čas, ki ga Britovšek obravnava, še vedno silno »občutljivo« obdobje, prepogosto določeno s kasnejšimi ocenami, ki močno otežujejo zgodovinarjevo delo. Britovšek uvodoma poudarja, da je knjiga »nadaljevanje tematike, s katero se je intenzivno ukvarjal več kot osem let«. Izčrpane bibliografske priprave tako doma kot v tujini so mu omogočile podrobnejše proučevanje; do-

daja pa, da želi njegov prispevek ohraniti izrazito rekonstruktiven značaj z upoštevanjem monografskega vidika obravnave.

V uvodnem poglavju z naslovom »Stališča mednarodnega socialističnega biroja (MSB) in socialističnih strank ob izbruhu vojne« podaja avtor natančnejšo sliko stališč posameznih socialističnih strank do vojne. Dan po objavi vojne napovedi Avstroogrške Srbiji se je začela v Bruslju dvodnevna konferenca MSB-ja, »zadnja najusodnejša konferenca v zgodovini II. internacionale«. Čeprav je bilo že na tem sestanku opaziti znamenja neenotnosti in defetizma, se je konferenca kljub temu razšla z optimističnim vztrajanjem pri sklicu mednarodnega kongresa in potrditvi pacifistične politike socialističnih strank, ki so jo že v zaključkih stuttgartske konference leta 1907 formulirali Lenin, Martov in Rosa Luxemburg. Idejna neenotnost in nepripravljenost na mednarodno zaostritev se je pokazala takoj po zaključku bruseljske konference. Ko obravnava politični preobrat v posameznih strankah, se avtor dalj časa zadrži posebno pri nemški, avstrijski in francoski socialni demokraciji. Ob začetku svetovne vojne so ostali pri političnih ocenah spopada, ki jih je formulirala II. internacionala, le boljševiki, pod njihovim vplivom dumska frakcija menjševikov, srbska socialna demokracija (Tucović) in redki člani angleške neodvisne laburistične stranke.

Lenin je aktivno posegel v politiko šele jeseni leta 1914, ko je prispel v Bern. »V dneh najgloblje krize socialističnega gibanja je Lenin z vso jasnostjo dojel naloge in perspektive revolucionarnega delavskega gibanja,« poudarja Britovšek. Po svojem prihodu v Bern je Lenin napisal teze »O nalogah revolucionarne socialne demokracije v evropski vojni«, ki jih je kasneje predelal v manifest z naslovom »Vojna in ruska socialna demokracija«. Poudaril je imperialistični značaj vojne in spoznal, da bo vojna povzročila pri proletariatu revolucionarno nezadovoljstvo. Njegovo zavzemanje za III. internacionalo, osvobodeno »socialnega patriotizma«, je spremljalo prepričanje, da mora vojna izzvati protivno razpoloženje, ki bo preraslo v državljansko vojno. Vendar je Lenin v manifestu zagovarjal geslo socialistične revolucije tedaj še »le za najrazvitejše dežele, medtem ko je za Rusijo, ki še ni dokončala buržoazne revolucije, postavil zahtevo postopne demokratične presovne v demokratično republiko, zasnovano na popolni enakopravnosti in samoodločbi narodov, na zaplembi veleposestniških zemljišč in osemurnem delavniku« (str. 62, II. pogl.: »Nastajanje in oblikovanje Leninove revolucionarne koncepcije«).

Že v prvih vojnih mesecih so se oglasili posamezniki, ki so se uprli nacionalni orien-

taciji svojih socialnodemokratskih strank. V nemški socialni demokraciji so že septembra 1914 Liebknecht, Mehring, R. Luxemburgova in Klara Zetkin protestirali proti politiki večine nemške socialne demokracije. V treh poglavjih »Zbiranje boljševikov na leninskih revolucionarnih taktičnih osnovah«, »Dejavnost Lenina in levih internacionalistov na mednarodnih srečanjih s socialisti« in »Leninovi revolucionarni taktični koncepti na mednarodnih konferencah socialistik in socialistične mladine« razpravlja Britovšek o Leninovih pobudah in naporih pri združevanju vseh tistih, ki so ostali zvesti internacionalističnim načelom in protivno izhodiščem II. internacionale in ki so vsaj v osnovi pristali na Leninove ocene imperialističnega značaja vojne. Avtor se ustavlja pri problematiki posameznih konferenc tako boljševikov kot socialistov antantnih dežel in dežel centralnih sil, podrobneje prikazuje spore in nesoglasja med Leninom in sodelavci (npr. Leninom in Buharinom) kot tudi med levimi internacionalisti in »socialisti«. V tem sklopu prikazuje potek posameznih konferenc v Köbenhavnu, Londonu in na Dunaju ter se posebej dotika Leninovih ocen politične usmeritve Kautskega, Troelstre, Guesdea, Vandervelda in drugih.

V središču pozornosti Britovškove študije so Leninove priprave na zimmerwaldsko konferenco, oblikovanje zimmerwaldske leve in njen kasnejši pomen pri nastajanju komunistične internacionale. Čeprav zimmerwaldska konferenca ni sprejela osnutka resolucije, ki ga je v imenu leve pripravil Lenin in prebral Radek in ki je predložil podroben načrt »za spreminjanje imperialistične vojne v državljansko«, je Lenin po mnenju Trockega tu položil »prve temeljne kamne za revolucionarno internacionalo«. Na tej konferenci je uspelo ustanoviti mednarodno socialistično komisijo in tako dokončno odredi zaupanje mednarodnemu socialističnemu biroju. Lenin sam je bil kljub kompromisnim ocenam zimmerwaldskega srečanja z zaključki na konferenci sprejetega manifesta povsem zadovoljen. Še enkrat pa je poudaril nepomirljivost s strujami socialnega šovinizma in kautskijanstva. »Pol leta po zimmerwaldski konferenci je protivno razpoloženje kljub oviram s strani MSB in večinskih socialistov zelo napredovalo,« piše Britovšek. »28 strank, od tega 13 uradnih, iz 18 dežel se je izreklo za priključitev k zimmerwaldskemu gibanju ... Socialnopacifistično gibanje, ki je v začetku dajalo ton zimmerwaldskemu gibanju, je z nadaljevanjem vojne dobivalo vedno močnejše socialno revolucionarno obeležje« (str. 138).

Odnosi med posameznimi strujami pa so se zaostriili že med pripravami na drugo konferenco zimmerwaldovcev v Kienthalu in ka-

sneje med konferenco samo. Lenin se je med časom temeljito ukvarjal z analizo ekonomskih in političnih značilnosti imperializma. V vrsti političnih vprašanj, ki jih je želel natančneje ali na novo osvetliti, se je posebej dotaknil problematike o aneksiji in samoodločbi narodov in se ustavljal pri vprašanju legalnega političnega vključevanja socialistov v parlamentarno življenje dežele.

Na kienthalski konferenci je postala še očitnejša razmeroma velika idejna heterogenost zimmerwaldskega gibanja. Tudi ta konferenca je sprejela delno kompromisen predlog resolucije, ki pa je že ostro obsodila »socialno šovinistične pozicije izvršnega komiteja MSB«. Ko govori o Kienthalski konferenci, posveča Britovšek večjo pozornost Grimmovi ločitvi od leve, s posebnim poudarkom pa omenja poleg Lenina tudi vlogo in ocene Zinovjeva.

Prikaz idejnih nesoglasij je avtor sklenil v X. poglavju z naslovom »Lenin in taktična nesoglasja v zimmerwaldski levici« in ugotovil, da so se »Švedi, Norvežani, Holandci, nemška in poljska levica razhajali z Leninom v vprašanih razorožitve, samoodločbe narodov, o kolonialnem vprašanju itd.« Razprava o teh vprašanih, posebno o problematiki razorožitve in samoodločbe narodov, je zaostрила nasprotja med zimmerwaldovci tako, da je v začetku leta 1917 grozil razcep. Ob koncu poglavja Britovšek takole citira Krupsko: »Lenin nikdar ni bil tako nespravljivo razpoložen kot v zadnjih mesecih leta 1916 in prvih mesecih leta 1917. Bil je prepričan o tem, da se revolucija približuje« (str. 204).

Svojo študijo zaključuje Britovšek s prikazom februarke revolucije in njenim vplivom na mednarodno delavsko gibanje. Potem ko razmeroma nadrobno oriše aktivnost boljševikov in razvoj dogodkov v Rusiji spomladi leta 1917., se dotakne avtor še upada zimmerwaldskega gibanja, ki ga je pospešila Grimmova petrograjska afera. Tretja konferenca zimmerwaldovcev v Stockholmu, ki se je odlikovala po svojem silno pisanem ideološkem sestavu, je pozvala »h generalni stavki mednarodnega proletariata v korist miru«. Po mnenju boljševikov je bil manifest premalo revolucionaren »saj bi moral pozvati k splošni vstaji«. Kljub svojim prizadevanjem pa tretja konferenca zimmerwaldovcev razkroja in vedno manjšega vpliva gibanja ni mogla zavreti. Zimmerwaldska levica se je priključila KI, medtem ko so se je »desnica zimmerwaldovcev pomirila z večinskimi socialisti in se združila z reformistično bernsko internacionalo«.

Britovškovo delo je opremljeno z obširnimi in izčrpnimi opombami, ki podrobneje argumentirajo posamezna poglavja. Poudarek študije je na razvoju Leninovih političnih ocen

in idejnih izhodišč (delo tako opredeljuje že podnaslov: Lenin v boju za tretjo internacionalo); avtor pa poizkuša vestno rekonstruirati tudi vlogo Zinovjeva, Radeka, Buharina, Kameneva, Trockega in mnogih drugih, ki so zaradi svoje usode in kasnejših negativnih političnih ocen pogosto odrinjeni na rob ali pa so se celo povsem »izgubili«. Prav to prizadevanje ima v času, ki kaže ne samo med zgodovinarji, temveč tudi med mlajšo inteligenco nasploh vse večje zanimanje za koncepte, razprave, idejne razlike in nesoglasja med marksističnimi misleci dvajsetih let, poseben in izjemen pomen.

Peter Vodopivec

ARS Sloveniae — Nace Šumi, Baročna arhitektura, MK 1969.

Tradicionalno urejeno knjigo o baročni arhitekturi pri nas je napisal specialist za to področje dr. Nace Šumi. Glede periodizacije in drugih dognanj o baroku ni knjiga nobena novost, saj je razvojne teze o baroku avtor podal že v svoji disertaciji, Ljubljanska baročna arhitektura, objavljeni pri Slovenski matici leta 1961, na tem mestu pa je pritegnil spomenike iz vse Slovenije.

Pravi barok se začne pri nas po letu 1680. Prvo obdobje traja nekako do leta 1740, drugo do 1760, nato pa sledi odmiranje in baročni klasicizem. Domovina baroka je bila Italija. Na Primorsko so prihajale pobude direktno od tam, na Štajersko pa po ovinkih preko avstrijskega (dunajskega in graškega) baroka. Ljubljansko središče je sicer vplivano od obeh strani, razvije pa tudi lastne forme.

Barok se uveljavi tako v sakralni in profani arhitekturi, še več, oblikuje cele urbanistične komplekse (baročna Ljubljana). Cerkevni stavbi da razgibanost v tlorisu in lupini. Baročnemu prostoru pomaga do veljave premišljena osvetljava in poslikava ter druga oprema, kar da skupaj pravi baročni ansambel. Pri graščini se vključi v baročni red tudi prostor okoli nje (baročni vrt), graščina pa dobi obliko zaprtega gradu. V malem jo posnema baročna palača v mestu, kjer se nad težje oblikovanim in oddeljenim pritličjem dvigujejo s pilastri povezane ostale etaže. Pri vseh arhitekturnih členih se pojavlja ritem, stopnjevanje, združevanje (višek v osi, ki jo podpirata portal in balkon), pluralizem prejšnje dobe pa odpade in je tja do klasicizma pozabljen.

Naravnost imenitni so fotografski posnetki, ki prikažejo marsikateri spomenik lepšega, kot je v resnici, saj mnoge baročne arhitekture nezadržno propadajo pred našimi očmi.

France Stukl

Muljava (J. Kastelic, *Muljava in okolica v starem veku*; A. Gspan, *Pisatelj Josip Jurčič*; F. Šarf, *Jurčičev dom*; G. Makarovič, *Cerkev na Muljavi*; F. Šarf, *Izleti z Muljave*), *Kulturni in naravni spomeniki Slovenije*, Zbirka vodnikov, 16. zvezek, Ljubljana 1968, 31 strani.

V zelo kratkem prvem poglavju nas avtor seznanja s tem, da sodi Muljava z okoliškimi naselji med zelo stare naseljitvene prostore, saj sega naselitev tod že v ilirski čas. V rimski dobi je spadala Muljava z okolico »k mestnemu teritoriju Nevioduna«. Iz dobe po naselitvi Slovencev je ob muljavski cerkvi ohranjenih nekaj grobov in avtor domneva, da je bila »cerkev prav na tem mestu sezidana zaradi staroslovanskega grobišča.« Uvodnemu poglavju je bilo očitno odmerjenega premalo prostora in je zato zelo zgoščeno.

Nadaljnjih 12 strani navaja Jurčičeve prednike in Jurčičev življenjepis, zanimiv, a za tako kratek priročen vodnik, (ki naj opisuje kraj) skoraj preveč podroben.

Fanči Šarf nam v naslednjem poglavju popisuje Jurčičev dom. Po svojem tlorisu je bil zelo podoben slovenskim kmečkim domovom 19. stoletja: veža z odprtim ognjiščem, »štibeljc«, »keuder«, »hiša« in »kamra«. Hiši so prizidali majhen hlev, nad katerim je bil še skedenj. V dvajsetih letih našega stoletja so gospodarske stavbe predelali po vzoru drugih gospodarskih poslopij tod okoli. Danes so hiša, gospodarska poslopja, čebelnjak in kašča ter oprema urejeni kot nekakšen etnografski muzej na prostem. Ta muzej prikazuje ne le to, kako je bila približno urejena Jurčičeva domačija, ampak tudi, kakšen videz so imele slovenske domačije v 19. stoletju in še v dvajsetem.

Gorazd Makarovič na kratko opisuje podružnično cerkev Marijinega vnebovzvetja na Muljavi. Zgrajena je bila v prvi polovici 15. stoletja in bila dopolnjena z vhodno lopo sredi 19. stoletja. Po avtorjevem mnenju sodi glavni oltar z osrednjim prizorom Marijinega vnebovzvetja, ki je bil izrezljan leta 1674, med najlepša rezbarska dela na bivšem Kranjskem. Potem ko nam avtor opiše še drugo notranjo cerkveno opremo, nam predstavi še tisto, zaradi česar je muljavska cerkvica tako znana — freske. Poslikal jo je leta 1456 Janez Ljubljanski. Stenske slikarije v prezbitერიju, ki imajo še danes zelo sveže barve, so precej bolje ohranjene od tistih v ladji, kjer so vidni le še ostanki slikarij. Cela zahodna stena je poslikana s prizorom poslednje sodbe.

»Izleti z Muljave« je zadnje poglavje tega vodnika. Opozarja nas na kraje, ki so zaradi te ali one zanimivosti vredni, da jih obiše-

mo, kadar pridemo v te kraje. Priložena karta nam bo pri tem dobro pomagala.

Vodnik Muljava je napisalo več avtorjev. Odtod izvira neko nesorazmerje v obsegu posameznih poglavij, ki obsegajo:

Muljava in okolica v starem veku, 1 stran, Pisatelj Josip Jurčič, 12 strani, Jurčičev dom, 6 strani, Cerkev na Muljavi, 4,5 strani, Izleti z Muljave, 3 strani.

Če je naslov Muljava, bi pričakovali le nekoliko več tudi o kraju. Tudi slikovni material je bil izbran nekoliko nesorazmerno, saj so slike, ki kakorkoli zadevajo Jurčiča kot pisatelja, štiri, z Jurčičeve domačije štiri, iz muljavske cerkve prav tako štiri, pri čemer so freske kar revno zastopane.

Tiskovnih napak (le deloma popravljenih v vložku) je za tako majhno brošuro kar preveč.

Irena Vilfan

Sergej Vrišer, Mariborski grad, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, Zbirka vodnikov, 17. zvezek, Ljubljana 1969, 26 strani.

Vodnik po mariborskem gradu nas že takoj na začetku opozori na to, da je njegova današnja zgradba že tretja mariborska grajska arhitektura. Prva, najstarejša, je nastala kot utrdba na Piramidi, enem izmed obdravskih gričev. To je bila ena izmed utrd, ki so branile vzhodno državno mejo; tudi ime »grad v marki« — Marchburg kaže na to. Ko je srednjeveški »Gornji Maribor« leta 1528 pogorel, so na mestu prejšnjega gradu zgradili novega, ki je imel, kot lahko vidimo na podobah iz 17. stoletja, bolj stanovanjski kot utrdbeni videz. Končna usoda pa je ta grad doletela za časa njegovih zadnjih lastnikov v drugi polovici 18. stoletja, ki so ga dali porušiti.

V mestu, ki se je razvilo med Dravo in grajskim gričem, je nastal že v 13. stoletju drug mariborski grad, v katerem so grofi odslej prebivali, zgornji pa je služil kot vojaška opazovalnica. O drugem gradu vemo malo in, kot kažejo zapiski iz druge polovice 16. stoletja, so bili od gradu v tistem času ohranjeni le še ostanki.

Tretji grajski kompleks je začel nastajati konec 15. stoletja že na mestu današnjega gradu ob severovzhodnem delu mestnega obzidja. Prvotni gotski videz je danes nekoliko zakrit, saj je bil tudi mariborski grad, kot večina drugih gradov, podvržen poznejšim modnim časovnim predelavam. Po končanih turških napadih v 16. stoletju je bil grad temeljito obnovljen; hkrati je bil okrogli grajski obrambni stolp zamenjan z bastijo, ki je še danes ohranjena z nadzidanim nadstropjem iz srede 18. stoletja. Grad je bil za grofov

Khislov po požaru mesta 1609 precej spremenjen in je fortifikacijski videz zamenjal z reprezentančnim. Gradu so v 17. stoletju dodali še štiri grajske stolpe, prizidali so mu lo-retansko kapelo, jo preko loggie povezali z bastijo in tako preoblečeno grajsko poslopje je služilo odslej novemu namenu — reprezentanci.

Grofje Brandisi so v 18. stoletju tudi nekoliko spremenili grajsko arhitekturo. Bogati rokokojski kiparski okras, veliko stopnišče in slikarije na stropu viteške dvorane izvirajo iz tega časa.

Razvoj mariborskega gradu je bil tako zaključen. Ne pa tudi spremembe. V 19. stoletju in deloma v dvajsetem je utrpel ta grajski kompleks precej škode s tem, da se je moral podrediti potrebam mesta. Po prenovitvi in po avtorjevem mnenju nekoliko preveč moderni predelavi gradu v tridesetih letih se je v grajske prostore vselil mariborski pokrajinski muzej.

Avtor v vodniku nadrobno opiše še trije prostorov, ki so po njegovem mnenju vredni, da si jih obiskovalec nadrobneje ogleda: lo-retansko kapelo, viteško dvorano in rokokojsko stopnišče.

In končno se dr. Vrišer zaustavi še ob muzejski arheološki, etnografski in kulturno-zgodovinski zbirki predmetov iz Podravja in Pomurja ter lapidariju, ki je nameščen v grajski loggi v prvem nadstropju.

Irena Vilfan

Marijan Zadnikar, Stiški samostan, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, Zbirka vodnikov, 18. zvezek, Ljubljana 1969, 30 strani.

Preden prične avtor s podrobnejšim umetnostno-zgodovinskim opisom tega pomembnega kulturnega spomenika v današnjem stanju, nam na kratko označi njegovo zgodovinsko pot. Tako izvemo, da je bilo samostansko zemljišče, »imenovano Sitik«, v prvi polovici 12. stoletja v lasti višnjegorskih grofov, ki pa so ga podarili oglejskemu patriarhu. Ta je na ta svet hotel naseliti cistercite, da bi ti s svojim zgledom in delom pripomogli k utrditvi verskega življenja v tem delu njegovega ozemlja. Zato je patriarh Peregrin z listino iz leta 1136 dodelil to zemljišče samostanu v Runi (Reun pri Gradcu), ki je postal matični samostan novo ustanovljenega stiškega.

Prvi menihi so se naselili v bližnjem Šentvidu, od koder so skupaj s stavbenikom Mihaelom vodili gradnjo samostana, ki je potekala po natančnih predpisih ustanovitelja reda sv. Bernarda in po nekakšnem idealnem načrtu, ki so ga uporabljali pri gradnji vseh samostanov tega reda; razporeditev samostanskih zgradb, samostanskih prostorov, notranja

oprema — vse to je moralo služiti smotrom reda: resnosti, zbranosti, strogosti. Eden izmed pogojev, da so se beli menihi sploh naselili na nekem ozemlju, pa je bila tekoča voda, zlasti zaradi higiene.

Avtor se je dlje pomudil pri opisu stare samostanske cerkve — romanske bazilike. Ta je danes skoraj popolnoma skrita pod baročno preobleko iz začetka 17. stoletja in jo površen gledalec, če ni nanjo posebej opozorjen, komaj kje zasluži. Stiška bazilika se s svojim apsidalnim kornim zaključkom nekoliko oddaljuje od cistercijanskih pravil (ravni korni zaključki!). Stara samostanska cerkev s svojim tlorisom v obliki latinskega križa s prečno ladjo in s celotno zasnovno prostora z lesenim ravnim stropom je »prava romanska triladijska slopna bazilika, kakršne vse do takrat še nismo poznali, saj so bile celo nekatere naše pomembnejše farne cerkve v romanski dobi zasnovane bolj preprosto, brez prečne ladje« (str. 9). In končno ugotavlja avtor z nemalo obžalovanja, da je barok to cerkev, ki bi sicer sodila med najboljše primere naše romanske arhitekture, temeljito predelal, tako predelal, da so vsaj približno rekonstrukcijo lahko napravili šele po dolgoletnih raziskovanjih in izkopavanjih.

Svoj prvotni srednjeveški videz pa kaže še danes samostanski križni hodnik, danes do-stopen tudi širši javnosti. Tega opisuje avtor s posebno natančnostjo, lahko bi celo rekli kar z očitnim zadovoljstvom, saj se ga baročna prezidavalna vnema ni dotaknila. Stiški križni hodnik je poleg ptujskega dominikanskega edini v celoti ohranjeni srednjeveški križni hodnik pri nas. Kot so pokazale raziskave, je bil v srednjem veku večkrat predelan; tudi kamnoseški in slikarski okras nista nastala hkrati. Slikarski okras, večinoma iz druge četrtine 14. stoletja, je po svoji ikonografski vsebini izredno razgiban in zanimiv. (Ali je slikarija iz 12. stoletja ohranjena, ni prav jasno povedano.) Tudi pri opisu križnega hodnika nas avtor ponovno opozarja na to, da so bili cistercijanski samostani grajeni po enotnem načrtu; iz križnega hodnika so skozi polkrožni portal hodili menihi po stopnicah do skupne spalnice v prvem nadstropju.

Po temeljitem orisu cerkve in križnega hodnika se avtor na kratko zaustavi še na velikem dvorišču in na stavbah, ki stoje ob njem, zlasti na »stari prelaturi«, ki sodi med najlepše primere renesančne arhitekture daleč naokrog. Zaključí pa avtor ta umetnostno-zgodovinski sprehod tam, kjer ga navadno pričnemo, kadar pridemo ogledovat stiški samostan: pri vhodnem stolpu. Vodnik nas na tem mestu opozori še na štukaturni strop, razloži nam njegove prizore in nam končno še

pove, da spadajo te štukature iz leta 1620 med najstarejše pri nas.

Avtor nam v tem vodniku sicer ne odkriva bistveno novih izsledkov pri raziskovanju romanske Stične (kar tudi ni namen), podaja pa nam kratko in izčrpno sintezo tistega, kar vemo in na kar lahko sklepamo in domnevamo iz dolgoletnih raziskovanj in izkopavanj tudi avtorja samega. Vodnik je neoporečen ne le s strokovne plati, ampak tudi s praktične, saj je na eni strani napisan dovolj poljudno in razumljivo za širši krog uporabljavcev, na drugi strani pa dovolj izčrpen tudi za zahtevnejšega obiskovalca.

Irena Vilfan

Branko Berčič: Tiskarstvo na Slovenskem. Zgodovinski oris. Ljubljana, Odbor za proslavo 100-letnice grafične organizacije na Slovenskem 1969. 412 + (III) str. + 1 pril. Ilustr. 8^o.

Novembra leta 1867 si je delavski razred v Avstriji po novem zakonu o društvih pridobil pravico, da se lahko združuje v svojih organizacijah. Te so smele biti sprva le izobraževalnega, od leta 1870 pa tudi strokovnega značaja. Kot drugod so se tudi pri nas — kot najbolj razgledan in najzavednejši del delavskega razreda — najprej organizirali tiskarski delavci. Osmega decembra 1867 so imeli v Ljubljani svoje »generalno zborovanje«, na katerem so izvolili odbor, ki je pripravil pravila in vse potrebno za občni zbor 9. februarja 1868. Takrat ustanovljeno izobraževalno društvo za tiskarje v Ljubljani je bilo prva delavska organizacija na Slovenskem in tudi na vsem ozemlju sedanje Jugoslavije.

Za pripravo proslav stoletnice tega pomembnega jubileja je bil sestavljen poseben odbor, na čigar pobudo, toda s podporo grafičnih podjetij in sklada SR Slovenije za pospeševanje založništva, so izšle tri jubilejne publikacije: zbornik *Stoletnica grafične organizacije na Slovenskem*, brošura *Proslava stoletnice ustanovitve grafične organizacije na Slovenskem* in monografija Branka Berčiča, *Tiskarstvo na Slovenskem*. Navada je, da ob pomembnih obletnicah izidejo zborniki ali podobne jubilejne publikacije, zato je tudi odbor za proslavo 100-letnice grafične organizacije pripravil tak zbornik in priložnostno brošuro, želel pa je še več, hotel je namreč prikazati tudi zgodovino svoje stroke.

Na ponovno izraženo željo članov odbora je prevzel to težko nalogo bibliotekarski strokovnjak in literarni zgodovinar dr. Branko Berčič. Ko je dr. Berčič to delo leta 1967 prevzel, se je zavedal nekaterih težav. Zaradi kratkega časovnega roka — delo naj bi izšlo

v jubilejnem letu — je moral zgodovinski oris nujno sestaviti le po dotlej objavljeni literaturi. Tu mu je bila v pomoč Bibliografija slovenskega tiskarstva 1868—1968, ki jo je objavila Štefka Bulovec v zborniku *Stoletnica grafične organizacije na Slovenskem*. Po arhivskem gradivu, s katerim bi dopolnil nekatera manj obdelana poglavja iz zgodovine tiskarstva, pa zaradi časovne stiske ni mogel poseči. V »Zagovoru« na koncu publikacije je zato zapisal, da njegov pregled tiskarstva »ne more biti popoln in dokončen. Je zgolj oris zgodovinskega razvoja slovenskega tiskarstva, pri čemer so morala ostati nekatera poglavja nedodelana, nekateri problemi ne dovolj raziskani in razpoložljivi podatki ne vselej preverjeni«. K temu kritičnemu zapisu lahko pripomnimo, da pač nobeno strokovno in znanstveno delo ne more biti popolno in dokončno. Druga pripomba velja za sintetična dela nasploh: zanje je namreč dopustno in umljivo, da vsi problemi, ki jih obravnavajo, ne morejo biti povsem zadovoljivo znanstveno obdelani. Če to upoštevamo, pa moramo avtorja pohvaliti, da se je pogumno in zavzeto lotil dela, zbral »raztresene ude« in iz obsežnega gradiva, kjer je znal ločiti bistveno od nebitvenega, spretno oblikoval dokaj enakomerno zaokrožen pregled zgodovinskega razvoja tiskarstva na Slovenskem. Iz povedanega je tudi razvidno, da obravnavana monografija nima pretenzij po novih znanstvenih odkritjih, združuje pa dosedanje znanje s področja zgodovine tiskarstva pri nas in ga podaja v privlačno napisani celoti. V tem je njena vrednost.

Kljub zgoraj povedanemu temelji večina poglavij v knjigi na dokaj studiozno obdelanem gradivu. V uvodu obravnava avtor predvsem zgodovino tiska, srednjeveško knjigo med Slovenci in začetke tiskarstva v Evropi. V prvem poglavju govori o temeljih slovenskega tiskarstva (o prvih tiskarjih slovenskega rodu, o prvih tiskarnah na jugoslovanskih tleh, o tiskanju prvih slovenskih knjig zunaj slovenskega ozemlja in o prvi tiskarni na Slovenskem). To obdobje je avtorju blizu, saj je doslej objavil že nekaj raziskav iz navedenih področij. Drugo poglavje prikazuje obnovitev slovenskega tiskarstva v letih 1678 do 1828 (Valvasorjev grafični zavod, obnovitev tiskarstva v Ljubljani in uvajanje tiskarstva po slovenskih deželah). Za to in naslednje poglavje, ki zajema čas od leta 1828 do 1918 in prikazuje rast slovenske tiskarske obrti ločeno po pokrajinah oziroma tiskarskih središčih, je avtor lahko uporabljal članke in raziskave Janka Šlebingerja, Janka Glazerja in Janeza Logarja. Za slovensko tiskarstvo med obema vojnoma in za tiskarstvo zadnjih desetletij pa je uporabljal poleg lite-

rature, kot npr.: Spominski zbornik Slovenije in Krajevni leksikon Dravske banovine, še tipkopisno gradivo Ivana Matičiča. Avtor je sliko razvoja tiskarstva v Sloveniji tu izpopolnil še z razdelki, ki prikazujejo slovenske zamejske tiskarne na Primorskem in Koroskem. Predvsem ta zadnja obdobja so manj raziskovali in bi jih bilo mogoče ob uporabi arhivskih virov še izpopolniti in bolj osvetliti. Nasprotno pa sloni poglavje o ilegalnih in partizanskih tiskarnah (partijska tehnika pred vojno in Centralna tehnika KPS med vojno) na specialnih raziskavah Jožeta Kralla, opravljenih za sklad Borisa Kidriča, ki so tu, v krajši predelavi, sedaj dostopne tudi širši javnosti. V dodatku je avtor pripravil še abecedni pregled tiskarskih krajev in tiskarn, ki mu je dodal tudi pregledni zemljevid, navedel uporabljeno literaturo in delo zaključil z imenskim kazalom s tiskarstvom povezanih krajev, organizacij in oseb.

Tako smo dobili knjigo, ki bo služila določenemu krogu uporabnikov, slovenski tiskarski delavci pa so svoj jubilej častno združili s kulturnim dejanjem trajnejše vrednosti.

V zvezi z Berčičevim Tiskarstvom bi rad dodal še nekaj misli. V dobi, ki ni naklonjena historiziranju, je treba po mojem mnenju pozdraviti in po možnosti realizirati pobude zunanjih ustanov ali organizacij, če se te obrnejo na strokovnjaka z željo, da jim napiše zgodovino podjetja, ustanove ali npr. panoge. Ob takem predlogu je strokovnjak, ki naj bi delo prevzel, večkrat postavljen pred dilemo, ali naj delo prevzame, kljub temu, da se zaradi določenih pogojev dela in zahtev naročnika zaveda, da ne bo mogel doseči zaželeno popolnosti, npr. iz enakih ali podobnih razlogov, kot jih je navedel tudi Berčič — tu izključujem diletantizem — ali pa naj delo iz navedenih razlogov odkloni. Mislim, da je v interesu zgodovinske stroke in zgodovinske znanosti, da se ne ograjuje od takih zunanjih pobud. Vsako delo, od znanstvene razprave do drobnega članka ima svoje področje delovanja in svojo upravičenost. Vendar, nekaj je za zgodovinarja le osnovno, podatki morajo biti preverjeni. Morda te misli res niso dovolj prepričljive, nekaj resnice pa je gotovo v njih.

Branko Reisp

Ivo Zupanič, Zgodovina vinogradništva Slovenskih Goric, Maribor 1969, 145 strani.

Vedno je razveseljivo, če strokovnjak za neko gospodarsko ali tehnično panogo začuti veselje do tega, da bi svoje strokovno področje predstavil javnosti tudi v luči zgodovinskega razvoja: zgodovini katere koli panoge je le v prid, če za njo stoji ustrezno praktično

strokovno znanje. Posebno smo takih piscev lahko veseli Slovenci, saj ne moremo bolj ko drugi narodi pričakovati, da bomo imeli specializirane poklicne zgodovinarje (ali npr. etnografe), ki bi se lotili naštetih gospodarskih panog, katerih zgodovina čaka svojega raziskovalca. Zupaničeva knjižica pa po piščevi osebi bolj ko običajno povezuje stroko in zgodovino. Skoraj osemdesetletni, v vinogradniški Jarenini rojeni avtor, inženir agronomije in dolgoletni vinogradniški praktik, pedagog, upravni delavec in voditelj raziskovalnega dela, posveča knjižico »v spomin svojemu očetu, vzornemu vinogradniku, ki je prvi v Slovenskih Goricah začel po trsni uši obnavljati vinograde.« Za tem spisom stoji torej skoraj stoletje tesne posredne in neposredne osebne povezanosti s stroko in pokrajino!

Zato so tudi nedvomno najbolj posrečena tista poglavja, v katerih prihaja do veljave ta avtorjeva živa povezanost s snovjo, zlasti od strani 96 naprej, na primer ko pravi: v Slovenskih Goricah »so našli trsno uš leta 1888 pri Sv. Jakobu, in sicer na Drankovcu (v vinogradu mojega očeta), na Hlapju« itd. (str. 104). Prav dragocena je kronika vinskih letin do prve svetovne vojne (str. 128 sl.). Dokaj bogate starejše podatke je avtor zbral iz literature, podatki od 1811 do 1914 pa si slede prav za vsako leto iz domače kronike posestva avtorjevih staršev in materinih prednikov! Ta vir bi morda kazalo ob priložnosti dobesedno objaviti. To in ono v njem ni zanimivo le za zgodovino vinogradništva, npr.: 1827 povodenj; 1830 so zmrznile reke in promet med Trstom in Dunajem so kar tri mesece opravljali na saneh; 1848 po opisu vremena pripomba o bogati vinski letini zelo dobre kakovosti in o ljudstvu, ki je »rebeliralo«; ali 1909: suho leto, malo krme, zato živina poceni itd. Izvirne, neposredne podobe gospodarstva z gledišča enega kraja.

Potem, ko smo začeli pri zadnji tretjini, ki sama upravičuje izid knjige, še nekaj o prvih dveh. Po geografskem uvodu in nekaterih splošnih podatkih o zgodovini vinogradništva (na str. 18 se — žal še vedno brez dokaza — ponavlja staro mnenje, da so Slovenci prevzeli vinogradništvo od staroselcev) sledi v prvi knjigi več drugih poglavij, ki zadevajo fevdalni srednji vek, začenši s Capitulare de villis, o katerem pa močno dvomim, da bi bil čeprav morda šele pozneje, kratkomalo veljal tudi za Podravsko krajino (str. 20). Obsežno so opisana glavna zemljiška gospostva, ki so imela vinograde, in orisana je razširjenost vinogradništva proti koncu srednjega veka. Sledje poglavja o pravnem položaju vinogradov in vinogradnikov, o gorskih bukvah in — s skokom nazaj — o trgovini z vinom v sred-

njem veku, pa še o vinskih merah od srednjega veka do danes.

V drugi tretjini (str. 50 sl.), ki obsega v glavnem začetek novega veka do 1848, pride avtor nekoliko iz konteksta. Vinogradništvo nasploh in v Slovenskih Goricah posebej (str. 62—64, 76—80, 83, 86—92) se kar preveč izgublja v splošnem zgodovinskem okviru, ki daleč presega slovensko ozemlje in ki pač ne more biti drugega kot bolj ali manj posrečen povzetek iz literature, da omenim za primer kar štiri strani o francoski revoluciji in Napoleonu. Morda je tak širok prijem prilagojen domnevnim željam širšega kroga bralcev, zgodovinar pa bi bil bolj vesel, če bi zvedel kaj več o Bukvah za kmeta iz 1789 (str. 98), o Vrtovčevi knjigi iz 1844 (str. 83) ali o Jančarjevi knjigi iz 1867 (str. 93); rad bi našel tudi kako risbo s strokovno razlago nekdanje rezi in vinogradniškega izrazoslovja, posebno historičnega (npr. k strani 88) ipd. — Nekaj pa je vendarle tudi pri zgodovinskem okviru zanimivo; kaže namreč, kakšno predstavo je avtor dobil iz standardne, posebno starejše agrarnozgodovinske literature, o gospodarstvu in kmetovem položaju od konca srednjega veka naprej: popolna odvisnost, prosto obremenjevanje, sodstvo (brez omejitev! str. 50); Turki do 1500 odvlečejo najmanj četrtino, morda celo tretjino vsega prebivalstva Spodnje Štajerske, kmetje pa že tedaj niso dobili orožja (str. 53); po uporih je bilo izkoriščanje še večje (str. 57); v 16 in 17. stoletju je dežela strašno obubožala, Slovenske Gorice so bile na robu propada in položaj je postal še obupnejši (str. 60); vinogradništvo je začelo v drugi polovici 16. stoletja propadati (str. 61, 65); v 18. stoletju na zboljšanje ni bilo treba misliti, posebno spričo obupnega stanja kmetov pred reformami (str. 70); v prvi polovici 19. stoletja je vinogradništvo še bolj nazadovalo (str. 76), a se začelo zboljševati (str. 80), ne pa položaj vinogradnikov (str. 80), tako da je bil položaj kmeta sredi 19. stoletja še posebno težaven (str. 84), itd. Take in podobne vtise mora bralec res dobiti v precejšnjem delu literature, ki se opira na ugovore proti zvišanju davkov (po takih ugovorih je vedno vse na robu propada) in doda iz dogodkovne zgodovine še kuge, vojske in lakoto. Marsikaj je pri tako nastalih opisih resnično, toda vprašati se je treba, ali ni bilo vmes tudi po nekaj boljših let, ki jih po takih virih seveda ne bomo zasledili. Če bi bili mogli ljudje, ne da bi izumrli, res prestatati vsaj štiri stoletja samega nenehnega propadanja, bi moral biti prej pravi eldorado, aurea aetas, pa vemo, da tudi to ni res. Toliko samo na rob zgodovinskemu okviru, ne na račun avtorja, temveč na račun literature, iz katere je dobil vtise, ki jih gospodarsko mišljenje ne more kar sprejeti.

Lahko bi pripomnili še to in ono, vendar naj zadošča tole. Predvsem: škoda, da delo nima opomb. Škoda tudi, da so zelo zanimive in dokumentarno dragocene podobe slabo odtisnjene. V navedbi literature marsičesa pogrešam, npr. Dolenčevo edicijo gorskih bukev, to ali ono Goršičevo razpravo, vsekakor Kernovo knjigo (katere vsebina pa je v tekstu povzeta, najbrž posredno). Navedeno ni nobeno Mellovo delo. Kerenčič in Kolarič sta navedena v besedilu, ne pa v seznamu. Verjetno bi prišlo prav Poschevo delo o kurucih, morda tudi razprava Korenove v Etnografiji Pomurja itd.

Avtor uporablja izraz trsna uš. Vajeni smo brati trna uš, kot stoji tudi v Pravopisu. Na tega sicer ne prisegam (pišem Slovenske Gorice), toda prav bi bilo, da bi nam avtor spremembo termina utemeljil.

Ne glede na to ali ono pripombo je treba izid knjige pozdraviti. Uvodoma navedenim razlogom se pridružuje še nadaljnji, ki zadeva zgodovino vinogradništva na Slovenskem sploh. Mislim, da odslej naprej ne bo več dvoma o tem, da je prava velika zarez v zgodovini vinogradništva obnova po trtni uši in da so v primeri z njo prejšnja prizadevanja za izboljšavo vinogradništva neprimerno manj pomembna.

Sergij Valfan

Jadranski koledar 1970

Že vrsto let izhaja v Trstu Jadranski koledar. Zadnjega, za leto 1970, je uredil Jože Koren, izdalo pa založništvo Tržaškega tiska. Vredno je, da ga dobi v roke vsak, komur je kaj mar življenje Slovencev onstran meje v Italiji. Posebno vrednost pa ima za zgodovinarja, saj ga z vrsto člankov seznanja o daljni, posebno pa o najnovejši zgodovini Slovencev v zahodnem delu Slovenije. Obsega 288 strani.

Po običajnem koledarju s spominskimi dnevi slede prispevki različnih avtorjev. Prvi je članek Franceta Bevka, ki govori o Slovencih na Primorskem pred II. svetovno vojno in med njo. Gorazd Vesel seznanja bralce o obisku predsednika italijanske republike Saragata v Jugoslaviji jeseni leta 1969. Karel Šiškovič je napisal dva daljša prispevka. V prvem: Kaj storiti za Slovence v Italiji, govori o nerešenem vprašanju Slovencev le-tam, kjer nimajo Slovenci niti toliko pravic, kot jih imata nemška in francoska manjšina na Južnem Tirolskem oz. v dolini Aoste. Londonski sporazum velja le za tržaške Slovence, zakon o šolstvu iz 1962. leta pa samo za tržaške in goriške Slovence. V drugem članku: Zadeva Južne Tirolske pa ugotavlja, »da vsak narod v Evropi gleda na... svojo samobitnost kot

na konflikt proti drugim, ne pa razvoj z drugimi« (str. 66). Omenja tudi položaj Južne Tirolske med vojnoma in v drugi svetovi vojni. Kljub kapitulaciji Nemčije 9. maja 1945. leta in prisotnosti Angloamerikancev so Nemci na Južnem Tirolskem zaradi »vzdrževanja reda« položili orožje šele 15. maja 1945. (Zanimiva bi bila primerjava tega z boji v Sloveniji po 9. maju 1945. O. p.) Podrobno opisuje razmere v Bocenski pokrajini po vojni in načrte obeh prizadetih držav — Italije in Avstrije — za doseg sporazuma t.i. »paketa«. Vekoslav Špranger piše o štirih mladih Slovincih, ki so 1930. leta padli na Bazovski gmajni pod streli črnosrajčnikov. Fran Juriševič v svojem prispevku opiše združeno gibanje na Goriškem med dvema vojnoma. Ustanovljenih je bilo 70 kreditnih zadrug tipa Rajfajzenovih hranilnic in posojilnic. Po I. svetovni vojni je s porastom fašizma padalo njih število in 1931. leta je dokončno prisilno likvidirana Zadružna zveza v Gorici. Albert Rejc piše o katastrofalni današnji emigraciji iz Beneške Slovenije. Podrobneje se ozre na začetek emigracij že v 19. stoletju, posebno pa po plebiscitu 1866. leta. Za vsako od desetih občin navaja, kje so in kaj delajo emigranti Beneške Slovenije. Preseneča velik odstotek žensk, ki iščejo delo izven domačega kraja. P. Medin Dremončev objavlja Ferda Kleinmayerja Slovenski živelj na nemški državni gimnaziji v Trstu 1842—1918. Nemška gimnazija je imela velik pomen tudi za slovenske dijake. Podana je tabela o številu in nacionalnosti učencev za šolska leta 1858—59 do 1913—14. Dokler niso imeli Italijani svoje gimnazije, pomenijo ti več kot eno polovico dijakov te gimnazije. V šolskem letu 1912—13 je npr. od 620 učencev 230 Slovencev. Učni jezik je nemški, ravno tako so skoraj vsi profesorji Nemci. Ne more se točno ugotoviti, od kdaj je slovenščina učni predmet, ker so poročila o tem šele od 1859 dalje, čeprav je bil odllok o obveznem učenju slovenskega jezika izdan že 1852.; uveljavljen pa takrat še ni bil. Navaja tudi vse slovenske profesorje slovenščine na tej gimnaziji.

Branko Marušič v prvem prispevku piše o goriškem pevskem društvu Slavec, ustanovljenem 1875. Sodelovali so pevci cele Primorske. Po letu 1879 ni več vesti o njem. Na koncu ugotavlja, da »ostaja zgodovina slovenskega petja na Primorskem še povsem neraziskano področje, vredno, da bi ga monografska študija obdelala na način, kakor zasluži« (str. 190). V drugem sestavku prispeva nekaj podatkov k biografiji Petra Podreke. Omenja,

da je bil poleg Ivana Trinka-Zamejskega najpomembnejši narodni voditelj beneških Slovencev. Andrej Pagon-Ogarev v daljšem sestavku predoči prazgodovinsko pokopališče Ilirov na Tolminskem, predvsem pod Kozlovim robom, kjer so bila izkopavanja od 1966—1969. Del izkopanih predmetov je že razstavljenih v goriškem in tolminskem muzeju. Omenja tudi prazgodovinska pokopališča Ilirov drugod v Sloveniji. Seznanja bralce o tem, kaj pišejo antični historiki o Ilirih. Marija Rutar piše o izumrlih domačih dejavnostih na Tolminskem, kot so: tkalstvo, pletenje, skledarstvo, žebjarstvo, rezbarstvo in urarstvo. Pavel Stranj obravnava afero, ki je nastala zaradi razvitja cerkvene zastave sv. Cirila in Metoda pri sv. Jakobu leta 1900. Zastava ni bila v tistih razmerah samo verski simbol, ampak tudi narodno buditeljski. Temu so seveda nasprotovali Italijani. Bogomir Gerlanc je priredil po knjigi Branka Berčiča Tiskarstvo na Slovenskem in z nekaterimi dopolnitvami za Primorsko sestavek Tisk slovenske knjige na Primorskem od začetkov do konca 1918. Vidko Vremec se v spominskem zapisu dotakne protifašističnega delovanja na Opčinah, zlasti po letu 1926, ko so fašistični zakoni razpustili na Primorskem in v Istri politične, gospodarske, prosvetne in mladinske nefašistične organizacije. Obravnava tudi glavne voditelje gibanj. Maks Zadnik prispeva spomine Antona Štembergerja in njegove žene o četniškem zaporu in rešitvi iz njega marca 1945 na Suhorju. Objavljen je tudi odlomek Malarija iz knjige Srečka Vilharja Narodnoosvobodilni boj Primorcev in Istranov na Sardiniji, Korziki in južni Franciji ter istega avtorja krajši zapis S poti po Beneški Sloveniji. O obisku v Beneški Sloveniji piše tudi Živa Gruden. Gojmir Demšar piše o delovanju in pomenu glasbene matice pri zamejskih Slovincih.

Od 257. do 288. strani so Dokumenti borbe za narodnostne pravice Slovencev pod Italijo. Zbral jih je Stanislav Renko. Nekaj dokumentov govori o zahtevah Slovencev Videmske krajine, drugi se nanašajo na vprašanje slovenskega šolstva. Med drugimi je pomemben dokument, ki opozarja, da še vedno ni odpravljen člen 137 zakona o kazenskem postopku o rabi jezikov pripadnikov jezikovnih manjšin pred sodiščem, čeprav so poslanci to že odobrili. Objavljenih je še nekaj dokumentov Slovenskega gledališča v Trstu in resolucije deželnih svetovalcev o slovenski manjšini itd.

Vincencij Demšar

SOMMAIRE

- František Jordán, Chargé de cours à l'Université de Brno (Tchécoslovaquie): Les efforts communs pour l'établissement de l'Université slovène à Ljubljana et de l'Université tchèque à Brno — CDU 378.4(497.12+437.2) "1900/1910" — p. 1
- Tone Knez, Conservateur au Musée de Basse Carniole, Novo mesto: Les tumulus de l'époque de Hallstatt à Novo mesto — CDU 571(497.12 Novo mesto "04/03" — p. 11
- Janez Höfler, Professeur, Ljubljana: Quelques lignes sur la première époque de l'activité du Collège jésuite à Ljubljana — CDU 78(497.12 Ljubljana) "1597/1660" — p. 21
- Dušan Ludvik, Professeur à la Faculté des Lettres, Ljubljana: Les premières ombres chinoises à Ljubljana — CDU 792.9(497.12 Ljubljana) "16" — p. 22
- Majda Smole, Conseiller aux Archives de Slovénie, Ljubljana: Les Apfaltrer, une famille noble de la Carniole — CDU 929.2 Apfaltrer — p. 24
- Slavica Pavlič, Conservateur au Musée de l'Instruction, Ljubljana: Histoire de l'école à Turnišče — CDU 373.3(497.12 Turnišče) (091) — p. 28
- Rafael Ogrin †, Employé, Ljubljana: Vie et oeuvres du peintre Simon Ogrin — CDU 755(497.12) :92 Ogrin — p. 32
- Ivan Škafar, Curé à Radlje: Deux lettres de Božidar Raič à Jožef Borovnjak — CDU 92 Raič+Borovnjak(093.32) — p. 39
- Tone Zorn, Associé d'études à l'Institut pour l'étude des nationalités: Sur l'activité du Conseil National pour la Carinthie à la veille du plébiscite de 1919—1920 — CDU 943.66(=863) "1919/1920" — p. 44
- Janez Höfler, Professeur, Ljubljana: Une école de scribes à Ljubljana en 1300 environ — CDU 091(497.12) "1300" :92 Rutlieb — p. 46
- Majda Smole, Conseiller aux Archives de Slovénie, Ljubljana: Contribution à l'histoire des bibliothèques au début du XIX^e siècle — CDU 02(497.12) "1811" — p. 47
- Informations sur l'activité de nos établissements et de nos sociétés — CDU 061.055 — p. 48
- Publications nouvelles — CDU 930(048) — p. 50

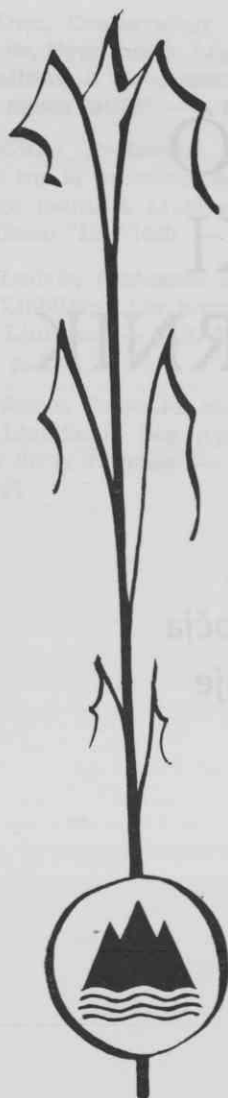
GOSPODARSKO ZGODOVINSKI SPOMINSKI ZBORNIK

jubilejnih, slavnostnih
in informativnih člankov
ter člankov z gospodarskega
in kulturnozgodovinskega področja
Socialistične republike Slovenije



1945

1970



ZA PRAZNIK DELA 1. MAJ

in

ZA 25-LETNICO NAŠE OSVOBODITVE

čestitajo

*gospodarske organizacije, zavodi in ustanove
vsem delovnim ljudem in poslovnim prijateljem
ter se priporočajo za nadaljnje
sodelovanje na gospodarskem
in kulturnem področju*

Obenem pa želijo

*v majskih praznikih mnogo prijetnega
razvedrila in oddiha*

1945

1970



Za obnovo in ureditev gradu Mala Loka pri Trebnjem

Gradič Mala Loka leži na sončnem griču nad železniško progo Ljubljana—Novo mesto, med postajama Šentlovrenc in Velika Loka. Od današnje glavne ceste Ljubljana—Zagreb je do njega nekaj kilometrov po makadamski cesti.

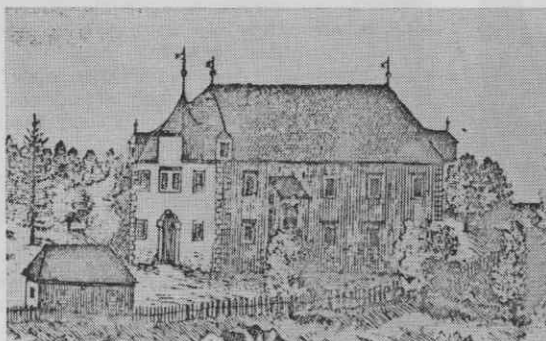
Nazadnje je bila v njem gospodinjska šola, nato pa je bil več let skoraj opuščen. Načela sta ga zob časa in litijski potres. Pred nedavnim ga je prevzel v upravljanje Mestni arhiv Ljubljane z načrtom, da precejšen del gradu uredi kot poseben oddelek,

Gospodarski arhiv za osrednjo Slovenijo

Po tem načrtu bi gospodarske organizacije lahko s pogodbo poverile skrb za svoje arhivsko gradivo, ki jim ni več potrebno pri roki, Mestnemu arhivu Ljubljane, prispevale pa bi k ureditvi gradu za ta namen. S tem bi obvarovale svojo gospodarsko-zgodovinsko dokumentacijo, obenem pa prispevale k ohranitvi lepega primera grajskega poslopja. Zagotovljena jim bo tudi primerna trajna publiciteta, ker bo njihov prispevek na primeren način vidno zaznamovan.

Grad bo prav tako urejen kot privlačna izletniška točka z razstavnimi in drugimi prostori, od katere ni daleč na Zaplaz in Čatež, povezana pa je tudi z Bogenšperkom, Stično in drugimi izletniškimi kraji.

Gospodarske organizacije, ki bodo sodelovale pri izvedbi tega načrta, bodo s tem primerno uskladile svoje lastne interese s kulturnim mecenstvom.



Mala Loka po Valvasorju (17. stol.). Čeprav je v tej risbi fasada zožena in čeprav so danes stolpiči nadomeščeni z nadzidanim nadstropjem, kaže primerjava obeh slik, da je grad še ohranil svoje zgodnje-baročne poteze iz 17. stoletja.



Zbirka PLUTALOVIH izdelkov na razstavi



PLUTAL

LJUBLJANA, Celovška cesta 32

Industrija plutovinastih izdelkov

1. Nastanek podjetja

Podjetje »PLUTAL« je nastalo iz nacionalizirane javne trgovinske družbe »Jelačin & Co« v Ljubljani, ustanovljeno pa je bilo pod imenom »Tovarna zamaškov« decembra 1947 z odločbo Predsedstva vlade LRS. V naslednjem letu 1948,

je bila nacionalizirana še sorodna tovarna »Bratuš & Demšar« v Ljubljani in pripojena »Tovarni zamaškov«. Ko je nato podjetje leta 1955 zgradilo nov obrat za proizvodnjo ekspanziranih izolacijskih plošč iz plute, se je preimenovalo v »PLUTAL«.

Po tradiciji nosi delovna organizacija to ime še danes, čeprav so zahteve časa in tržišča usmerile razvoj podjetja predvsem v proizvodnjo različnih kovinskih zapork in zapiravečev za steklenice.

2. Razvojni pogoji in tržišča

Stalna rast kupne moči prebivalstva, širjenje turizma in trgovskega omrežja, kar vse je bilo logična posledica jugoslovanske ekonomske politike, ki je poleg izgradnje bazičnega industrijskega potenciala tudi v najtežjih obdobjih vedno pospeševala rast osebnega standarda državljanov, je povzročalo iz leta v leto močnejšo rast proizvodnje potrošnih dobrin.

Med temi dobrinami so pomemben odstotek zavzemale — in še zavzemajo — različne pijače: mineralne vode, žlahtna in namizna vina, pivo in brezalkoholne osvežilne pijače.

Porast potrošnje vseh teh pijač je zahteval seveda ustrezen porast proizvodnje embalaže in embalažnih elementov — zapork.

Plutovinasti zamašek sta pričeli izpodrivati bela in aluminijaska pločevina, torej kovinske zaporkе. Pomen tega dejstva za razvojno usmeritev »PLUTAL« bo verjetno najbolje ponazoril kratek številčni prikaz porasta prodaje kronskih zapork — najpopularnejših med kovinskimi zaporkami — v obdobju med leti 1950—1970.

Prodaja kronskih zapork v milijonih kosov

| 1950 | 1955 | 1960 | 1965 | 1970* |
|------|------|------|-------|-------|
| 12,1 | 17,6 | 91,6 | 749,1 | 840 |

* Za leto 1970 — planska številka.

»PLUTAL« — tržišče se je razširilo po vsej državi in kartoteka kupcev je postajala iz leta v leto obsejnejša, čeprav so obstajala in nastajala tudi druga podjetja z enakim proizvodnim programom.

3. Razvoj podjetja v dvajsetih letih samouprave

Jeseni leta 1950 so delovni ljudje »PLUTAL« izvolili svoj prvi delavski svet.

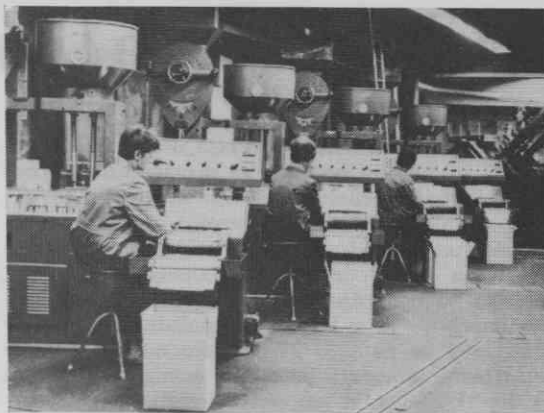
| | 1950 | 1955 | 1960 | 1965 | 1970* |
|--------------------------------------|---------|-----------|-----------|-----------|------------------|
| Število zaposlenih | 73 | 102 | 167 | 224 | 360 ljudi |
| Vrednost osnovnih sredstev | 71.180 | 1.143.840 | 1.207.200 | 5.244.766 | 13.250.000 N din |
| Dohodek | 109.400 | 802.420 | 2.475.220 | 8.383.926 | 13.680.000 N din |
| Osební dohodki | 24.600 | 183.820 | 821.930 | 3.046.107 | 7.350.500 N din |

* Planske številke za leto 1970.

Iz leta v leto je bilo treba zamenjavati starejše stroje z novimi — in potem še novejšimi in zmogljivejšimi.

Leta 1964 je podjetje v sklopu svojega obrata organiziralo — z dvema že rabljenima strojema — prvo lastno tiskarno za litografijo pločevine. Danes je to že moderno opremljen obrat, ki sta mu prostor in streha postali pretesni in brezpogojno zahteva gradnjo novih tovarniških prostorov.

Razvoj tiskarsko-litografske dejavnosti pod lastno streho in za lastne potrebe pa je prav v letošnjem jubilejnem letu sprožil organizacijo zanimivega oddelka — najmlajše »PLUTAL« ekonomske enote — oddelka za retušo in kopira-



Polavtomatski proizvodni stroji v PLUTALOVEM obratu lahko izdelajo letno 1 milijardo kronskih zapork

Prehojeno pot gospodarske rasti od takrat pa do danes bo najbolje prikazalo naslednjih nekaj števil:

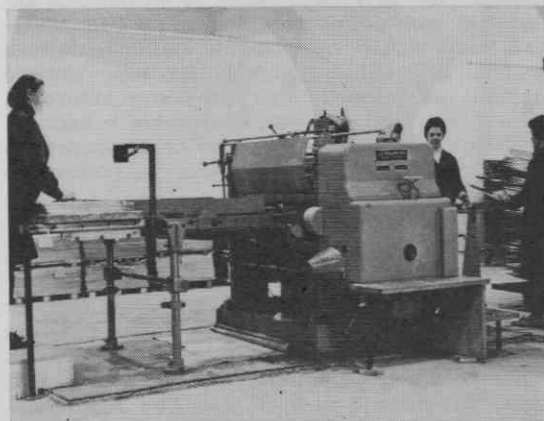
nje filmov, skratka, oddelka za pripravo filmov za tisk.

Ta obrat je podjetje organiziralo v Ilirski Bistrici po priključitvi bivše obrtne delavnice k »PLUTAL« in kaže, da bo zaradi velikega interesa po tovrstnih storitvah v Zahodni Nemčiji prav ta oddelak letno ustvarjal pomembne zneske konvertibilnih deviz, ki so danes tako pomembne za podjetje in državo.

Tako lahko — ne ravno velika, toda podjetna in marljiva — skupnost delavcev-samoupravljalcev v petindvajsetem letu svobodne Jugoslavije in v dvajsetem letu svojega samoupravnega gospodarjenja pod imenom podjetje »PLUTAL« z zupanjem pričakuje tudi jutrišnji dan.



Montaža plutove izolacije — izdelek tovarne PLUTAL



Lakirni stroj visoke zmogljivosti v PLUTALOVI tiskarni — litografiji

Savske elektrarne Ljubljana

Savske elektrarne, ki so bile ustanovljene konec leta 1965 kot podjetje za proizvodnjo in prenos električne energije, so ob svoji ustanovitvi razpolagale z dvema razmeroma majhnima hidroelektrarnama Moste in Medvode, katerih skupna letna proizvodnja znaša povprečno 140 GWh, poraba na področju, ki ga oskrbujejo z električno energijo, je v letu 1965 znašala 981 GWh, v letu 1969 pa že 1535 GWh. Tako morajo Savske elektrarne dovajati potrebno energijo z drugih področij Slovenije oziroma Jugoslavije.

Z namenom, da se popravi nesorazmerje med proizvodnjo in porabo električne energije na osrednjem področju Slovenije, je podjetje pripravilo projekte za vrsto elektrarn, ki naj bi se zgradile na tem področju, o čemer smo podrobneje poročali že v »Kroniki«^{XV/3}. Vendar ni prišlo do realizacije nobenega projekta, ker elektrogospodarska podjetja ne razpolagajo s finančnimi sredstvi za svojo razširjeno reprodukcijo in zato tudi o izgradnji novih objektov ne odločajo sama, temveč se nove elektrarne izbirajo skupno za potrebe vse Slovenije tako, da je skupni rezultat najugodnejši. Po izgradnji HE Srednja Drava I in TE Trbovlje II še ni bilo odločitve za začetek gradnje novih elektrarn, razen za termoelektrarno Šoštanj III.

Da bi si pridobile več lastne proizvodnje, so se Savske elektrarne kot sovlagatelj sredstev vključile v izgradnjo TE Šoštanj III. Pogodba o

združitvi sredstev za izgradnjo in eksploatacijo te elektrarne, ki so jo v maju 1968 podpisale Elektrarna Šoštanj, Rudnik lignita Velenje in Savske elektrarne, je prvi primer v naši gospodarski praksi, da več interesentov iz različnih gospodarskih panog skupno gradi elektroenergetski objekt. Tako se je že pri izgradnji TE Šoštanj III pričela uresničevati zamisel, da se mora elektrogospodarstvo kot infrastrukturna panoga tesneje povezovati z drugimi gospodarskimi panogami. Ta zamisel bo prišla do najširše uresničitve z izvedbo družbenega dogovora, s katerim se bodo uredili odnosi med elektrogospodarstvom in družbeno skupnostjo v republiki, za katerega se je že začel postopek v skupščini SRS. Z družbenim dogovorom bodo ustvarjeni temelji za dokončno notranjo ureditev organizacije in delovanja slovenskega elektrogospodarstva na podlagi samoupravnega dogovora med elektrogospodarskimi podjetji in opravljena integracija v funkcionalnem smislu.

Savske elektrarne so skupno z Elektrarno Šoštanj že izdelale osnutek za samoupravni dogovor, ki je po svoji vsebini dogovor o združenem delu. Skupno z Elektrarno Šoštanj so ta koncept že začele izvajati s tem, da sta 24. marca 1970 na podlagi sklepov obeh delavskih svetov podjetji podpisali pogodbo o združenem delu, ki je tako za Savske elektrarne kot tudi za Elektrarno Šoštanj pomemben mejnik v njenem nadaljnjem razvoju in poslovanju.

PTT
PTT

pred obsežnimi novimi
nalogami

PTT

Generalni direktor JPTT Prvoslav Vasiljevič: »Sedemletni program za razvoj PTT bo zahteval mobilizacijo vseh naporov in vsestransko angažiranje vseh sil v PTT. Danes še ne moremo zadovoljiti vseh potreb naše družbe po PTT storitvah, zato težimo za izgradnjo najmodernejšega sistema in takšnega omrežja ter naše storitve dvigniti na takšno višino, da bomo zadovoljili slehernega občana in tudi družbo kot celoto. Pri izvajanju razvojnega programa bo samoupravno dogovarjanje moralo imeti važno in pomembno vlogo.«

Skupščina jugoslovanskih PTT je že v letu 1968 na svojem zasedanju sprejela tako imenovani program za razvoj PTT, ki obsega obdobje 1969—1975, in ga imenujemo sedemletni program za razvoj PTT. To je program, ki bo zahteval ne samo ogromno denarnih sredstev, ampak tudi polno angažiranje vseh ptt delavcev Jugoslavije in njihovih kolektivov na eni strani, na drugi pa bo PTT stroko približal najbolj razvitim in naprednim evropskim ptt upravam.

Za ostvaritev tega programa je mednarodna kreditna banka zagotovila 36 milijonov dolarjev mednarodnih kreditov, mednarodni komercialni krediti bodo znašali 30 milijonov dolarjev, poštna hranilnica pa bo dala 80 milijard dinarjev kredita. Seveda pa so tu tudi še sredstva, ki jih bodo vsako leto za ostvaritev programa namenila ptt podjetja kot svojo lastno udeležbo pri financiranju programa.

Ob koncu leta 1975 bo PTT lahko nadaljevala razvoj in nadaljnjo modernizacijo s svojimi lastnimi sredstvi, saj bo modernizacija, ki jo bodo opravili ptt kolektivi v sedmih letih, zagotovila jugoslovanskim ptt kolektivom 1000 milijard starih dinarjev skladov, s čimer bodo ustvarjeni vsi pogoji za nadaljnji razvoj z lastnimi sredstvi.

Osnovna misel programa je: zadovoljiti v celoti potrebe naše družbe in občanov po dobrih in kvalitetnih kot kvantitetnih ptt storitvah ter PTT stroko modernizirati in izgraditi najmodernejshe sisteme, ki bodo omogočali povezovanje Jugoslavije v komunikacijskem pogledu z vsem svetom.

Tatjana Pust

tiskarna

telefon: 20 552, 22 990, 22 940

toneta tomšiča

ljubljana, gregorčičeva 25a



v tisk sprejemamo:

tiskovine vseh vrst, lepake, letake, prospekte, cenike, koledarje v eno ali večbarvnem tisku, lepšlovne in znanstvene knjige, revije in brošure

rototisk | knjigotisk | knjigoveznica

Splošno gradbeno podjetje **GROSUPLJE**

izvaja vse vrste v gradbeno stroko spadajočih del. Za uspešno izvedbo teh del ima podjetje dobro organizirane stranske obrate z moderno mehanizacijo in avtoparkom. Opravlja kompletno investicijsko tehnično dokumentacijo v lastnem projektivnem biroju.

Za nakup stanovanj, poslovnih in obratnih prostorov se interesenti lahko obrnejo direktno na upravo podjetja, kjer dobe vse potrebne informacije.

Gradimo hitro in solidno. Za naročila se toplo priporočamo!

SGP — Grosuplje



Komunalno podjetje

VIČ

Ljubljana



Uprava, tehnični sektor, sektor za urejanje in oddajo stavbnih zemljišč

LJUBLJANA, VRHOVNIKOVA ULICA 2

telefon h. c. 61 279, 61 286, 61 288

Stranski obrati: Ljubljana, Viška cesta 58 in 65
telefon 61 328, 61 424

- gradi in vzdržuje ceste,
- gradi cestne objekte, kanalizacijo itd.,
- ureja mestna zemljišča,
- izdeluje in prodaja betonske izdelke,
- opravlja transportne storitve,
- opravlja strojne storitve po konkurenčnih cenah,
- daje strokovno-tehnične informacije.

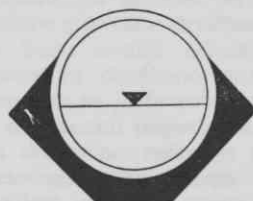
Tudi naša delovna skupnost se pridružuje čestitkam za mednarodni PRAZNIK DELA 1. MAJ in za 25-LETNICO OSVOBODITVE SLOVENIJE.

KOMUNALNO PODJETJE

Kanalizacija

Ljubljana, Ambrožev trg 7

Telefon 315 572, 316 070



projektira,
gradi
in vzdržuje
javno
kanalizacijsko
omrežje
ter naprave

Tudi naša delovna skupnost se pridružuje čestitkam ZA PRAZNIK DELA 1. MAJ in ZA 25-LETNICO OSVOBODITVE SLOVENIJE!

Dizlov nov poslovni vlak

Iz Ljubljane v Beograd

v manj kot šestih urah

Hitro — udobno — varno

ZDRUŽENO ŽELEZNIŠKO
TRANSPORTNO PODJETJE LJUBLJANA

je uvedlo nov
poslovni dizlov motorni vlak

EMONA EKSPRES

na progi Ljubljana—Beograd

| | | |
|--------------|-------|------|
| iz Ljubljane | | 5.30 |
| Zidani most | 6.20 | 6.21 |
| Zagreb | 7.16 | 7.20 |
| Beograd | 11.26 | |

| | | |
|-------------|-------|-------|
| Iz Beograda | | 15.24 |
| Zagreb | 19.24 | 19.30 |
| Zidani most | 20.28 | 20.29 |
| Ljubljana | 21.20 | |

Udobno potovanje zagotavlja sodobna oprema vlaka. Letalski sedeži — klimatsko zračenje — toplozračno in toplovodno ogrevanje — bife — postrežba v vlaku s toplimi in hladnimi jedili in pijačami — stevardese — informacije — ozvočenje vlaka — spalni in konferenčni oddelki!

Rezervacija sedežev obvezna!

Potniki, poslovni interesi! Izkoristite ugodnosti hitrega in udobnega potovanja z našim najhitrejšim

DIZLOVIM MOTORNIM VLAKOM EMONA EKSPRES!

Vse informacije: ZŽTP TURISTIČNO
TRANSPORTNI BIRO, LJUBLJANA, TI-
TOVA 32, tel. 311 851.

Tudi kolektivi organizacij v sestavi Združenega železniškega transportnega podjetja Ljubljana se pridružujejo čestitkam ZA PRAZNIK DELA 1. MAJ in ZA 25-LETNICO OSVOBODITVE SLOVENIJE

Jugobanka



podružnica
Ljubljana
Titova 32

Po najugodnejših pogojih:

- prodaja devizna sredstva na potne liste za privatna in službena potovanja
- odkupuje tuje valute ter vnovčuje čeke in kreditna pisma
- odpira in vodi zasebne devizne tekoče račune
- sprejema dinarske hranilne vloge

Vsa vplačila in izplačila z deviznega računa opravlja banka brezplačno.

Vabimo vas, da nas obiščete v naši banki v Ljubljani, Titova 32, kjer vam bomo posredovali podrobnejše informacije.

Banka posluje za stranke vsak dan:

- od 7,30 do 12. ure in
 - od 14. ure do 18,30
- ob sobotah:
od 7,30 do 11. ure.

INDUSTRIJA PLUTOVINASTIH IZDELKOV

Plutal

LJUBLJANA
Celovška cesta 32



Telefoni: centrala 311 266 — komerciala 310 778 —
p. p. 78-II — telegram PLUTA Ljubljana

izdeluje:

1. zamaške iz plute, cilindrične in konusne; lista serijskih proizvodov obsega 68 različnih tipov zamaškov;
2. kocke, plavače ter druge izdelke iz plute;
3. vložke iz stisnjene plute različnih dimenzij;
4. kronske zaporke
 - navadne bele, znotraj zlato lakirane,
 - obojestransko zlato lakirane,
 - litografirane v različnih barvah po želji kupca,
 - vložki iz stisnjene plute so po želji prevlečeni z aluminijevo ali plastično folijo;
5. aluminjske navojne zaporke
 - zlato lakirane,
 - litografirane;
6. aluminjske zaporke z jezičkom
 - ϕ 26,5 mm,
 - ϕ 29,5 mm plutove izolacije.

Iz ekspandirane plute izdelujemo

- plošče različnih debelin za toplotno in zvočno izolacijo,
- žlebake in segmente po specifikaciji kupca,
- plutov zdrob.

Kvaliteten izdelek in redna dobava je naša najboljša reklama!

Čestitamo za praznik dela 1. maj
in za 25-letnico osvoboditve Slovenije!

Gradbeniki individualni graditelji!

Vse probleme toplotnih izolacij boste enostavno, hitro in poceni rešili s

KOMBI PLOŠČAMI
kombinacijo heraklita
in styropora



Pritrjujejo se na vse vrste podlag:

- z lepljenjem na **masivne stene** —
opeko, beton
- s pribijanjem na **leseno ogrodje**
- z vgrajevanjem med **opečne**
ali **betonske stene**

IZOLIRKA LJUBLJANA

KOMBI PLOŠČE

KOMUNALNO PODJETJE

ŽALE

LJUBLJANA

MED HMELJNIKI

Telefon h. c. 316 961, direktor 316 365

Uprava in oskrbnništvo
pokopališča

Lastna vrtnarija
in cvetličarna

Vse potrebno za pogreb in prevoz
doma in v tujini opravi naše podjetje

PODJETJE

PLASTIFIKACIJA

KAREL ZUPANČIČ

plastificer

LJUBLJANA, SAVELJSKA CESTA 21

Telefon del. 341 217, stanovanje 341 019

vam plastificira različne tiskovine, kot so npr.:
razglednice, silke, katalogi, ovtiki revij, knjige,
brošure, mape, karte, prospekti, albumi.

Tudi podjetje PLASTIFIKACIJA se pridružuje
čestitkam za MEDNARODNI PRAZNIK —
1. MAJ in za 25-LETNICO OSVOBODITVE SLO-
VENIJE!

COMMERCE

ZASTOPSTVO INOZEMSKIH TVRDK

IZVOZ-UVOZ

LJUBLJANA, TITOVA CESTA 81

Telefon h. c.: 322 241

Zastopamo priznane tuje tvrdke, ki oskrbujejo
našo kemično, tekstilno, papirno, gradbeno in
druge industrije s surovinami, stroji in orodji
ter kmetijstvo z zaščitnimi sredstvi za rastlin-
stvo in gnojili. Spremljevalne dejavnosti (ser-
visne, tehnično-posvetovalne in druge službe) za-
okrožujejo našo dejavnost.

Tudi naša delovna skupnost se pridružuje čes-
titkam za PRAZNIK DELA 1. MAJ in za
25-LETNICO OSVOBODITVE SLOVENIJE.

GRADBENO PODJETJE

BEŽIGRAD

LJUBLJANA

Podmilščakova ulica 24

Telefon 313 281

opravlja gradbena dela vseh vrst, visoke in niz-
ke gradnje. Prevzema tudi adaptacije.

**Ljubljanski
investicijski zavod**

Telefon 23 263

LJUBLJANA, BEETHOVNOVA 11/VI

opravlja inženiring, projektantske in druge
investitorske posele pri gradnji poslovnih,
turističnih, industrijskih, stanovanjskih, komu-
nalnih in drugih objektov

Tudi naša delovna skupnost se pridružuje
čestitkam za 25-LETNICO OSVOBODITVE
SLOVENIJE in za MEDNARODNI PRAZNIK —
1. MAJ.


**Gozdno gospodarstvo
Ljubljana**

s sedežem

v Ljubljani, Tržaška cesta 2

prek svojih obratov proizvaja
in prodaja vse vrste gozdnih
sortimentov, opravlja gozdno
gojitvena dela, gradi ceste ter
osnavlja gozdne plantaže
in intenzivne nasade

Tudi naša delovna skupnost se pridružuje
čestitkam za 25-LETNICO OSVOBODITVE
SLOVENIJE in za MEDNARODNI PRAZNIK —
1. MAJ.

**AGROSTROJ LJUBLJANA**

LJUBLJANA, DRAGA 41 — JUGOSLAVIJA

Podjetje za izdelavo in popravilo kmetijske in gozdar-
ske mehanizacije

Telefon: gl. direktor 57 052; h. c. 55 366

Konstruirana, projektirana in izdeluje najodobnejše napra-
ve za namakanje z umetnim dežjem v stabilnih, pol-
stabilnih in premičnih sistemih, naprave za izsuševanje,
opremo za črpalne postaje, opremo za naprave za od-
padne vode, opremo za cevovode, kjer je najprimer-
nejša uporaba Al cevi ϕ 150.

Izdeluje več vrst agregatov z zmogljivostjo od 300 do
11.000 l/min in pritiskom od 10 do 78 m.

»Agrostroj Ljubljana« je znan tudi po svoji proizvodnji
aluminjskih antikorozijskih cevi s hitro spajajočimi
spojkami: sferično, kardansko in hidravlično, vseh vrst
cevnih elementov za cevne mreže od ϕ 50 do 150 mm,
kakor tudi več vrst nizkotlačnih in srednjetačnih krož-
nih razpršilcev.

„Moda“

LJUBLJANA, RIMSKA CESTA 24

Telefon: 20 133

se priporoča s svojimi poslovalnicami:

MANON, Prešernov trg 3

MODA, Nazorjeva 5

OKRAS, Čopova 42

OTROŠKA MODA, Cankarjeva 7

Tudi naša delovna skupnost se pridružuje
čestitkam za mednarodni praznik dela
1. MAJ in za 25-LETNICO OSVOBODITVE
SLOVENIJE!

Slašičarsko podjetje

KONDITOR

LJUBLJANA, Koblarjeva 3

vam daje veliko izbiro prvovrstnega domačega peciva: potice, krofe, torte, kekse, čajno pecivo, napolitanke, sladoled in druge slaščice.

Izdelujemo po vaši želji in okusu specialne torte, ki so že tradicionalne in cenjene kot najbolj primerna darila za vsako priložnost.

Naši proizvodi — jamstvo za kvaliteto.

Tudi naša delovna skupnost se pridružuje čestitkam ZA PRAZNIK DELA 1. MAJ in ZA 25-LETNICO OSVOBODITVE SLOVENIJE.

INDUSTRIJSKO
MONTAŽNO
PODJETJE



LJUBLJANA, TITOVA 37 — Telefon 314 957

PROJEKTIRA, MONTIRA IN PROIZVAJA

- centralno ogrevanje, sanitarne naprave, plinske instalacije in prežračevalne naprave,
- električne naprave jakega in šibkega toka, komandne in signalne naprave za industrijo in komunalne zgradbe,
- regulacije,
- opravlja kalorične in električne meritve.

Papirnica Količeva

Pošta Domžale

Izdelujemo raznovrstne papirje, navadne in specialne lepenke, več vrst sestavljenih kartonov, zlasti s premazom oplemenitenih kartonov za grafično embalažo.

Cenjenim kupcem priporočamo nakup naših izdelkov.

Čestitamo za PRAZNIK DELA 1. MAJ in za 25-LETNICO OSVOBODITVE SLOVENIJE.

INDOS

industrija transportnih
hidravličnih strojev



LJUBLJANA-MOSTE

Telefon: h. c. 313 822
komercialni oddelek: 311 090, dir. 312 330

Tudi naša delovna skupnost se pridružuje čestitkam ZA PRAZNIK DELA 1. MAJ in ZA 25-LETNICO OSVOBODITVE SLOVENIJE.

Obenem obvešča poslovne prijatelje, da nudi za mehanizacijo notranjega transporta:

baterijske viličarje VE 600, VE 1000, VE 1200, VE 1500

dieselske viličarje VD 1500, VD 2000 in VD 2500

hidravlične stiskalnice HS 60 in 150 ton.

Točnejši komercialni kakor tudi tehnični podatki so vam na razpolago v našem komercialnem oddelku. Priporočamo se!

slovenija avto



LJUBLJANA, PREŠERNOVA 40

Export—Import
in zastopanje tujih firm

Trgovina na debelo
in drobno z motornimi vozili,
gradbenimi stroji, servisno opremo, bicikli
in vsemi pripadajočimi nadomestnimi deli

Servis in remont za motorna vozila

Predstavnitva:

Beograd, Ul. 27. marta 32

Rijeka, Borisa Kidriča 58 a

Novi Sad, Trg Svetozara Markovića 5



Koteks Tabus

LJUBLJANA

IMPORT

EXPORT

in trgovina visoke mode
v poslovni stavbi Miklošičeva 5

BOUTIQUE

Tudi naša delovna skupnost se pridružuje čestitkam ZA PRAZNIK DELA 1. MAJ in ZA 25-LETNICO OSVOBODITVE SLOVENIJE!

Papirografika

LJUBLJANA, Resljeva 30

Trgovina s papirjem in grafičnimi potrebščinami na veliko

Cestitamo za mednarodni praznik dela 1. maj in za 25-letnico osvoboditve mesta Ljubljane.

ELEKTROOBNOVA

LJUBLJANA-POLJE, Telefon 48 134

opravlja vse vrste elektroinstalacije na novih gradnjah in adaptacijah stanovanjskih in industrijskih objektov.

Kolektiv se priporoča, istočasno pa čestita vsem delovnim ljudem za praznik dela 1. maj in za 25-letnico osvoboditve.



TRGOVSKO PODJETJE

MEDEX Import
Export

LJUBLJANA, Miklošičeva 130

ima stalno na zalogi naravne vrste priznanih medov, kot so: cvetlični, ajdov, lipov, žajbljev, kostanjev in dr. — Potrošniki: Zahtevajte med znamke MEDEX! — SE PRIPOROČAMO!



»CHEMO EXPRESS«

KEMIČNA ČISTILNICA
ING. NEŽA PENCA-SUSNIK

LJUBLJANA
VIDOVDANSKA ULICA 2,
se priporoča še vnaprej,
svojim cenjenim strankam
pa želi vesele majske praznike.

OBRTNO PODJETJE

ŽIMNICA

LJUBLJANA, Tobačna ulica 3

čestita za PRAZNIK DELA 1. MAJ.

Izdeluje in popravlja vse vrste tapetniških izdelkov; izdeluje vse vrste zaves ter montira karnise; oblaža tla z vsemi plastičnimi materiali in podi, kot so: Tapison, Debatex, Fulda, Caril, Mipolan in podobno, oblaža stene s tapetami; izdeluje brezkončne transportne, pogonske in formatne trakove iz sukanca.

Težmer

servis za popravilo tehtnic,
težnih in merilnih naprav

LJUBLJANA, GORNJI TRG 44 — Telefon 20 844
in HRENOVA ULICA 19 a — Telefon 20 171

Tudi naša delovna skupnost se pridružuje čestitkam ZA PRAZNIK DELA 1. MAJ in ZA 25-LETNICO OSVOBODITVE SLOVENIJE.

Slovenija Sadje

export—import
LJUBLJANA, MIKLOŠIČEVA 10/IV
Hladilnica in zornilnica banan: Zalog pri Ljubljani.
Hladilnica Bohova pri Mariboru.
Predstavnštva in skladišča:
Maribor, Volčja draga, Kanal ob Soči, Koper,
Beograd, Subotica, Zagreb, Brčko.

KOMUNALNO PODJETJE

RAST

Telefon 20 390

LJUBLJANA, RIMSKA CESTA 24

Ureja zelene površine, vzgaja, prodaja okrasne rastline in cvetje, opravlja dekoracije, izdeluje in prodaja opremo za vrtno in pejsažne objekte.

SMELT

Skupnost metalurške,
kemijske in električne
tehnologije

LJUBLJANA Titova 136

Telegram: SMELT Ljubljana
Telefon: 061 320 643
Teleprinter: 31376 YU SMELT

ENGINEERING za izgradnjo investicijskih objektov.

Hidrometeorološki zavod SRS

V LJUBLJANI
RESLJEVA CESTA 18

Tudi naša delovna skupnost se pridružuje čestitkam ZA PRAZNIK DELA 1. MAJ in ZA 25-LETNICO OSVOBODITVE SLOVENIJE.

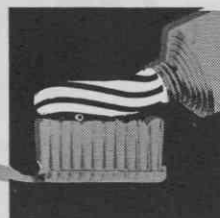
Novo...
...sodobno...
...svetovna znamka

zobna krema, ki v rdečih prugah vsebuje heksaklorofen in fosfate, novo sredstvo za varovanje vaših zob.

Zobno kremo »SIGNAL« do-
bite povsod.

ZOBNA KREMA
Signal

TRAJNO VARUJE VAŠE ZOBE



PROIZVALJALEC

Gedrog

LJUBLJANA, NAZORJEVA 5/I

Zaradi razširitve dejavnosti se je tovarna baterij, baterijskih svetilk in ogljeno-grafitnih izdelkov ZMAJ — Ljubljana, Smartinska 28

preimenovala v



ZMAJ

ZMAJ

Tovarno baterij in baterijskih naprav

V svoj proizvodni program je vnesla naslednje novosti:

- Diferencirano kvaliteto baterij:
 - normal — za razsvetljavo
 - extra — za navadne aparate
 - super — za zahtevne aparate
- Svoje izdelke je opremila v novem designu!
- Za izdelavo 9 V baterije je kot prvo jugoslovansko podjetje kupilo licenco iz ZSSR, po mnenju strokovnjakov eno najboljših na svetu.

Specializirano podjetje za razsvetljavo

Javna razsvetljava

LJUBLJANA, POLJANSKI NASIP 42

Telefon: h. c. 321 598, kom. 321 571, dir. 312 936

Izdelujemo, projektiramo in montiramo vse vrste svetlobnih napisov. Izdelujemo svetlobna telesa (plafoniere) vseh vrst zahtevanih dimenzij. Montiramo in izdelujemo svetlobne strope. Naši izdelki so iz najnovejših in najkvalitetnejših materialov.

Obveščamo vse občinske skupščine kakor tudi vse gospodarske organizacije, da damo usluge podjetjem in projektivnim birojem pri izdelavi projektov in gradnji javne razsvetljave: razsvetljavo športnih objektov, igrišč in kopališč, osvetlitve raznih monumentalnih zgradb, fasad, cest, mostov, spomenikov in dvoran. Opravljamo usluge pri izdelavi in montaži reklame in izložbene razsvetljave, transparentov, semaforjev in drugih prometnih znakov. Vzdržujemo in opravljamo vse servisne storitve za vse vrste obstoječe razsvetljave in osvetlitve.

Zahtevajte informacije in ponudbe!

Tudi naša delovna skupnost se pridružuje čestitkam ZA PRAZNIK DELA 1. MAJ in ZA 25-LETNICO OSVOBODITVE SLOVENIJE!

TRGOVSKO PODJETJE

Izbira

LJUBLJANA, TOMŠIČEVA 2/V

Telefon: 23 521, 22 571

Kupujte vse modno blago v naših poslovalnicah:

- ROKAVIČAR, Titova cesta 10, telefon 23 415
Pletenine, trikotažo, rokavice
- PIONIR, Titova 17, telefon 21 597
Vsa oblačila za otroke, igrače
- NOGAVIČAR, Nazorjeva ulica 3, telefon 23 414
Nogavice vseh vrst
- JELKA, Miklošičeva 34, telefon 314 134
Modno blago vseh vrst
- MAJA, Miklošičeva 10, telefon 312 024
Specialna trgovina za ženske rokavice, nogavice, perilo, pletenine

kamin

obratno pečarsko podjetje

LJUBLJANA, TESOVNIKOVA 31, tel. 341 071

opravlja vse vrste keramičnih in pečarskih del; polaga obloge, teraco in mozaik ter vsa druga sorodna dela.

MINERAL

INDUSTRIJA NARAVNEGA IN UMETNEGA
KAMNA — LJUBLJANA

Telefon: 313 131, 311 595

Ima na zalogi:

marmorne bloke, marmorne in granitne plošče, izdelke iz marmorja, teraco plošče, izdelke iz betona in umetnega kamna ter peska za teraco in peska za malte



modna hiša

V LJUBLJANI, MARIBORU IN OSIJEKU

je pripravila za svoje potrošnike veliko izbiro modnih damskih, otroških in moških oblačil ter drugih modnih dodatkov za pomladno — poletno sezono. Poleg tega ima v prodaji ekskluzivno kolekcijo visoko modnih modelov.

Urbanistični zavod PROJEKTIVNI ATELJE

LJUBLJANA, KERSNIKOVA 9, tel. 310 888

izdeluje:

- vso urbanistično dokumentacijo,
- investicijsko-tehnično dokumentacijo za vse objekte visokih in nizkih gradenj;

opravlja:

- urbanistično službo,
- vse geodetske meritve;

razpolaga s tipskimi načrti:

- družinskih in vrstnih hiš,
- stanovanjskih stolpnic in blokov,
- trgovskih objektov,
- otroških vrtcev in šol.

GALIS

LJUBLJANA

Lepodvorska ulica 23 a

trgovsko podjetje z igračami,
galanterijskimi izdelki
in otroško konfekcijo
na debelo

| | |
|--------------------|---------|
| Telefoni: direktor | 310 061 |
| komerciala | 311 314 |
| oddelek pletenin | |
| — blagajna | 311 315 |
| skladišče | 311 306 |

Tudi naša delovna skupnost se pridružuje čestitkam ZA PRAZNIK DELA 1. MAJ in ZA 25-LETNICO OSVOBODITVE SLOVENIJE!



Poleg naših kmetijskih proizvodov
prodajamo tudi

*kvalitetna krzna
nezcepa*

strojena v Zahodni Nemčiji
po »Thorer postopku«.
PO KONKURENČNIH CENAH!
Izredna priložnost za obdaritve.
Kolektivom dajemo posebne ugodnosti.
Sprejemamo tudi individualna naročila.

Agrokombinat Barje

LJUBLJANA, CESTA NA LOKO 4
Telefon 21 576 ali 21 624



PODJETJE

HOJA, PREDELAVA LESA LJUBLJANA, LANGUSOVA 8



predstavlja močno lesno podjetje
v ljubljanskem bazenu in ima
vedno na razpolago:

les vseh vrst, okna, opremljena
z roletami in zastori, lesno em-
balažo, galanterijo, izdelke za
turistične, poslovne in stano-
vanjske objekte, strešne kon-
strukcije in hiše.

Cenjene poslovne prijatelje se-
znanjamo, da smo vam priprav-
ljeni ustreči v vseh željah po na-
ši možnosti.

Za informacije se obrnite na ko-
mercialni sektor podjetja, tele-
fon: 20 122, 22 042, 20 532, 20 977.

CEVLJARSKO PODJETJE

Mivka

Ljubljana, Mivka 25 — Telefon 21 712

priporoča svoje kvalitetne izdelke
moških in ženskih čevljev

Zahtevajte naše ponudbe! Obiščite nas!

Naše izdelke lahko kupite v poslovalnicah:

- »ATLAS« v Copovi ulici
- »ELITA« v Nazorjevi ulici
- »LUKSOR« v Copovi ulici
- »POD TRANCO« pri Cevljarskem mostu in
- »ZMAJ« na Ciril-Metovem trgu

To so poslovalnice podjetja »GALANT«

V naši poslovalnici na Trgu francoske revolucije
dobite tudi nakup moške in ženske obutve!

Industrija pohištva

STOL
KAMNIK

čestita za 1. maj
vsem delovnim ljudem.

Industrija pohištva STOL
Kamnik izdeluje: pisarniško
pohištvo BIRO/S in BIRO/E,
sedežno pohištvo (stole,
vrtiljake in fotelje za opremo
javnih prostorov), gostinsko
pohištvo in kinofotelje.

ROŽNIK TOVARNA MODNE OBUTVE LJUBLJANA



LJUBLJANA, TRŽAŠKA CESTA 108

Telefon 61 381

OBRTNI CENTER v Savskem naselju, Luize Pesjakove ulici
ima tudi lastno popravljalnico čevljev.

Prodajalni z našimi kvalitetnimi ženskimi čevlji sta na Trubarjevi ulici 14 in na Trgu revolucije 5 — Telefon 21 217. Naše kvalitetne čevlje prodajamo tudi v trgovinah »GALANT« in veleblagovnici »NAMA« (poleg glavne pošte).

Tudi naša delovna skupnost se pridružuje čestitkam ZA PRAZNIK DELA 1. MAJ in ZA 25-LETNICO OSVOBODITVE SLOVENIJE!

Veletekstil

UPRAVA IN EN GROS
PRODAJNA SKLADISČA

LJUBLJANA, Masarykova 17

tekstilno blago vseh vrst — kemično obdelane tkanine — linolej — trikotaža in pletenine — tekstilna in druga galanterija — moško, žensko in otroško perilo — splošna konfekcija.

POSLOVALNICE NADROBNE TRGOVINE:

SVILA — Kresija 1,
Adamič-Lundrovo nabrežje
SVILA — Kresija 2
Adamič-Lundrovo nabrežje
CVETA — Stritarjeva 6
PERLON — Čopova 12
AJDOVŠČINA — Gosposvetska 1
CVETA — Miklošičeva 22
MOŠKA IN ŽENSKA MODA — Trubarjeva 27
MODNA KONFEKCIJA — Tavčarjeva 1
VELETEKSTIL — Celovška 99
VELETEKSTIL — Zalog
VELETEKSTIL — Črnomelj
VELETEKSTIL — Ljubljana, Tržaška 7/a
VELETEKSTIL — Tržič



Kemin

KEMIČNO PREHRAMBENA INDUSTRIJA

LJUBLJANA, ŠMARTINSKA 50

NAS PROIZVODNI PROGRAM JE TALE:

Industrijska proizvodnja, predelava, dodelava vseh vrst lepil, prečiščene, tehnične in druge želatine, čistilna sredstva za hotele, ustanove, klube itd., pomožna sredstva za papirno, lesno, tekstilno, usnjarsko, gradbeno industrijo in široko potrošnjo, opravljanje blagovnega prometa na debelo in v tranzitu, izvoz—uvoz ter zastopanje tujih firm.

Prosimo, zahtevajte prospekte in tehnična navodila!

ZASTOPSTVO TUJIH FIRM

avtotehna

LJUBLJANA

Osebni avtomobili OPEL;

| | |
|-----------|-----------|
| KADET | DIPLOMAT |
| OLYMPIA | |
| REKORD | |
| COMMODORE | VAUXHALL: |
| KAPITAN | VIVA |
| ADMIRAL | VICTOR |

Kamioni in avtobusi OM
Gospodinjski aparati BOSCH
Kotli za centralno gretje IVAR
Avtomobilske gume CEAT
Motorno olje VALVOLINE
Elektronika RCA

NA ZALOGI

imamo med drugim: Ustavo SFRJ in SR Slovenije, Register predpisov 1945—68 in 69, Predpise o narodni obrambi, Uvod v javno upravo, Konceptijo jugoslovanskih občin, Zakonik o kazenskem postopku, zakon o gospodarskih prestopkih, Osebe civilnega prava, Odškodninska odgovornost avtomobilista in zavarovanje, Transport, predpisi o pomorskem, železniškem, cestnem in letalskem prevozu in drugo pravno literaturo. Priporočamo tudi revijo Pravnik.

Čestitamo za praznik dela 1. maj in za 25-letnico osvoboditve Slovenije!

ČZ Uradni list SRS, Ljubljana,
Veselova 11, p. p. 369/VII



KEMIČNA INDUSTRIJA

JUB

Dol pri Ljubljani

proizvaja:

SUHE BARVE:

- mineralne barve
- koksne barve
- organske barve
- fasadne barve
- cementne barve
- barve JUBOFLOR

DISPERZIJSKI IZDELKI:

- JUBOCOLOR barve
- JUBOCOLOR PASTE za niansiranje
- JUPOL disperzijska barva
- JUKOL impregnacija za podlago
- JUBOLIN disperzijski kit
- JUBOLIT plastični omet

LEPILA:

- JUBINOL 3 a, lepilo za lepljenje ultrapasa
- JUBINOL 5 a, lepilo za lepljenje kartona in tapet
- JUBINOL 6 a, lepilo za lepljenje parketa in toplega poda
- JUBINOL 7 a, dvokomponentno lepilo za pločevino in stiropor
- JUBINOL 10 a, lepilo za malto
- JUBINOL 11 a, lepilo za stiropor
- SIPROLIT, lepilo za siporeks in keramične ploščice
- TAPETOFIX, lepilo za tapete

STEKLARSKI KITI:

- EXTRA steklarski kit
- EGOJUBOSIT
- EGOMER
- EGO dur 30
- EGO U special
- EGO SB 21

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

ima na zalogi naslednje publikacije:

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, kompletni letniki IV/1956 do XVII/1969 po ceni 16 dinarjev za letnik, za inozemstvo 3 dolarje; posamezna številka velja 7 dinarjev, za inozemstvo 1 dolar. Naročnina za leto 1970 je prav tako 16 dinarjev.

Prve tri letnike odkupujemo po ceni 10 dinarjev za številko.

V seriji Knjižnica Kronike so izšle naslednje knjige:

Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), knjigotrška cena 2,50 dinarja.

Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), knjigotrška cena 2 din.

Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), knjigotrška cena 2 din.

Sergij Vilfan-Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MESTNE HIŠE (1958), knjigotrška cena 2,80 dinarja.

Komunalno podjetje

Mestni vodovod

LJUBLJANA

Krekov trg 10

vzdržuje in gradi vodovodne napeljave na področju mesta.

Tudi naša delovna skupnost se pridružuje čestitkam za mednarodni praznik dela 1. MAJ in za 25-LETNICO OSVOBODITVE SLOVENIJE.



Tovarna
elektromateriala
Ljubljana – Črnuče

PROIZVAJA:

- elektroinstalacijski material, stikala, tipkala, okove, za vodo nepropusten material, skobe, sponke;
- elektroizolacijski material, bougier cevi, pakirane silikonske trakove, diagonalne trakove, oljno svilo, stekleno svilo;
- termične aparate:
likalnik ELMA, likalnik z regulacijo sistema, likalnik z odprtim ročajem, pnevmatski parni likalnik;
- suhe transformatorje.



KREDITNA BANKA IN
HRANILNICA LJUBLJANA

Varčevanje obsega
najzanimivejši del
našega bančnega servisa

Vse vrste hranilnih vlog
obresti do 7,5 %

Stanovanjska in kmetijska
posojila na podlagi
dinarskega in deviznega
varčevanja

Devizni računi na vpogled
in vezani devizni računi
obresti do 8 %

Lastnike kakršnihkoli vlog
v vrednosti najmanj 1000 din
smo nezgodno zavarovali
pri zavarovalnici »Sava«

Lastniki vezanih hranilnih vlog,
vezanih deviznih računov ter
stanovanjski in kmetijski
varčevalci so z vezano vlogo
v vrednosti najmanj 2000 din
soudeleženi pri rednih
nagradnih žrebanjih

**pravi naslov za
denarna vprašanja**

Od 1. oktobra 1970

ljubljska banka



ZAVAROVALNICA S A V A

SE PRIPOROČA ZA NASLEDNJE VRSTE ZAVAROVANJ:

I. PREMOŽENJSKA IN TRANSPORTNA ZAVAROVANJA:

1. zavarovanje proti nevarnosti požara in nekaterim drugim nevarnostim;
2. zavarovanje negospodarskega družbenega premoženja proti nevarnosti požara in nekaterim drugim nevarnostim na novo vrednost;
3. zavarovanje proti vlomski tatvini in ropu;
4. zavarovanje stekla proti razbitju;
5. zavarovanje stvari razstavljalcev na sejmi;
6. kombinirano zavarovanje stanovanjskih premičnin;
7. zavarovanje strojev proti lomu in nekaterim drugim nevarnostim;
8. zavarovanje gradbene dejavnosti;
9. zavarovanje montaže;
10. zavarovanje blaga v hladilnicah;
11. zavarovanje obratovalnega zastoja (šomaž);
12. zavarovanje filmskih podjetij;
13. zavarovanje avtomobilskega kaska;
14. zavarovanje avtomobilske odgovornosti;
15. zavarovanje prtljage avtomobilskih potnikov;
16. zavarovanje karneta-triptika;
17. zavarovanje odgovornosti;
18. zavarovanje garancije;
19. zavarovanje prireditev na prostem proti nevarnosti atmosferskih padavin;
20. zavarovanje karga (domačega in mednarodnega) na vseh prevoznih sredstvih;
21. zavarovanje pomorskega kaska (domačega in mednarodnega);
22. zavarovanje prevozniške odgovornosti v domačem in mednarodnem prometu;
23. zavarovanje letal: kasko in odgovornost v domačem in mednarodnem prometu;
24. zavarovanje rečnega kaska v domačem in mednarodnem prometu;
25. zavarovanje odgovornosti letališč in pristanišč;
26. kreditna zavarovanja (izvozni, domači in potrošniški krediti);
27. zavarovanje odkupa tujih plačilnih sredstev;
28. zavarovanje vseh vrst živali;
29. zavarovanje posevkov in plodov.

II. OSEBNA ZAVAROVANJA:

1. nezgodna zavarovanja vseh vrst;
2. življenjska zavarovanja vseh vrst z zdravniškim pregledom in brez njega.

ZAHTEVAJTE PONUDBE OZIROMA OBISK NAŠEGA
STROKOVNJAKA!